

คำนำ

คำสอนในพระพุทธศาสนา ท่านแบ่งเป็น 3 ระดับ คือคำสอนระดับต้น ได้แก่คำสอน

ที่ว่าด้วยศีล คำสอนระดับกลาง ได้แก่คำสอนที่ว่าด้วยสมาธิ และคำสอนระดับสูง ได้แก่คำสอน
ที่ว่าด้วยปัญญา หรือปรัชญา การศึกษาและการปฏิบัติ ในทางพระพุทธศาสนาก็คือ การศึกษา
เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา และได้แก่การปฏิบัติตนให้มีศีล สมาธิ ปัญญา นั้นเอง

การศึกษาเรื่องศีล คือการศึกษาเรื่องระเบียบวินัย ทั้งที่เป็นของชาวบ้านทั่วไปและของ

นักบวช หรือของพระภิกษุสามเณร เพื่อให้เกิดความรอบรู้หลักการควบคุมกายวาจาให้มีความ
เรียบร้อยในการดำรงชีวิต ทั้งในด้านประกอบกิจการงาน และด้านประพฤติดต่อดังคม การ
ศึกษาดังกล่าวนี้นั้น ทางพระพุทธศาสนาถือเป็นการศึกษาระดับต้น การศึกษาเรื่องสมาธิ คือ การ
ศึกษาเรื่องการอบรมใจให้มั่นคง ให้มีความสงบและสะอาด อันได้แก่การศึกษารายละเอียดต่างๆ
เกี่ยวกับเรื่องสมถกรรมฐาน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอรรถกถาธรรมฐาน เป็นต้น
ตลอดจนวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง การศึกษาดังกล่าวนี้นั้น ถือเป็นการศึกษาระดับกลาง การศึกษาเรื่อง
ปัญญาคือ การศึกษาเรื่องการอบรมใจให้มีปัญญา มีความสว่างในใจ ให้มีความรู้แท้ รู้จริงใน
สภาวะธรรมหรือปรมัตถธรรม อันได้แก่การศึกษาเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้เกิดความรู้
ความเข้าใจในสภาวะธรรมที่เป็นอรรถกถาธรรมฐาน เป็นต้น ตลอดจนวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง การ
ศึกษาดังกล่าวนี้นั้นถือเป็นการศึกษาระดับสูง

กล่าวโดยหลักสังฆธรรม การศึกษาเรื่องศีล และการศึกษาเรื่องสมาธิ ทั้งสองอย่างนี้

เป็นการศึกษาเรื่อง สมมติสังขะ คือการศึกษาความจริงขั้นสมมติ และบัญญัติ เป็นการศึกษา
ความจริงตามที่ชาวโลกยอมรับว่าจริง แต่ไม่ใช่ความจริงจริงๆ ส่วนการศึกษาเรื่องปัญญานั้น
เป็นการศึกษาเรื่อง ปรมัตถสังขะ คือศึกษาความจริงขั้นสภาวะธรรม เป็นการศึกษาคำสอนจริงๆ
การศึกษาระดับสูงนี้ รายละเอียดจะต้องศึกษาจากพระอภิธรรมปิฎก ผู้ที่ไม่มีความรู้พื้นฐานทาง
ปรมัตถธรรมหรือทางสภาวะธรรม ยากที่จะศึกษาให้เข้าใจในคำสอนระดับนี้ได้ เพราะในอภิธรรม
ปิฎกนั้น ที่ความยากเกี่ยวกับความหมายของหัวข้อธรรมและคำศัพท์เฉพาะ ซึ่งเป็นคำบาลีและมี

ความหมายลึกซึ้งยากที่จะหาคำไทยมาแปลให้ตรงกับสภาวะได้ หากผู้ศึกษามีความรู้พื้นฐานทาง
สภาวะธรรมพอสมควรแล้ว ก็ย่อมจะศึกษาหาความรู้จากพระอภิธรรมปิฎกได้สะดวก ทั้งจะสามารถ
ตีความ อธิบายความ และวิเคราะห์หลักธรรมตามที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ ได้ถูกต้องด้วย

เพื่อสนับสนุนการศึกษาระดับสูง โดยปูพื้นฐานความรู้ทางสภาวะธรรม อำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาทั่วไป กรมการศาสนาจึงได้จัดทำหนังสือ สภาวะธรรมพื้นฐาน ขึ้นเผยแพร่
ตามโครงการจัดทำหนังสือประกอบการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา โดยมอบให้ นายพิฑูร
มลิวัดย์ ป.ธ. ๘, น.บ. เป็นผู้เรียบเรียง

กรมการศาสนาหวังว่า หนังสือสภาวรรณพื้นฐานนี้ จะอำนวยความสะดวกและ
เป็นประโยชน์แก่การศึกษาสภาวรรณ หรือปรมัตถธรรมได้เป็นอย่างดี และขอขอบคุณท่านผู้
เรียบเรียงหนังสือนี้ไว้ ณ ที่นี้ด้วย.

สภาวะธรรมพื้นฐาน ๔

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุททสส

ความเบื้องต้น

คำสอนในพระพุทธศาสนา ชั้นเดิมเรียกว่า

พระธรรมวินัย

ดังที่พระพุทธองค์ตรัส

ไว้ว่า "คูกรอนนท"

ธรรมและวินัย

อันใด ที่เรากลากตไว้แสดงไว้แล้ว ได้บัญญัติไว้แล้ว
ธรรมวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเรากลากตล่วงลับไปแล้ว"

เมื่อว่าโดยปิฎก ธรรมก็ได้แก่คำสอนที่ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ส่วนวินัยนั้นได้แก่คำสอนที่อยู่ในพระวินัยปิฎก การศึกษาธรรมจึงต้องศึกษาจากพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ท่านผู้รู้ส่วนมากเห็นกันว่า การเรียนธรรมนั้น ควรเริ่มต้นด้วยการเรียนพระอภิธรรมก่อน เมื่อมีความรู้ทางอภิธรรมดีแล้ว จึงจะสามารถเข้าใจความหมายที่แท้จริงตามธรรมเทศนาในพระสูตร และสามารถพิจารณาเห็นสาระที่แท้จริงในพระสูตรได้แจ่มแจ้ง

การศึกษาอภิธรรมนั้น หากเริ่มศึกษาจากพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่เดียว ก็เป็นการก้าวกระโดดเกินไป อาจเกิดความท้อแท้และท้อถอยได้ เพราะอภิธรรมนั้นมีความลึกซึ้งมากทางที่ดั้น เบื้องต้นควรปูพื้นฐานความรู้ โดยศึกษาสภาวะธรรมจากหนังสือประเภทคู่มือก่อน เพื่อจะได้รู้ประมวลหัวข้อสภาวะธรรม และเข้าใจศัพท์เฉพาะต่างๆ ได้ถูกต้อง จะได้ไม่เกิดความยุ่งยากและสับสน

การศึกษาจากหนังสือประเภทคู่มือ ก็ควรศึกษาตามลำดับเล่มและลำดับเรื่อง การศึกษาจึงจะได้ผล หากศึกษาจากหนังสือ

สภาวะธรรมพื้นฐาน

ซึ่งเป็นหนังสือประเภทคู่มือ ก็ต้องเริ่มศึกษาจากสภาวะธรรมพื้นฐาน เล่ม ๑ ก่อนแล้วศึกษาในเล่ม ๒ และเล่มต่อๆ ไป ตามลำดับสำหรับสภาวะธรรมพื้นฐานเล่ม ๔ นี้ ได้เก็บความและขยายความจากอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๔ อันมีหัวข้อเรื่องที่ควรศึกษาตามลำดับดังต่อไปนี้.

สภาวะธรรมพื้นฐาน ๔

บทที่ ๑

วิถิจิต

จิตที่รับอารมณ์ทางทวาร ๖ เรียกว่า จิตขั้นสู่วิถี ดังนั้นวิถิจิตจึงได้แก่กระแสจิตหรือความเป็นไปของจิตตามลำดับที่เกิดก่อนและหลัง ในเมื่อประสบกับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง

เมื่อได้ศึกษา วิถิจิต เข้าใจโดยละเอียดถี่ถ้วนแล้ว จะทำให้การศึกษาพระอภิธรรมบรรลุผลตามความมุ่งหมาย ก็จะเข้าใจได้ซาบซึ้งยิ่งขึ้น ดังที่ท่านโบราณจารย์ได้กล่าวไว้ว่า

ผู้มีความเชี่ยวชาญ ในพระวินัย ก็เพราะแตกฉานใน อุโบสถ

ผู้มีความเชี่ยวชาญ ในพระสูตร ก็เพราะแตกฉานใน ศัพทศาสตร์ (ไวยากรณ์)

ผู้มีความเชี่ยวชาญ ในพระอภิธรรม ก็เพราะแตกฉานใน วิถี

ท่านพระอนุรุธาจารย์ ผู้รจนาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ได้วางแนวการศึกษาเรื่องวิถิจิตไว้
อย่างเหมาะสม โดยให้เริ่มศึกษาจาก

ปวัตติ

คือความเป็นไปของจิตและเจตสิก ทั้งในปวัตติกาล
และปฏิสนธิกาล โดยได้แสดงความเป็นไปของจิตและเจตสิกตามลำดับที่เกิดก่อนและหลัง
พร้อมด้วยประเภทแห่งภูมิและบุคคล โดยย่อตามสมควรแก่ความบังเกิดขึ้นของจิต

ปวัตติ

ปวัตติ หมายความว่า ความเป็นอยู่หรือความเป็นไปของจิตและเจตสิก จำแนกได้
เป็น ๒ คือ ความเป็นอยู่หรือความเป็นไปของจิตและเจตสิก ในปฏิสนธิกาล ๑ ใน
ปวัตติกาล ๑

ความเป็นอยู่และความเป็นไปของจิตและเจตสิกใน ปฏิสนธิกาล นั้นเป็นวิถิมุตตจิต
เป็นจิตที่พ้นวิถิ เป็นที่ไม่อยู่ในวิถิ เป็นจิตที่ไม่ใช่วิถิ จึงจะยังไม่กล่าวไว้ในตอนนี้ จะได้กล่าวถึง
ในโอกาสข้างหน้า

ความเป็นอยู่หรือความเป็นไปของจิตและเจตสิกใน ปวัตติกาลนั้นเป็นเรื่อง วิถิจิต
ในการศึกษาเรื่องนี้ควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาวะธรรมที่เกี่ยวข้องกัน ๖ หมวด ดังนี้

ฉักกะ ๖

ธรรมเกี่ยวเนื่องกัน ๖ หมวด แต่ละหมวดก็จำแนกได้เป็น ๖ อย่าง จึงเรียก ฉักกะ
รวม ๖ หมวด ก็เป็น ๖ ฉักกะ ได้แก่

๑. วัตถุฉักกะ หมวดวัตถุ ๖ ได้แก่ ที่ที่จิตและเจตสิกอาศัยเกิด ๖ แห่ง
๒. ทวารฉักกะ หมวดทวาร ๖ ได้แก่ ทางที่จิตและเจตสิกรับอารมณ์ ๖ ทาง
๓. อารัมมณฉักกะ หมวดอารมณ์ ๖ ได้แก่ สิ่งที่จิตและเจตสิกรู้ ๖ สิ่ง
๔. วิญญาณฉักกะ หมวดวิญญาณ ๖ ได้แก่ จิตที่รับรู้ หรือตัวรู้ ๖ ประเภท
๕. วิถีฉักกะ หมวดวิถี ๖ ได้แก่ ความเป็นไปของจิต ๖ กระแส
๖. วิสขัปปวัตติฉักกะ หมวดวิสขัปปวัตติ ได้แก่ จิตที่เป็นไปในอารมณ์มี ๖ อย่าง

หมวดที่ ๑

วัตถุ ๖ ได้แก่ จักขุวัตถุ โสตวัตถุ ฆานวัตถุ ชิวหาวัตถุ กายวัตถุ
และหทัยวัตถุ

หมวดที่ ๒

ทวาร ๖ ได้แก่ จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร
กายทวาร และมโนทวาร

หมวดที่ ๓

อารมณ์ ๖ ได้แก่ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสอารมณ์
โผฏฐัพพารมณ์ และธัมมารมณ์

หมวดที่ ๔

วิญญาณ ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ
ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ

สภาวธรรมใน ๔ หมวดนี้ได้กล่าวมาแล้วในสภาวธรรมพื้นฐาน เล่ม ๑ - ๒ ซึ่งศึกษา
ได้ศึกษามาพอเป็นพื้นฐาน

หมวดที่ ๕

วิธี ๖ ความเป็นไปได้ของจิต ๖ กระแสหรือ ๖ สาย หรือ ๖ ทาง
หมายถึงความเป็นไปได้ของจิตในทวนทั้ง ๖ จึงแบ่งออกเป็น ๖ วิธี คือ

๑. จักขุทวารวิธี กระแสจิตที่เกิดทางจักขุทวาร
๒. โสตทวารวิธี " โสตทวาร
๓. ฆานทวารวิธี " ฆานทวาร

๔. ชิวหาทวารวิถี กระแสจิตที่เกิดทาง ชิวหาทวาร

๕. กายทวารวิถี " กายทวาร

๖. มโนทวารวิถี " มโนทวาร

หมวดที่ ๖ วิสขัปปวัตติ ๖ วิสข แปลว่า อารมณ์ ปรวัตติ แปลว่า ความเป็นไป, วิสขัปปวัตติ จึงหมายถึง ความเป็นไปของจิตและเจตสิกในอารมณ์หนึ่งๆ วิสขัปปวัตติ แบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ วิสขัปปวัตติทาง ปัญจทวาร (จักขุทวาร ถึง การทวาร) และมโนทวาร

๑. วิสขัปปวัตติ ทางปัญจทวาร มี ๔ ได้แก่

(๑) อติมหันตารมณ์

(๒) มหันตารมณ์

(๓) ปริตตารมณ์

(๔) อติปริตตารมณ์

๒. วิสขัปปวัตติ ทางมโนทวาร มี ๒ ได้แก่

(๑) วิภูตารมณ์

(๒) อวิภูตารมณ์

ข้อควรสังเกต

วิสขัปปวัตติ ในปฏิสนธิกาล มีเพียง ๓ คือ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ เป็นอารมณ์ที่ได้มาจากอดีตชาติเมื่อจะตาย จึงไม่เกี่ยวข้องกับ วิสขัปปวัตติ ๖ นี้

ปฏิสนธิจิต มีอารมณ์เก่า ไม่ได้รับอารมณ์ใหม่ ด้วยเป็นจิตที่พ้นทวาร (ทวารวิมุตตจิต) และเป็นจิตที่ไม่ใช่วิถีหรือพ้นวิถี (วิถีมุตตจิต) จึงไม่เกี่ยวข้องกับวิสขัปปวัตติ ๖ นี้

แม้ ภาวังคจิต และจตุตติจิต ในภพเดียวชาติเดียวกับปฏิสนธิจิตนั้น ก็เป็นจิตดวงเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับปฏิสนธิจิต ก็เป็นทวารวิมุตตจิต วิถีมุตตจิตเหมือนกัน จึงไม่เกี่ยวข้องกับวิสขัปปวัตติ ๖ นี้

ความแตกต่างระหว่างวิถีฉก่กับวิสขัปปวัตติฉก่

วิถีฉก่กับวิสขัปปวัตติฉก่ นั้น มีความแตกต่างกัน จะพึงเห็นได้ดังต่อไปนี้

วิธีนักษะ หมวดวิธี ๖ แสดงถึงความเป็นไปของจิตที่เกี่ยวข้องกับทวาร ๖ กล่าวคือ
วิธีจิตที่เกิดทางทวาร ๖

ส่วน วิสขัปวัตติ คือความเป็นไปของอารมณ์ ๖ นั้นแสดงถึงความเป็นไปของอารมณ์
ทั้ง ๖ นั้นว่า มีความชัดเจนแจ่มแจ้งเพียงใด

เมื่อรวมกล่าวทั้งวิธีและวิสขัปวัตติไปด้วยกัน ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า วิธีจิตนั้น
เกิดทางทวารไหน และมีอารมณ์ชัดเพียงใดด้วยดังนี้

จักขุทวารวิธี ที่เป็นอติมหันตารมณฺ์ ก็เรียกว่า จักขุทวาร

อติมหันตารมณฺ์วิธี

" " " มหันตารมณฺ์ " จักขุทวาร

มหันตารมณฺ์วิธี

" " " ปริตตารมณฺ์ " จักขุทวาร

ปริตตารมณฺ์วิธี

" " " อติปริตตารมณฺ์ " จักขุทวาร

อติปริตตารมณฺ์วิธี

แม้ทางโสตทวารวิธี ฆานทวารวิธี ชิวหาทวารวิธี และกายทวารวิธี ก็เป็นไปอย่าง
เดียวกันนี้

ส่วนทางมโนทวาร ก็คงเรียก วิภูตารมณฺ์วิธี หรืออวิภูตารมณฺ์วิธี เท่านั้น เพราะ
ทั้ง ๒ ซี่นี่ย่อมต้องเกิดทางมโนทวารทางเดียว จะเกิดทางทวารอื่นหาได้ไม่.

บทที่ ๒

วิสัยปวัตติ

๑. วิสัยปวัตติทางปัญจทวารมี ๔ คือ

(๑) อติมหันตารมณ

คืออารมณที่ชัดเจนอย่างยิ่ง ใต้แก่อารมณที่มีขณะจิตเกิดได้มากที่สุด ด้วยมีความสมบูรณ์ดังนี้

ก. วัตถุ

จักขุวัตถุที่มีหน้าทีรับรูปรามณนั้น จะต้องเป็นจักขุปสาทที่ดี ไม่พิการแม้แต่เล็กน้อยเลย มีความใส คือมีความสามารถรับรูปรามณได้เป็นอย่างดี

ข. อารมณ

รูปรามณนั้นต้องชัดและเด่น ตั้งอยู่ไม่ไกลเกินไปหรือผ่านไปไม่เร็วนัก รูปรามณนั้นต้องอยู่ในที่ที่แสงสว่างพอที่จักขุปสาทจะรับได้ชัดเจน

เมื่อจักขุวัตถุได้รับรูปรามณชัดเจนแจ่มแจ้งเช่นนั้น จึงทำให้ขณะจิตเกิดได้มากที่สุด อารมณปรากฏแจ่มชัดที่สุด

แม้ทางหูได้ยินเสียง ทางจมูกได้กลิ่น ทางลิ้นได้รส ทางกายได้รับการสัมผัสถูกต้อง ก็มีนัยเดียวกันนี้

อารมณที่มีขณะจิตเกิดได้มากที่สุดที่ชื่อว่า อติมหันตารมณนี้ มีจิตอุปาทะ คือจิตที่เกิดขึ้นในวิถิ ๑๔ ขณะ ทั้งนี้ไม่นับภวังคจิต ๓ ขณะ ซึ่งไม่ใช่จิตในวิถิด้วยและมีวิถิตั้งจิตถึง ๗ (ดูแผนทีด้วย)

(๒) มหันตารมณ

คือ อารมณที่ชัดเจนมากพอประมาณ ใต้แก่อารมณที่มีขณะจิตเกิดได้พอประมาณ ไม่เด่นชัดหรือแจ่มแจ้งเท่ามหันตารมณ ทั้งนี้เพราะวัตถุของอารมณอย่างใดอย่างหนึ่งบกพร่องไปเล็กน้อย ไม่สมบูรณ์พร้อมทั้งถ้วนอย่างอติมหันตารมณ

อารมณที่มีขณะจิตเกิดได้มากพอประมาณที่ชื่อว่า มหันตารมณนี้ มีจิตอุปาทะเพียง ๑๒ ขณะ ทั้งนี้ไม่นับภวังคจิตรวมด้วยเช่นเดียวกัน และมีวิถิตั้งเพียง ๖ (ดูแผนภูมิด้วย)

(๓) ปริตตารมณ

คืออารมณ์ที่ปรากฏเล็กน้อย ได้แก่อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดขึ้นน้อย เพราะวัตถุหรืออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งบกพร่องไปมาก จึงไม่ชัดแจ้งพอที่จะตัดสินลงไปได้ว่า อารมณ์นั้นดีหรือชั่วประการใด

อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดขึ้นน้อยที่ชื่อว่า ปริตตารมณนี้ มีจิตอุปปาตะเพียง ๗ ขณะเท่านั้นเอง และมีวิถิจิตเพียง ๕ (ดูแผนภูมิด้วย)

(๔) อติปริตตารมณ

คืออารมณ์ที่ปรากฏน้อยมาก ได้แก่อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดขึ้นน้อยที่สุด เพราะวัตถุหรืออารมณ์นั้นบกพร่องเหลือเกิน จึงทำให้จิตเพียงแต่แว่ว ๆ ไหว ๆ เท่านั้นไม่ทันจะให้เห็น ไม่ทันจะได้ยิน อารมณ์นั้นก็ดับไปเสียแล้วเลยยังไม่ทันรู้ว่าอะไรเป็นอะไรก็หายไปแล้ว

อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดขึ้นน้อยที่สุด ที่ชื่อว่า อติปริตตารมณนี้ จิตอุปปาตะไม่มีเลย และวิถิจิตก็ไม่มี (ดูแผนภูมิด้วย)

วิสัยปวัตติทางมโนทวาร มี ๒ คือ

(๑) วิภูตารมณ คืออารมณ์ที่ปรากฏทางใจชัดเจนแจ่มแจ้งมาก ทำให้มีจิตอุปปาตะถึง ๑๐ ขณะ และมีวิถิจิต ๓ (ดูแผนภูมิด้วย)

(๒) อวิภูตารมณ คืออารมณ์ที่ปรากฏทางใจชัดเหมือนกัน แต่ว่าชัดน้อยกว่า หรือไม่แจ่มแจ้งเท่าวิภูตารมณ จึงมีจิตอุปปาตะเพียง ๘ ขณะและมีวิถิจิตเพียง ๒ (ดูแผนภูมิด้วย)

จิตอุปปาตะ วิถิจิต และขณะ

จิตอุปปาตะ

คือจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับเจตสิกที่ประกอบ ในที่นี้มีความหมายว่า ในวิถินั้นมีจิตเกิดขึ้นก็ดวง นับแต่ อาวัชชนจิต คือจิตที่รับอารมณ์ใหม่เป็นต้นไป ส่วนภวังคจิต แม้จะมีอยู่ในวิถินั้นด้วยก็ไม่นับ เพราะภวังคจิตเป็นจิต ที่รับอารมณ์เก่าดังกล่าวแล้วข้างต้น จิตเกิดขึ้นในวิถินั้นก็ดวงก็นับเรียงดวงไปเลย ไม่ว่าจะจิตนั้นจะทำกิจอย่างเดียวกันหรือทำกิจต่างกัน

๘

วิถิจิต

คือจิตในวิถินั้นมีก็อย่าง มีความหมายว่า จิตในวิถินั้นทำกิจก็อย่าง ทำกิจอย่างหนึ่งก็เรียกว่ามีวิถิจิต ๑ นับแต่อาวัชชนจิตคือจิตที่รับอารมณ์ใหม่เป็นต้นไปเช่นเดียวกับจิตอุปปะทะ แต่นับไม่เรียงดวงนับเป็นพวกๆ เช่น ชวนจิตมีจิตอุปปะทะ ๗ แต่ทำชวนกิจอย่างเดียวกันนั้นก็เรียกว่าวิถิจิต ๑, ตทาลัมพนจิต ๒ ดวง ทำตทาลัมพกิจอย่างเดียวกันก็เรียกว่าวิถิจิต ๑ เช่นกัน รวมชวนจิต ๗ ตทาลัมพนจิต ๒ เป็นจิต ๙ ดวง ก็เรียกว่ามีวิถิจิต ๒ เป็นต้น

ขณะ

คือจิตเกิดขึ้นดวงหนึ่งก็นับเป็นขณะหนึ่ง เรียกว่า ขณะจิต บางทีก็เรียกว่า ขณะเฉย ๆ แต่ว่าจิตที่เกิดขึ้นดวงหนึ่งก็เรียกว่าขณะหนึ่งนั้นยังแบ่งได้เป็น ๓ อนุขณะ หรือ ๓ ขณะเล็กคือ

อุปาทขณะ

หมายถึง ขณะที่จิตเกิดขึ้น ๑ อนุขณะ

ฐิติขณะ

หมายถึงขณะที่

จิตที่ตั้งอยู่ ๑ อนุขณะ และกังขณะ หมายถึงขณะที่จิตนั้นดับไป ๑ อนุขณะหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าขณะจิตหรือจิตแต่ละดวงนั้นมีอยู่ ๓ อนุขณะ คือ อุปาทขณะ ๑ ฐิติขณะ ๑ กังคขณะ ๑

อนึ่ง จิต ๑๗ ขณะ เท่ากับอายุของรูปธรรมรูป ๑ กล่าวคือจิตเกิดดับไป ๑๗ หน รูปจึงดับไปหนหนึ่ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า รูปแต่ละรูปมีอายุเท่ากับจิตเกิดดับไป ๑๗ ขณะ หรือ ๑๗ หน ดังนั้นรูปแต่ละรูปจึงมีอายุเท่ากับ ๕๑ อนุขณะ หรือ ๕๑ ขณะเล็ก เป็นอุปาทขณะ คือ ขณะที่รูปเกิดขึ้น ๑ อนุขณะ, เป็นฐิติขณะ คือ ขณะที่รูปตั้งอยู่ ๔๙ อนุขณะ และเปี้ยกังคขณะ คือขณะที่รูปดับไป ๑ อนุขณะ

โดยนัยนี้จึงเห็นว่า อุปาทขณะของจิตกับอุปาทขณะของรูปมี ๑ อนุขณะเท่ากัน กังคขณะของจิตกับกังคขณะของรูปก็มี ๑ อนุขณะเท่ากันอีก, ส่วนฐิติขณะของจิตก็มี ๑ อนุขณะ แต่ฐิติขณะของรูปนั้นมีถึง ๔๙ อนุขณะ รูปจึงมีอายุยาวกว่าจิตมาก

รูปที่มีอายุเท่ากับ ๑๗ ขณะจิต หรือ ๕๑ อนุขณะนั้น มีชื่อเรียกว่า สตตรสายุกรูป คือรูปที่มีอายุชั่ว ๑๗ ขณะจิต

รูปธรรมทั้งหมดมี ๒๘ รูป แต่เป็น สดตรสายุกรูป คือรูปที่มีอายุ ๑๗ ขณะจิตเพียง ๒๒ รูปเท่านั้น ส่วนอีก ๖ รูปคือ วิญญาณรูป ๒ และลักขณะรูป ๔, หามีอายุถึง ๑๗ ขณะจิต ไม่เพราะวิญญาณรูป ๒ เป็นรูปที่เกิดพร้อมกับจิตและดับไปพร้อมกับจิต จึงมีอายุเท่ากับอายุของ จิตดวงเดียวคือ ๑ อนุขณะเท่านั้น

๑๑

ต = ตทาลัมพะนะ

ภ = ภวังค

มโน = มโนทวาราวชชนะ

ข้อควรสังเกต

อติมหันตารมณวิถิ มหันตารมณวิถิ ปริตตารมณวิถิ และอติปริตตารมณวิถิ เป็นวิถิที่เกิดทางปัญจทวาร ซึ่งต้องมีรูปธรรมเป็นอารมณัแนอน อายุขงรูปธรรมนั้นมี ๑๗ ขณะจิต จึงแสดงจิต ๑๗ ดวง เทาอายุขงรูปธรรมที่มาเป็นอารมณั

ส่วนวิภูตารมณวิถิ และอวิภูตารมณวิถินั้น เป็นวิถิที่เกิดทางมโนทวารมีรูปธรรมเป็นอารมณัก็ได้ มีนามธรรมหรือบัญญัติเป็นอารมณัก็ได้ จึงไม่ได้แสดงจิตถึง ๑๗ ขณะ

ชนิดแห่งวิถิจิต

วิถิจิตนั้นหากแบ่งออกไปตามประเภทขงจิต ก็มี ๓ ชนิด

๑ วิถิขงจิตประเภทกามาจรร เรียกว่า กามวิถิ

๒ วิถิขงจิตประเภทหัคคต เรียกว่า โลภิยอัปนาวิถิ หรือ โลภุตตรวิถิ

๓ วิถิขงจิตประเภทโลกุตตร เรียกว่า โลภุตตรอัปนาวิถิ หรือ โลภุตตรวิถิ

ในกามวิถิยังแบ่งออกได้เป็น ๒ อย่าง คือ กามวิถิทางปัญจทวารและกามวิถิทางมโนทวาร

กามวิถิทางปัญจทวารก็แบ่งออกเป็น อติมหันตารมณวิถิ มหันตารมณวิถิ ปริตตารมณวิถิ และอติปริตตารมณวิถิ ส่วนกามวิถิทางมโนทวารแบ่งออกเป็น วิภูตารมณวิถิ และอวิภูตารมณวิถิ

นัยแห่งอารมณวิถิ

อารมณวิถินั้นมีหลายนัย กล่าวคือ อติมหันตารมณวิถิ มี ๑ นัย

มหันตารมณวิถิ มี ๒ นัย

ปริตตารมณวิถิ มี ๖ นัย

อติปริตตารมณวิถิ มี ๖ นัย

รวมกามวิถิทางปัญจทวารแต่ละทวารมี ๑๕ นัย รวมทั้ง ๕ ทวาร จึงมี ๗๕ นัย ส่วนกามวิถิทางมโนทวารนั้น ทั้งวิภูตารมณวิถิและอวิภูตารมณวิถิ มีอย่างละ ๑ นัย ให้ดูแผนผังประกอบ เพื่อความเข้าใจ ดังนี้

วิธี

_____ กามวิธี _____		_____ อปฺปนาวิธี(มหักคตโลกุตตรวิธี) _____	
ปณจทวารวิธี	มโนทวารวิธี	โลกียอปฺปนาวิธี	โลกุตตรอปฺปนาวิธี
อติมหันตารมณฺ์วิธี ๑ นัย	วิภูตารมณฺ์วิธี		
มหันตารมณฺ์วิธี ๒ นัย	อวิภูตารมณฺ์วิธี		
ปริตตารมณฺ์วิธี ๖ นัย			
อติปริตตารมณฺ์วิธี ๖ นัย			
รวม ๑๕ นัย			
	๕ ทวาร		
	เป็น ๑๕ นัย		

กามวิธี

ก. ทางปัญจทวาร

อติมหันตารมณฺ์วิธี มี ๑ นัย

ตลาถัมพนวาระ

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐
 ตี น ท ป วิ ลั ลัน ฎ ช ช ช ช ช ช ช ช ต ต

มหันตารมณฺ์วิธี มี ๒ นัย

ชวนวาระ

(๑) ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐
 ตี ตี น ท ป วิ ลั ลัน ฎ ช ช ช ช ช ช ช ช ภา
 (๒) ตี ตี ตี น ท ป วิ ลั ลัน ฎ ช ช ช ช ช ช ช ช

๑๓

ปริตตารมณวิธิมิ ๖ นัย

โวกฐัพพนวาระ

- (๑) ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
 ติ ติ ติ ติ น ท ป วิ สัม สัน ว ว ว ภ ภ ภ
- (๒) ติ ติ ติ ติ ติ น ท ป วิ สัม สัน ว ว ว ภ ภ ภ
- (๓) ติ ติ ติ ติ ติ ติ น ท ป วิ สัม สัน ว ว ว ภ ภ
- (๔) ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ น ท ป วิ สัม สัน ว ว ว ภ
- (๕) ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ น ท ป วิ สัม สัน ว ว ว
- (๖) ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ น ท ป วิ สัม สัน ว ว

อติปริตตารมณวิธิมิ ๖ นัย

โมฆวาระ

- ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
- (๑) ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ น น ภ ภ ภ ภ
- (๒) ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ น น ภ ภ ภ ภ
- (๓) ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ น น ภ ภ ภ
- (๔) ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ น น ภ ภ
- (๕) ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ น น ภ
- (๖) ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ ติ น น

ข. ทางมโนทวาร

วิภูตารมณวิธิมิ มี ๑ นัย

ตลาถัมพนวาระ

- ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
- น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช ช ต ต

อวิวิภูตารมณวิธิมิ มี ๑ นัย

ชวณวาระ

- ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
- น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช

จำนวนจิตในปัญจทวารวิธิมิ

ปัญจทวารวิธิมิ คือวิธิจิตที่เกิดทางทวาร ๕ นั้น อยู่ในประเภท กามวิธิมิ อย่างเดียว โดยไม่มีอัปนาวิธิมิ เพราะอัปนาวิธิมิไม่เกิดทางปัญจทวาร ทั้งนี้พึงกำหนดถือเป็นหลักในการนับจำนวนจิตในปัญจทวารวิธิมิไว้ดังนี้

วิธิจิตที่ปรกฏตามอารมณ์ทางปัญจทวารนั้น กล่าวโดยวิธิจิตมี ๗

๑๔

กล่าวโดยจิตอุปาทะ มี ๑๔

กล่าวโดยพิสดาร มี ๕๔

พึงทราบอธิบายดังนี้

ปัญจทวารวิถี กล่าวโดย

วิถีจิต

จิตที่นับเป็นวิถีแล้ว มี ๗ นั้น ได้แก่

๑. ปัญจทวารวชิขจิต
๒. ทวิปัญจวิญญานจิตดวงใดดวงหนึ่งแล้วแต่อารมณ์ที่ปรากฏ
๓. สัมปฏิจฉนจิต
๔. สันติริฉนจิต
๕. ไวกุฐัพพนจิต
๖. ชวนจิต
๗. ตทาลัมพนจิต

เมื่อกกล่าวโดย

จิตอุปาทะ

คือตามจำนวนจิตที่เกิดขึ้นแล้วมี ๑๔ ได้แก่

ปัญจทวารวชิขจิตเกิดขึ้น ๑ ดวง

ทวิปัญจวิญญานจิตเกิดขึ้น ๑ ดวง

สัมปฏิจฉนจิตเกิดขึ้น ๑ ดวง

ไวกุฐัพพนจิตเกิดขึ้น ๑ ดวง

ชวนจิตเกิดขึ้น ๗ ดวง (คือ ๗ ขณะ)

ตทาลัมพนจิตเกิดขึ้น ๒ ดวง (คือ ๒ ขณะ)

จึงรวมเป็น ๑๔ (ดูแผนภูมิวิถีจิตประกอบด้วย)

กล่าวโดย

พิสดารมี ๕๔ นั้น

หมายความว่า บรรดาจิตที่อาจจะเกิดในปัญจทวารวิถีได้มี

ทั้งหมดรวม ๕๔ ดวง หรือกล่าวอืขนัยหนึ่งว่า ปัญจทวารวิถีมีกามจิตที่เกิดได้ถึง ๕๔ ดวง คือ

วิถีจิตที่เรียกว่า ปัญจทวารวชิขจิต มีจิตที่เกิดได้คือ ปัญจทวารวชิขจิต ๑ ดวง

" ปัญจวิญญานจิต มีจิตที่เกิดได้คือ ปัญจวิญญานจิต ๑๐ ดวง

" สัมปฏิจจนิจต มีจิตที่เกิดได้คือ สัมปฏิจจนิจต ๒ ดวง

๑๕

วิธีจิตที่เรียกว่า สันตริณจิต มีจิตที่เกิดได้คือ สันตริณจิต ๓ ดวง
 " โวภูฏัพพนจิต มีจิตที่เกิดได้คือ มโนทวารวัชชนจิต ๑ ดวง
 " ชวนจิต มีจิตที่เกิดได้คือ กามชวนจิต ๒๕ ดวง
 " ตทาลัมพนจิต มีจิตที่เกิดได้คือ ตทาลัมพนจิต ๑๑ ดวง

โดยนัยนี้จะเห็นได้ว่า ถ้านับ สันตริณจิต ๓ ดวง ซึ่งรวมอยู่ในตทาลัมพนจิต ๑๑ ดวง นั้นด้วย ก็จะรวมเป็นกามจิตในปัญจวิธได้ ๕๗ แต่ต้องหัก สันตริณจิต ๓ ซึ่งรวมอยู่ใน ตทาลัมพนจิต ๑๑ ด้วยนั้นออกเสีย เพราะซ้ำกัน จึงคงเหลือ ๕๔ ดวง ทั้ง ๕๔ ดวง ให้ดู แผนภูมิประกอบดังนี้

๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐		
ตี	น	ท	ป	วิ	ถึ	สัน	ว	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ต	ต	
๑	๑๐	๒	๓	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	
								๒๕								๑๑	รวมกามจิต ๕๔ ดวง		

หมายเหตุ

กามชวนจิต	๒๕	นั่น คือ
มหากุสลจิต	๘	
อกุสลจิต	๑๒	
มหาภิรียาจิต	๘	
หสิตุปปาตจิต	๑	
=	๒๕	

ควรกำหนดไว้ด้วยว่า วิธีจิตที่ปรากฏตามอารมณ์ทางปัญจทวาร กล่าวโดยวิธีจิตมี ๗ กล่าวโดยจิตตูปาทะมี ๑๔ กล่าวโดยพิสดารมี ๕๔ นั้น เป็นการแสดงส่วนรวมถึงจำนวน อย่างมากที่จะพึงมีพึงเป็นไปได้

บทที่ ๓

ขณะจิตในอารมณ์วิถีต่างๆ (ปัญจทวารวิถี)

๑. ขณะจิตในอติมหันตารมณ์วิถี

อติมหันตารมณ์วิถี วิถีจิตที่มีอารมณ์ชัดเจนอย่างยิ่ง เป็นวิถีจิตที่เกิดทางปัญจทวาร มีถึง ๑๗ ขณะจิต ตามลำดับดังต่อไปนี้

ขณะที่ ๑ อติตถวิงค เป็นภวังคจิตดวงแรกที่กระทบกับอารมณ์ใหม่หรือกล่าวคือ อารมณ์มากระทบกับภวังคจิตดวงใด ภวังคจิตดวงนั้นได้ชื่อว่าอติตถวิงค

ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า ภวังคจิตมี กรรมอารมณ์ หรือกรรมนิมิตอารมณ์ หรือ คตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ ซึ่งอารมณ์เหล่านี้เป็นอารมณ์ที่ได้มาจากภพก่อน อันอาจเรียกว่าอารมณ์เก่า อติตถวิงคก็กรรมอารมณ์เก่า ยังไม่ได้รับอารมณ์ใหม่เป็นแต่เพียง อารมณ์ใหม่มากระทบเท่านั้นเอง ดังนั้น จิตดวงนั้นจึงยังไม่เรียกว่า วิถีจิต

ขณะที่ ๒ ภวังคจลนะ เป็นภวังคจิตดวงที่ ๒ อันเป็นภวังคจิตที่ไหวตัว ด้วยเหตุ ที่อารมณ์ใหม่มากระทบ แต่ยังคงเป็นภวังคจิตที่มีอารมณ์เก่าอยู่ จึงยังไม่เรียกว่าวิถีจิต

ขณะที่ ๓ ภวังคูปัจเฉทะ เป็นภวังคจิตดวงที่ ๓ อันเป็นภวังคจิตที่ตัดกระแสภวังค คือ ปล่อยอารมณ์เก่า วางอารมณ์เก่า สลัดอารมณ์เก่า เพื่อรับอารมณ์ใหม่ที่มากระทบนั้นต่อไป ภวังคูปัจเฉทะนี้ก็ยังคงเป็นภวังคจิตที่มีอารมณ์เก่าอยู่ จึงยังไม่เรียกว่าวิถีจิต

อติตถวิงค ภวังคจลนะและภวังคูปัจเฉทะทั้ง ๓ ขณะที่กำลังมานี้ นับเป็นภวังคจิต ดวงเดียวกัน ดวงใดดวงหนึ่งในจำนวนภวังคจิต ๑๕ ดวง (เว้นอรูปรูปากจิต ๔

ขณะที่ ๔ ปัญจทวาราวชชนะ เป็นกิริยาจิตที่เกิดขึ้น เพื่อพิจารณาอารมณ์ใหม่ที่มา กระทบทางปัญจทวารนั้น โดยกำหนดพิจารณาว่าเป็นอารมณ์ที่มาทางทวารไหน แล้วทำหน้าที่ เป็นปัจจัยให้สัญญาณแก้วัญญาณจิตทางทวารนั้น

ปัญจทวาราวชชนะจิตเป็นปฐมวิถีจิต คือ เป็นจิตดวงแรกที่ขึ้นวิถีหรือนับเป็นวิถี เพราะ จิตดวงนี้ได้รับอารมณ์ใหม่แล้ว และจิตดวงต่อไปก็รับอารมณ์ใหม่และนับเป็นวิถีจิต จนกว่า จะสุตวิถี คือ กลับเป็นภวังคไปตามเดิม

๑๗

ขณะที่ ๕ ปัญจวิญญาณ เป็นจิตที่เกิดขึ้นตามควรแก่อาราณ์ คือ

ใน รูปารมณั	จักขุวิญญาณ	เกิดขึ้น	เห็นรูปนั้น
ใน สัทธารมณั	โสตวิญญาณ	เกิดขึ้น	ได้ยินเสียงนั้น
ใน คันธารมณั	ฆานวิญญาณ	เกิดขึ้น	รู้กลิ่นนั้น
ใน รสธารมณั	ชีวหาวิญญาณ	เกิดขึ้น	รู้รสนั้น
ใน โผฏฐัพพารมณั	กายวิญญาณ	เกิดขึ้น	รู้สึกในสัมผัสนั้น

ขณะที่ ๖

สัมปฏิจจนะ

เป็นจิตที่เกิดขึ้นรับอารมณ์จากปัญจวิญญาณเสนอต่อไป

ยังสันตிரณะ

ขณะที่ ๗

สันตிரณะ

เป็นจิตที่เกิดขึ้นได้สวนอารมณ์นั้น ว่าเป็นอย่างไรดีหรือไม่

ประการใด

ขณะที่ ๘

โวฏฐัพพะ

คือ มโนทวาราวชชนจิต ที่ทำหน้าที่โวฏฐัพพนกิจทาง

ปัญจทวารนี้เกิดขึ้น ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์และกำหนดให้เป็นไปว่าเป็นกุศลหรือ อกุศล หรือ กิริยาตามควรแก่มนสิการ และบุคคล

ขณะที่ ๙ ถึงขณะที่ ๑๕ รวม ๗ ขณะ เป็น ชวนจิต ทั้ง ๗ ขณะเกิดขึ้นทำหน้าที่ เสพอารมณ์นั้นอันเป็นกุศล อกุศลหรือกิริยา ตามที่โวฏฐัพพะได้ตัดสินและกำหนดมานั้นแล้ว

เสพให้เป็นกุศลก็เป็นกุศลทั้ง ๗ ขณะ ให้เป็นอกุศลหรือกิริยาอย่างใดก็เป็นอย่างนั้น แต่อย่างเดียวตลอดทั้ง ๗ ขณะ

ข้อสังเกต

ชวนจิตที่เกิดได้ในวิธีนี้ มิได้เฉพาะในกามชวนจิต ๒๕ ดวงเท่านั้น

ขณะที่ ๑๖ และที่ ๑๗

ตทาลัมพะ

เกิดขึ้นทำหน้าที่ยึดหน่วงอาราณ์ที่เหลือจาก

ชวณะนั้นอีก ๒ ขณะ

จิตเกิดครบ ๑๗ ขณะจิต เป็นอันสิ้นสุดวิถิ์ และสิ้นอายุของอารมณ์ใหม่นั้น แล้วก็
กลับเป็นภวังคจิต รับอารมณ์เก่าต่อไปตามเดิม

๑๘

๒. ขณะจิตในมหันตารมณวิถิ

มหันตารมณวิถิ วิถิจิตที่มีอารมณ์ชัดเจนมากพอประมาณ เป็นวิถิตทางปัญญาทวาร มี

๒ นัย มีขณะจิตเหมือนกับบอดิมหันตารมณวิถิตุทุกประการ มีแตกต่างกันเพียง ๒ ประการคือ

(๑) มหันตารมณวิถินัยที่ ๑ มีอดีตภังค์ ๒ ขณะ นัยที่ ๒ มีอดีตภังค์ ๓ ขณะ

อดีตภังค์ที่มีมากถึง ๓ ขณะ เป็นเพราะวัตถุ ๕ มีจักขุวัตถุเป็นต้น (คือ ปสาทรูป ๕)

และอารมณ์ ๕ มีรูปารมณเป็นต้นนั้น บกพร่องหรืออ่อน อารมณนั้นจึงต้องกระทบกับภังคจิต
หลาย ๆ ครั้ง ภังคจิตจึงจะรู้สึกตัวไหวตัวได้

(๒) ไม่มีตทาลัมพะณะภายหลังขณะ กล่าวคือ เมื่อขณะเสพอารมณครบ ๓ ขณะแล้ว
ก็เป็นภังคจิตรับอารมณ์เก่าไปเลย ทั้งนี้ เพราะอารมณนั้นหมดอายุลงเพียงนั้น จึงดับไปไม่
เหลือ ไม่ทำให้เกิดตทาลัมพะณะได้ ๒ ขณะ

๓.

ขณะจิตในปริตตารมณวิถิ

ปริตตารมณวิถิ วิถิจิตที่มีอารมณ์ปรากฏเล็กน้อย เป็นวิถิจิตทางปัญญาทวาร มี ๖ นัย

นัยที่ ๑ มี อดีตภังค์ ๔ ขณะ มีภังคจิตข้างหลังวิถิจิต ๔ ขณะ

" ๒ " ๕ " " ๓ ขณะ

" ๓ " ๖ " " ๒ ขณะ

" ๔ " ๗ " " ๑ ขณะ

" ๕ " ๘ " " ไม่มีภังคจิตข้างหลัง มีแค่วิถิจิต ๓ ขณะ

" ๖ " ๙ " " " และมีวิถิจิตเพียง ๒ ขณะ

ปริตตารมณวิถินี้ มีจิตตูปปาตะ หรือวิถิจิตสุดลงเพียงวิถิจิตเท่านั้น ทั้งนี้เพราะ
วัตถุ ๕ หรือปัญจารมณ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสองอย่างบกพร่องมาก จึงรับอารมณ์ได้ไม่
ชัดเจนแจ่มแจ้งพอที่จะตัดสินใจและกำหนดลงไปได้ว่าควรจะเป็นอย่างไร

๔. ขณะจิตในอติปริตตารมณวิถิ

อติปริตตารมณวิถิ วิถิจิตที่มีอารมณ์ปรากฏน้อยมาก เป็นวิถิจิตทางปัญญาทวาร ที่มีอารมณ์
อ่อนที่สุด อารมณกระทบกับภังคจิตตั้งหลายครั้ง ภังคจิตนั้นจึงรู้สึกตัว ไหวตัวน้อยมากและ

๐๐๑๕

ไหวเพียงแต่ ๒ ขณะเท่านั้น ยังไม่ทันรู้ว่าอะไรเป็นอะไรก็ปล่อยวางอารมณ์ใหม่ กลับไปทำหน้าที่ภวังค์ มีอารมณ์เก่าไปตามเดิมอีก
อธิปรีตคารมณวิธินี้ มี ๖ นัย โดยนัยเหล่านี้ มีอดีตภวังค์ตั้งแต่ ๑๐ ขณะ ขึ้นไปจนถึง ๑๕ ขณะ แล้วมีภวังคจลนะ คือไหวตัว ๒ ขณะเท่านั้น ไม่มีแม้แต่จิตตูปปาตะ หรือวิธิจิตถึงกระนั้นก็ยังเรียกว่าวิธิต เพราะได้มีอารมณ์ใหม่มากระทบกับภวังคจิตแล้ว จนถึงกับไหวตัวเป็นภวังคจลนะ (ดูแผนภูมิประกอบด้วย)

ข้อควรสังเกต

วิธิตมีอดีตภวังค์น้อยขณะ วิธิตนั้นก็มีอารมณ์ชัดเจนแจ่มแจ้งมาก มีจิตตูปปาตะมาก มีวิธิจิตมาก แต่ถ้ามีอดีตภวังค์มากขณะเท่าใด ก็แสดงว่าวิธิตนั้นก็มีอารมณ์ชัดเจนน้อยลง มีจิตตูปปาตะน้อยลง มีวิธิจิตน้อยลงเท่านั้น จนถึงกับไม่มีเลย

วาระแห่งปัญจทวารวิธิต

วาระแห่งวิธิตนั้น มี ๔ วาระ คือ

๑. ตทาลัมพนวาระ
๒. ชวนวาระ
๓. ไวกุฐัพพนวาระ
๔. โมฆวาระ

-- อคิมหันตารมณวิธิต มีวิธิตสิ้นสุดลงที่ ตทาลัมพนจิต ดังนั้นจึงเรียกว่า ตทาลัมพนวาระ

-- มหันตารมณวิธิต มีวิธิตสิ้นสุดลงที่ ชวนจิต ดังนั้นจึงเรียกว่า ชวนวาระ

-- ปรีตคารมณวิธิต มีวิธิตสิ้นสุดลงที่

ไวกุฐัพพนจิต

ดังนั้นจึงเรียกว่า

ไวกุฐัพพนวาระ

อธิปรีตคารมณวิธิต เป็นวิธิตที่มีแต่เพียง อดีต-วังค์ อดีตภวังค์ และ ภวังคจลนะ ไม่มีจิตขั้นวิธิต ยังไม่ทันมีวิธิตเลย ดังนั้นจึงเรียกว่า โมฆวาระ เป็นวาระที่เปล่า

ที่ว่าง

๐๐๒๐

บทที่ ๔

กุศลวิบากจิต และ อกุศลวิบากจิต

ตามวิถีจิตที่กล่าวมานั้น ๑๗ ขณะนั้น จะเห็นได้ว่าจิตใจในวิถี ๔ ขณะหรือ ๔ ชนิด คือ ปัญญาวิญญาณจิต ๑. สัมปฏิจจนจิต ๑ สันตிரณจิต ๑ และตทาลัมพนจิต ๑ ล้วนแต่เป็น วิบากจิตทั้งสิ้น วิบากจิตเหล่านี้เป็นผลของกุศล หรืออกุศล และจะเป็นกุศลวิบาก หรืออกุศล วิบาก ก็ย่อมแล้วแต่อากรมณ์ที่จิตนั้นประสบ กล่าวคือ

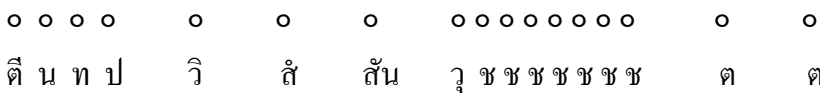
๑. เมื่อประสบกับอติอิฏฐารมณ

คือ ได้สัมผัสกับอากรมณ์ที่ดีที่น่าชอบใจมากแล้ว

ปัญญาวิญญาณจิตสัมปฏิจจนจิต สันตிரณจิต และตทาลัมพนจิต ย่อมเป็นกุศลวิบาก ทั้งสิ้น

โดยเฉพาะ สันตிரณจิต และ ตทาลัมพนจิต ย่อมเกิดพร้อมกับโสมนัส เวทนา

เสมอ พึงพิจารณาตามแผนภูมิสังเขป ดังนี้

วิบาก :

กุศลวิบาก กุศลวิบาก กุศลวิบาก กุศลวิบาก

เวทนา

อุเบกขา อุเบกขา โสมนัส โสมนัส

(สำหรับ กายวิญญาณ เป็นสุขเวทนา ไม่ใช่อุเบกขาเวทนา)

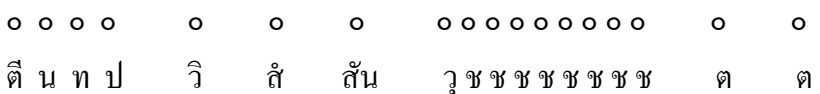
๒.

เมื่อประสบกับ อิฏฐารมณ

คือ ได้สัมผัสกับอากรมณ์ที่ดี ที่น่าชอบใจพอสมควร

แล้ว จิตทั้ง ๔ ชนิดนี้ ก็เป็นกุศลวิบากเช่นเดียวกัน แต่สันตிரณจิต และ ตทาลัมพนจิต

ย่อมเกิดพร้อมกับอุเบกขาเวทนา พึงพิจารณาตามแผนภูมิสังเขปดังนี้

วิบาก:

กุศลวิบาก กุศลวิบาก กุศลวิบาก กุศลวิบาก

เวทนา

อุเบกขา อุเบกขา อุเบกขา อุเบกขา

(สำหรับ กายวิญญาน เป็น สุขเวทนา ไม่ใช่อุเบกขา)

๓. เมื่อประสบกับอนฏฐารมฺ คือ อารมณฺ์ที่ไม่ดีไม่น่าชอบใจแล้ว จิตทั้ง ๔ ชนิด นั้น เป็น อกุศลวิบาก อันเกิดพร้อมกับ อุเบกขาเวทนา แต่อย่างเดียว

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐
ตี น ท ป วิ ส สัน วู ช ช ช ช ช ช ช ต ต

วิบาก : อกุศลวิบาก อกุศลวิบาก อกุศลวิบาก อกุศลวิบาก

เวทนา : อุเบกขา อุเบกขา อุเบกขา อุเบกขา

(สำหรับ กายวิญญาณ ก็เป็น ทุกขเวทนา ไม่ใช่อุเบกขา)

ภาวะแห่งอิฏฐารมณฺ์ และ อนิฏฐารมณฺ์

การที่จะทราบว่ธรรมใดเป็น อิฏฐารมณฺ์ และ ธรรมใดเป็น อนิฏฐารมณฺ์ นั้น มีหลักกว้างๆ ที่จะพิจารณาได้พอประมาณดังนี้ คือ ธรรมใดเป็นกุศล เกิดมาจากอกุศล หรือเนื่องด้วยกุศล ธรรมนั้นๆ เป็นอิฏฐารมณฺ์ ธรรมใดเป็นกุศล เกิดมาจากอกุศล หรือ เนื่องด้วยกุศล ธรรมนั้นๆ เป็นอนิฏฐารมณฺ์ แต่หลักดังกล่าวนี้ยังถือเป็นหลักตายตัวไม่ได้ เพราะคนเราชอบมีความชอบและไม่ชอบแตกต่างกัน บางอย่างคนหนึ่งชอบ แต่อีกคนหนึ่งอาจไม่ชอบก็ได้ เช่นคนชอบกระเทียม อิฏฐารมณฺ์ของเขาก็คือกระเทียม คนไม่ชอบกระเทียม กระเทียมก็เป็นอนิฏฐารมณฺ์ของคนนั้น ดังนี้เป็นต้น

ดังนี้ ในการที่จะตัดสินว่า ธรรมใดเป็นอิฏฐารมณฺ์ หรืออนิฏฐารมณฺ์นี้ ท่านผู้รู้ได้แสดงแนวทางในการพิจารณาเรื่องนี้ไว้ ๕ ประการ คือ

- ๑. อกุศลโดยวิบากจิต
- ๒. อกุศลโดยมัจฉัตตบุคคล
- ๓. อกุศลโดยทวาร
- ๔. อกุศลโดยอารมณฺ์
- ๕. อกุศลโดยกาละ

- **พิจารณาโดยวิบากจิต** คือพิจารณาว่า ถ้าวิบากจิตที่เกิดอารมณฺ์นั้นเป็น กุศลวิบากแล้ว อารมณฺ์นั้นต้องเป็นอิฏฐารมณฺ์แน่นอน และถ้าวิบากจิตที่เกิดขึ้นรับอารมณฺ์นั้น เป็นอกุศลวิบากแล้ว อารมณฺ์นั้นก็ต้องเป็น อนิฏฐารมณฺ์แน่นอน

๒๒

ในการใช้วิบากจิตเป็นเครื่องตัดสินนี้ เป็นธัมมาธิฐาน คือเป็นสภาพธรรมที่เที่ยงแท้แน่นอนไม่มีทางผันแปรไปเป็นอย่างอื่นได้เลย อีกประการหนึ่งก็เพื่อจะแสดงให้เห็นว่า จะใช้ชวนจิตจะเป็นเครื่องตัดสินหาได้ไม่ เพราะแม้ว่าอารมณ์นั้นจะเป็นอิฏฐารมณ์ เป็นอารมณ์ที่ดีชวนจิตก็อาจเป็นโทษคือไม่ชอบก็ได้ ตรงกันข้าม แม้ວ່າอารมณ์นั้นจะเป็นอนิฏฐารมณ์ เป็นอารมณ์ที่ไม่ดี แต่ชวนจิตอาจเป็น โลกะ คือชอบใจ คิดใจ ก็มีได้มากเหมือนกัน ดังนั้น การตัดสินด้วยวิบากจิตจึงเป็นสิ่งที่แน่นอน

พิจารณาโดยมัชฌัตตบุคคล

คือพิจารณาโดยถือบุคคลชั้นกลาง หรือคนธรรมดาสามัญทั่วไป เป็นเครื่องตัดสิน กล่าวคือ โคนปกติบุคคลธรรมดาสามัญชนทั่วไปนั้น ย่อมเห็นวัตถุสิ่งใดๆเป็นไปตามทำนองเดียวกัน สิ่งใดก็ว่าดี หรือชอบใจเหมือนกัน สิ่งใดไม่ดีก็ว่าไม่ดี ไม่ชอบใจคล้ายๆกัน

บุคคลชั้นต่ำ หรือสัตว์เดรัจฉาน แม้ว่าจะเห็นวัตถุสิ่งใดที่ไม่ดีเช่น อาหารที่มีกลิ่นจวนจะบูด หรือถึงกับบูดแล้ว หรือเนื้อดิบ ปลาดิบ ก็ยังเห็นว่าเป็นของที่ดีมาก คิดใจชอบใจ เต็มใจกิน

บุคคลชั้นสูง เมื่อได้เห็นวัตถุสิ่งใดที่คนอื่นว่าดี แต่ตนเองเห็นว่าไม่ใช่ของดีอะไร ที่คนอื่นว่าสวย อาจเห็นว่าไม่สวยก็ได้ เพราะตนเคยประสบกับวัตถุสิ่งของที่ดียิ่งกว่านั้นมามากกว่ามากนัก

ดังนั้น การพิจารณาโดยอาศัย มัชฌัตตบุคคล เป็นเครื่องพิจารณาตัดสินจึงเป็นสังคหะธรรม

พิจารณาโดยทวาร

คือพิจารณาโดยถือทวาร เป็นเครื่องตัดสิน กล่าวคือ วัตถุสิ่งของโดยมาก เมื่อมากระทบกับทวารทั้ง ๖ แล้ว ย่อมให้ความรู้สึกแตกต่างกัน ทวารได้รู้สึก ว่าดีใจ ชอบใจก็เป็นอิฏฐารมณ์ของทวารนั้น ทวารได้รู้สึกว่ามีดีไม่ชอบใจ ก็เป็นอนิฏฐารมณ์ของทวารนั้น

เช่นของบางอย่าง เมื่อว่าโดยจักขุทวารแล้ว ก็เป็นอิฏฐารมณ์ เพราะรูปที่งามสีก็สวย แดงสด น่าดู เมื่อว่าโดยชีวาทวารแล้ว ถ้าสิ่งนั้นมีรสอร่อย ก็เป็นอิฏฐารมณ์สำหรับชีวหา-

ทวารด้วย แต่ถ้ามีรสไม่อร่อย แม้จะสวยเพียงใด ก็เป็นอนิฏฐารมณ์สำหรับชีวหาทวาร หรือ

๒๓

ของบางอย่างเช่นพริกชี้หนู เมื่อว่าโดยกายทวารแล้วกลับเป็นอนิฏฐารมณ์ เพราะทำให้ปวดแสบ
ปวดร้อน ยิ่งที่ลูกตาก็ทำให้แสบตา ถึงกับน้ำตาไหลได้ และขอของเหล่านั้นเมื่อว่าโดยมโหฬาร
ย่อมแล้วแต่ว่า มโหฬารนั้นเกิดต่อทางทวารใด กล่าวคือถ้ามโหฬารนั้นเกิดต่อจากจักขุทวาร
ที่มีอารมณ์เป็นอิฏฐารมณ์ ก็เป็นอิฏฐารมณ์ด้วย เกิดต่อจากกายทวารที่มีอารมณ์เป็นอนิฏฐารมณ์
ก็เป็นอิฏฐารมณ์ด้วย ในทวารอื่นๆก็ทำนองเดียวกันนี้

-

พิจารณาโดยอารมณ์

คือพิจารณาโดยอาศัยรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ
เป็นเครื่องตัดสิน เช่นบุคคลบางคน ว่าโดยรูปารมณ์และสัททารมณ์แล้ว ย่อมเป็นอิฏฐารมณ์
เพราะรูปร่างงดงาม เสียงก็ไพเราะแต่ว่าโดยธัมมารมณ์ คือ นิสสัยใจคอ ถ้าเป็นคนใจคอโหดร้าย
ก็เป็นอนิฏฐารมณ์ เพราะเป็นภัยของสังคม

หรือดอกไม้บางชนิด ว่าโดยรูปารมณ์ คือ สี ถ้าสีสวยก็เป็นอิฏฐารมณ์ เป็นที่น่าชม
น่าพอใจ แต่เมื่อว่าโดยคันธารมณ์แล้ว ถ้ามีกลิ่นเหม็น ดอกไม้นั้นกลับเป็น อนิฏฐารมณ์เพราะ
คนไม่ชอบ

-

พิจารณาโดยกาละ

คือพิจารณาโดยอาศัยเวลาเป็นเครื่องตัดสิน กล่าวคือของบาง
อย่าง เช่นเสื้อ หรือกางเกงทรงหนึ่ง ย่อมเป็นอิฏฐารมณ์ในเวลาหนึ่ง แต่ต่อมาในเวลาหนึ่ง
อาจเป็นอนิฏฐารมณ์ก็ได้ สุดแล้วแต่ความนิยมของคน ตามกาล ตามสมัย

ปลาหรือเนื้อ เวลาที่ยังสดอยู่ เหม็นคาว ในกาละนั้นเป็นอนิฏฐารมณ์ ครั้นเวลาที่
สุกแล้ว หอมน่ากิน ในกาละนั้นเป็นอิฏฐารมณ์

อาหารบางอย่างเวลาที่เรารสชาติก็อร่อยน่ากิน ในกาละนั้นเป็นอิฏฐารมณ์ ครั้นเวลาที่
เราป็นไขอาหารที่ว่าอร่อยน่ากินนั้น กลับเหม็นและเบื่อกินไม่ได้เลย ในกาละนั้นอาหารก็
กลับเป็นอนิฏฐารมณ์

สิ่งอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกัน เมื่อต้องการก็เป็นอิฏฐารมณ์ เมื่อไม่ต้องการก็เป็นอนิฏฐา-
รมณ์ เช่นแดด เวลาต้องการตากเสื้อผ้าก็เป็นอิฏฐารมณ์ แต่เวลาทำงานกลางแจ้ง กลับเป็น
อนิฏฐารมณ์

หรือน้ำ เวลาร้อนใช้อาบ เวลากระหายใช้ดื่ม ในกาละนี้ น้ำเป็นอิฏฐารมณ์ แต่เวลา

ที่น้ำไหลบ่ามาท่วมบ้านเรือน ในกาละนั้นน้ำเป็นอนิภูตรมณั

๒๔

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า อารมณ์ที่ปรากฏทาง ปัญจทวารวิถี ได้แก่ ปัญจอารมณ์ หรืออารมณ์ ๕ คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ และโผฏฐัพพารมณ์ ส่วน แล้วแต่เป็นรูปธรรมทั้งนั้น หากแบ่งละเอียดออกไปอีกก็ เป็น ๗ รูปด้วยกัน คือ วัณณะ สัททะ คันธะ รสะ ปฐวี เตโช และวาโย อารมณ์เหล่านี้ต้องเป็น ปัจจุบัน คือ กำลังมีอยู่ด้วย จึงจะเป็นอารมณ์แห่งปัญจทวารวิถีได้

มโนทวารวิถี

มโนทวารวิถี เฉพาะที่เป็นกามวิถี ที่จะกล่าวต่อไปนี้มีอารมณ์ได้ทั้ง ๖ คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ และชัมมารมณ์ อารมณ์ทั้ง ๖ นี้ จะเป็น ปัจจุบัน หรืออดีต หรืออนาคต ตลอดจนกาลวิมุตติก็เป็นอารมณ์แห่งมโนทวารวิถีได้ทั้งสิ้น

ข้อสังเกต

ชัมมารมณ์นั้น ได้แก่ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ นิพพาน และบัญญัติ

อารมณ์แห่งมโนทวารวิถี

อารมณ์ต่างๆ ที่มาสู่มโนทวารวิธินั้น มีมาได้เป็น ๒ ทางด้วยกัน คือ รับอารมณ์ต่อ จากปัญจทวารวิธินั้นทางหนึ่ง อารมณ์มาปรากฏทางมโนทวารวิถี คือ ทางใจโดยตรงอีกทางหนึ่ง

อารมณ์ที่มาปรากฏทางใจโดยตรงนั้น ท่านว่าเนื่องมาจากเหตุ ๑๔ ประการ คือ

๑. ทิฏฐโต ด้วยอำนาจที่ได้เคยเห็น เคยพบ อารมณ์ทั้ง ๖ มาแล้ว

๒. ทิฏฐสมพันธโต อารมณ์ทั้ง ๖ ที่กำลังปรากฏอยู่นั้นสัมพันธ์กันหรือ เหมือน ๆ กัน กับที่ได้เคยพบเคยเห็นมาแล้ว

๓. สุตโต ด้วยอำนาจที่ได้เคยฟัง เคยเรียนมาแล้ว หรือขณะที่กำลังฟังกำลังเรียน กำลังอ่านข้อความ

๔. สุตสมพันธโต อารมณ์ทั้ง ๖ ที่กำลังปรากฏอยู่นั้นสัมพันธ์ กันหรือเหมือน ๆ กัน ที่ได้เคยฟัง เคยเรียน เคยอ่านมาแล้ว

๒๕

๕. สททชย ด้วยอำนาจแห่งความเชื่อถือในคำพูดของผู้อื่น
๖. รุจิยา ด้วยอำนาจแห่งความพอใจของตน
๗. อากาการปริวิตกเกณ ด้วยอำนาจแห่งความนึกคิด หรือตึกตามอาการตามเรื่องราว คำพูด หรือเหตุผลนั้นๆ
๘. ทิฏฐินิษฌานขณติยา ด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาอารมณ์ต่างๆ ด้วยปัญญาและเห็นว่าต้องด้วยลักษณะของตน แล้วตัดสินลงไป
๙. นานากมมพเลน ด้วยอำนาจแห่งกรรมต่างๆ
๑๐. นานาอิทธิพเลน ด้วยอำนาจแห่งอิทธิฤทธิ์ต่างๆ
๑๑. ธาตุกโขภวเสน ด้วยอำนาจแห่งธาตุในร่างกาย มีน้ำดี เสมหะ น้ำเหลือง โลหิต ลมเหล่านี้วิปริตไป
๑๒. เทวโตปลัหารวเสน ด้วยอำนาจแห่งเทวดามาคลใจ
๑๓. อนุโพทรวเสน ด้วยอำนาจแห่งการรู้ไปตามสมควรแก่มัคคญาณ ผลญาณ
๑๔. ปฏิเวทวเสน ด้วยอำนาจแห่งการรู้แจ้งในอริยสัจ ๔

วิสัยปวัตติแห่งมโนทวารกามวิถิ

ปัญจทวารวิถิ

ที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นนั้น มีวิสัยปวัตติ คือ ความเป็นไปแห่ง อารมณ์ ๔ คืออติมหันตารมณ์ ๑ มหันตารมณ์ ๑ ปริตตารมณ์ ๑ และอติปริตตารมณ์ ๑ ส่วนมโนทวารกามวิถินี้ ตามหลักในพระอภิธรรมมัตถสังคหะ มีวิสัยปวัตติ ๒ คือ วิภูตารมณ์ ๑ และอวิภูตารมณ์ ๑

วิภูตารมณ์วิถิ

เป็นวิถิที่มีอารมณ์ปรากฏทางใจชัดเจนแจ่มแจ้งมาก ตามปกติก็มีวิถิจิต ถึงตทาลัมพะนะ

อวิภูตารมณ์วิถิ

เป็นวิถิที่มีอารมณ์ปรากฏทางใจชัดเหมือนกัน แต่ว่าชัดน้อยกว่า อ่อนกว่าวิภูตารมณ์วิถิ วิถิจิตจึงมีเพียงชวณะเท่านั้น หาได้แก่่นมาถึงตทาลัมพะนะไม่

๒๖

จำนวนจิตในมโนทวารกามวิถี

มโนทวารกามวิถี คือกามวิถีจิตที่เกิดทางโนทวารนั้น มีวิถีจิต จิตตูปปาตะ และ จำนวนจิตพิสดารนั้นพึงกำหนดถือเป็นหลักในการนับจำนวนจิตในมโนทวารวิถีดังนี้
 วิถีจิตที่ปรากฏตามอารมณ์ในมโนทวารกามวิถีนั้น

กล่าวโดยวิถีจิต   มี ๓

กล่าวโดยจิตตูปปาตะ   มี ๑๐

กล่าวโดยพิสดาร   มี ๔๑

พึงทราบอธิบายดังนี้

๑.

วิภูตารมณ์วิถี

เป็นวิถีทางใจที่มีอารมณ์ซัดแรงมากนั้น มีขณะจิตดังนี้คือ

ภวังคจิตไหวตัวจะรับอารมณ์ใหม่ ๑ ขณะ เรียกว่า ภวังคจลนระ

ภวังคจิตปล่อยอารมณ์ เพื่อรับอารมณ์ใหม่นั้นต่อไป ๑ ขณะ เรียกว่า ภวังคุปัจเจตะ

ต่อแต่นั้น มโนทวารวัชชนจิต ก็เกิดขึ้น ๑ ขณะ รับอารมณ์ใหม่และตัดสินใจกำหนด

ให้เป็น กุศล อกุศล ด้วยเสร็จ

มโนทวารวัชชนจิตนี้ เป็นปฐมวิถีจิตทางมโนทวารกามวิถี ต่อจากนั้น ชวนะ ก็ เสด็จอารมณ์นั้น ๗ ขณะ และเพราะว่าอารมณ์นั้นซัดแรงมาก มีกำลังมาก ตทาลัมพณะ จึงต้อง รับรู้อารมณ์นั้นต่อจากชวนะอีก ๒ ขณะ

จึงรวมเป็น ๑๒ ขณะจิตด้วยกัน

กล่าวโดยวิถีจิต ก็มี ๓ คือ มโนทวารวัชชนจิต ๑ และตทาลัมพณจิต ๑

กล่าวโดยจิตตูปปาตะ มี ๑๐ คือ มโนทวารวัชชนจิตเกิดขึ้น ๑ ครั้ง ชวนจิตเกิดขึ้น ๗ ครั้ง และตทาลัมพณจิตเกิดขึ้นเป็น ๒ ครั้ง

กล่าวโดยพิสดาร คือ จำนวนจิตที่สามารถจะเกิดในวิถีนี้ได้ นั้น ได้แก่ มโนทวาร- วัชชนจิต ๑ ดวง กามชวนจิต ๒๕ ดวง และตทาลัมพณจิต ๑๑ ดวง รวมเป็น ๔๑ ดวงด้วยกัน พึงพิจารณาตามแผนภูมิดังนี้

บทที่ ๕

ตพฺฐ วตฺตคกมโนทวารวธิ

ตพฺฐวตฺตคกมโนทวารวธิ หรือ อนุพันธมโนทวารวธิ ได้แก่ มโนทวารวธิที่เกิดตอจากปญฺจทวารวธิ อันมีปรมัตถ์เป็นอารมณฺ์ ทำใหรูเรื่องราวของบญฺญุตติตามโวหารของโลก จากปรมัตถ์อารมณฺ์นั้น

ตพฺฐวตฺตคกมโนทวารวธิ หรือ อนุพันธมโนทวารวธิ ที่เกิดตอจากปญฺจทวารวตินั้น มีอยู ๔ วิถิ คือ

๑. อตฺตคคกณวิถิ

เป็นวิถิที่รับอารมณฺ์ตามปญฺจทวารวธิ ซึ่งปญฺจทวารวธิได้ประสบมา แต่วอารมณฺ์นั้นได้หมดอายุแลวถัดไปแลว

ปญฺจทวารวธิเป็นปรมัตถ์ และเป็น

ปจฺจุบันอารมณฺ์ดววย

สวนอตฺตคคกณวิถิ

ก็มอารมณฺ์เป็นปรมัตถ์ ซึ่งเป็นอารมณฺ์เดียวกับปญฺจทวารวตินั้นเอง แต่วว่าเป็น

อตฺติตารมณฺ์

พึงเห็นขอเปรียบเทียบวิถิทั้งสองดังนี้

จกฺขุทวารวธิ

มอารมณฺ์เป็นปรมัตถ์ และเป็นปจฺจุบันอารมณฺ์ดงแผนผังตอไปนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐
ติ น ท ป จกฺขุ ลี สัน วุ ช ช ช ช ช ช ช ช ต ต

อตฺตคคกณวิถิ

มอารมณฺ์เป็นปรมัตถ์ แต่เปืออตฺติตารมณฺ์

ดงแผนผังตอไปนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐
น ท มโน ช ช ช ช ช ช ต ต

การเกิดขึ้นของ ปญฺจทวารวธิ แง่ออตฺติตารมณฺ์วิถิทั้ง ๒ วิถินี้ ดำเนินสลับกันไปเป็น

จำนวนหลายร้อยหลายพันรอบ

๐๐๒๘

นัยหนึ่ง ทางปัญจทวารวิธินั้น อารมณ์เป็นปัจจัยมากระทบมากระตุ้นเตือนจิต ให้จิตไหวตัวขึ้น รับอารมณ์ ส่วนทางมโนทวารวิธินั้น จิตไหวตัวห่วงเอาอารมณ์นั้นๆมาเอง

เนื่องจากการที่จิตไหวตัว ห่วงเอาอารมณ์นั้นๆมาเองดังกล่าวนี้ มโนทวารวิธิจึงมี กิจกรรมงานที่จะต้องกระทำน้อยอย่าง วิถีจิตมีน้อยเพียง ๓ อย่างเท่านั้น คือ

๑. มโนทวารวิชชจิต ผู้ทำหน้าที่นำวิถี ได้ห่วงเอาอารมณ์นั้นๆมาเองโดย ตัดสินให้เป็นกุศล อกุศลเสร็จไปพร้อมกันในตัวเองที่เดียว อย่างที่ว่า ก่อเอง สานเอง หรือ จะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า มโนทวารวิชชจิต ได้คิดนึกเป็นกุศล อกุศลเอง ไม่มีจิตอื่นเป็นสื่อ นำมาให้

๒. ต่อแต่นั้นชวนจิตก็เกิดขึ้นเสพอารมณ์นั้นโดยความเป็นกุศล หรืออกุศลตามที่ มโนทวารวิชชจิตได้กำหนดนึกกัน

๓. ต่อแต่นั้นตทาลัมพจิตก็เกิดขึ้น รับรู้อารมณ์นั้นต่อจากชวนจิตอีกทอดหนึ่ง เพราะ ว่าอารมณ์ชัดแจ้งมาก มีกำลังมาก

ส่วนทางปัญจทวารวิธินั้น มีจิตอื่นทำกิจของเขามาก่อน คือรับรู้อารมณ์มาก่อน เป็นหลาย ทอดหลายหน้าที่ แล้วจึงถึงโวกุฎฐัพพะนะ ก็คือมโนทวารวิชชนั้นเอง เป็นผู้ตัดสินกำหนด ให้เป็นกุศล หรืออกุศล และโดยนัยนี้จึงเห็นได้ว่า ปัญจทวารวิธินั้น มีกิจการงานต้องกระทำ หลายอย่าง วิถีจิตจึงมีมากถึง ๘ อย่าง

วาระแห่งมโนทวารกามวิธินั้น

วาระสิ้นสุดแห่งมโนทวารกามวิธินั้นมี ๒ วาระคือ ตทาลัมพนวาระ และชวนวาระ

- วิภูตารมณวิธินั้น เป็นวิถีทางใจที่มีอารมณ์ปรากฏชัดเจนแจ่มแจ้งมาก ตามปกติก็มีวิถี- จิตถึงตทาลัมพนะ ดังนั้นจึงเรียกว่า ตทาลัมพนวาระ

- อวิภูตารมณวิธินั้น เป็นวิถีที่มีอารมณ์ปรากฏชัดทางใจเหมือนกัน แต่ว่าชัดน้อยกว่า อ่อนกว่าวิภูตารมณวิธินั้น วิถีจิตจึงมีแค่ ชวนนะ ดังนั้นจึงเรียกว่า ชวนวาระ

ข้อสังเกต

ในกามวิธินั้น วิถีจิตแต่ละอย่างไม่ว่าจะทางปัญจทวารวิधि หรือมโนทวารวิधि ย่อมเป็น อารมณ์ เดียวกันไม่ว่าอารมณ์นั้น จะชัดเจนแจ่มแจ้งมากหรือน้อยก็ตาม ทั้งมีชาติเดียวกัน และมีชวนะไม่ปะปนกันด้วย กล่าวคือ

๐๐๒๕

ก. กล่าวโคธอารมณ์ของแต่ละวิถี

ในวิถีนั้นจะต้องมีอารมณ์ แต่อย่างเดียวกันตั้งแต่

เริ่มต้นวิถิจนสิ้นสุดวิถี ในวิถีเดียวกันจะมีอารมณ์หลายอย่างหาได้ไม่ เช่นปัญจทวาราวัชชณะ มี
วัณณะเป็นอารมณ์ จักขุวิญญาณ สัมปฏิจฉณะ สันตிரณะ โวภูฐัพพะนะ ชวน ตลอดจน
ตทาลัมพะนะ ก็มีวัณณะเป็นอารมณ์ เช่นเดียวกัน ดังนี้ เป็นต้น

ข. กล่าวโดยชวณะ

ซึ่งตามปกติในวิถีหนึ่งย่อมมี ๗ ชวณะ ชวณะทั้ง ๗ ชวณะนี้จะ

ต้องเป็นจิตชาติเดียวกัน กล่าวคือ ถ้าเป็นชาติกุศล ก็เป็นกุศลชวณะทั้ง ๗ ชวณะ ถ้าเป็นชาติ
อกุศล ก็เป็นอกุศลชวณะทั้ง ๗ ชวณะ ถ้าเป็นชาติกิริยา ก็เป็นกิริยาชวณะทั้ง ๗ ชวณะ

ค. ชวณะทั้ง ๗ ชวณะ

ต้องเป็นชาติเดียวกันดังกล่าวในข้อ ข. แล้วยุ่ชวณะทั้ง ๗ ก็

เป็นกามชวณะแต่อย่างเดียวกัน ไม่มีหคคตชวณะ หรือโลกุตตรชวณะ มาปะปนด้วย

บทที่ ๕

ตพญ วัตติกมโนทวารวิถี

ตพญวัตติกมโนทวารวิถี หรือ อนุพันธกมโนทวารวิถี ได้แก่ มโนทวารวิถีที่เกิดต่อจากปัญจทวารวิถี อันมีปรมัตถ์เป็นอารมณ์ ทำให้รู้เรื่องราวของบัญญัติตามโวหารของโลก จากปรมัตถ์อารมณ์นั้น

ตพญวัตติกมโนทวารวิถี หรือ อนุพันธกมโนทวารวิถี ที่เกิดติดต่อกับปัญจทวารวิธินั้น มีอยู่ ๔ วิถี คือ

๑. อตีตคคณวิถี

เป็นวิถีที่รับอารมณ์ตามปัญจทวารวิถี ซึ่งปัญจทวารวิถีได้ประสบมา แต่ว่าอารมณ์นั้นได้หมดอายุแล้วลำดับไปแล้ว

ปัญจทวารวิถีเป็นปรมัตถ์ และเป็น

ปัจจุบันอารมณ์ด้วย

ส่วนอตีตคคณวิถี

ก็มีอารมณ์เป็นปรมัตถ์ ซึ่งเป็นอารมณ์เดียวกับปัญจทวารวิธินั้นเอง แต่ว่าเป็น

อตีตารมณ

พึงเห็นข้อเปรียบเทียบวิถีทั้งสองดังนี้

จักขุทวารวิถี

มีอารมณ์เป็นปรมัตถ์ และเป็นปัจจุบันอารมณ์ดังแผนผังต่อไปนี้

○
ตี น ท ป จักขุ ลี สัน วุ ช ช ช ช ช ช ช ช ต ต

อตีตคคณวิถี

มีอารมณ์เป็นปรมัตถ์ แต่เป็นอตีตารมณ

ดังแผนผังต่อไปนี้

○
น ท มโน ช ช ช ช ช ช ต ต

การเกิดขึ้นของ ปัญจทวารวิถี และอตีตารมณวิถีทั้ง ๒ วิธินี้ ดำเนินสลับกันไปเป็น

จำนวนหลายร้อยหลายพันรอบ

๒. สมุหคคทวิธิ

เป็นวิธีที่รับอารมณ์เหล่านั้นรวมกัน เพื่อให้ได้ความของอารมณ์
นั้น วิธีนี้ก็เกิดหลายร้อยหลายพันรอบเหมือนกัน พึงพิจารณาตามแผนดังนี้

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

น ท ม โน ช ช ช ช ช ช ช ช ต ต

๓๑

สมุหคคหณวิถี ก็มีอารมณ์เป็นปรมัตถ์ และเป็นอดีตารมณ์เช่นเดียวกับอดีตคคหณวิถี

๓.

อตถคคหณวิถี

เป็นวิถีที่รู้เนื้อความของอารมณ์นั้น เกิดได้มากมายหลายรอบ

เช่นเดียวกัน พึงพิจารณาตามแผนผังนี้

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

น ท ม โน ช ช ช ช ช ช ช

อตถคคหณวิถีนี้ มีอารมณ์เป็นบัญญัติ คือ รู้เนื้อความของอารมณ์นั้น ตามโวหาร
ของโลก มีข้อสังเกตว่า วิถีที่มีอารมณ์เป็นบัญญัติก็ไม่มีตทาลัมพะนะ

๔. นามคคหณวิถี

เป็นวิถีที่รู้ชื่อของอารมณ์นั้น ๆ เกิดได้เป็นจำนวนมากหลายรอบ

เช่นเดียวกัน พึงพิจารณาตามแผนผังนี้

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

น ท ม โน ช ช ช ช ช ช ช

นามคคหณวิถีนี้ ก็มีอารมณ์เป็นบัญญัติเหมือนกัน คือรู้ชื่อของอารมณ์นั้นตามโวหาร
ของโลก

ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ กล่าวเฉพาะส่วนที่เป็นทางจักขุทวารโดยวิถีจิตนั้นมีรูป คือสีหรือ
วันณะเป็นอารมณ์ ถ้าหากว่าผู้นั้นไม่เคยเห็นรูปนั้นมาก่อน ไม่รู้ว่ารูปนั้นชื่ออะไร นามคคหณวิถี
ก็ไม่เกิด กล่าวคือไม่เคยเห็น "เสื่อ" ก็เพียงแต่เห็นรูปร่างว่าเป็นอย่างนั้น ๆ แต่ไม่รู้ว่าเขา
เรียกชื่อกันว่า "เสื่อ"

ทางจักขุทวาร อันมีรูปเป็นอารมณ์, ทางฆานทวาร อันมีกลิ่นเป็นอารมณ์ ทางชีวหาทวาร
อันมีรสเป็นอารมณ์ และทางกายทวารอันมีโณภูฏัพพะคือ สิ่งที่มากระทบถูกต้องเป็นอารมณ์และ
ใน อารมณ์ทั้ง ๔ นี้ วิถีจิตที่เกิดขึ้น อตถคคหณวิถีเกิดก่อน นามคคหณวิถีเกิดทีหลัง

แต่ถ้าถ้าเป็นวิถีที่เกิดทางโสตทวาร อันมีเสียง คือ สัททะ เป็นอารมณ์แล้งนามคคหณ-
วิถีเกิดก่อน อตถคคหณวิถี เกิดทีหลัง

และถ้าเสียงนั้นมีพยางค์เดียว หรือคำเดียว สมุหคคหณวิถีก็ไม่เกิด เพราะไม่ต้องการ
มีการรวมอะไรแต่อย่างใด

หรือถ้าไม่รู้เนื้อความของสัททอารมณ์นั้น เช่น ได้ยินภาษาต่างประเทศที่ตนไม่มีความรู้

อัศจรรย์ที่ไม่มีใครเกิด

๐๐๓๒

ปัญจารมณที่ไม่เกี่ยวแก่ชื่อต่างๆ เช่นเห็นคนกวักมือเรียก หรือร้องเรียกว่า มานี เป็นต้น นามัคคหณวิธีกี่ไม่เกิด

เฉพาะอตถัคคหณวิธินั้นจำแนกละเอียดออกไปอีก เป็น ๓ คือ

๑. กายวิญญูตติคคหณวิธึ

เกิดต่อจากอตถัคคหณวิธึ เป็นวิธึที่รู้ความหมายของ กายวิณณตตินั้น เช่น รู้ว่าผู้ที่กำลังกวักมือนั้น กำลังเรียก

๒. วจิวิญญูตติคคหณวิธึ

ก็ทำนองเดียวกัน คือ รู้ความหมายของวจิวิญญูตติว่า เสียงนั้นเป็นเสียงเรียก

๓. อธิปายัคคหณวิธึ

เป็นวิธึที่เกิดต่อกายวิญญูตติคคหณวิธึ หรือวจิวิญญูตติคคหณวิธึ เมื่ออธิปายัคคหณวิธึเกิดแล้ว ย่อมรู้ความประสงค์ของผู้อื่นที่กวักมือ หรือออกเสียงเรียก ว่าให้เราไปหาเขา

พึงเห็นตัวอย่างในกรณีการมีการณีการกวักมือเรียกและรู้ว่ากวักมือเรียกนั้น วิธึจิตดังกล่าวเกิดขึ้นดังนี้

--

จักขุทวารวิธึ

เห็นรูปารมณึ เป็นปรมัตถอารมณึ เป็นปัจจุบันอารมณึ ดังนี้.-

๐ ๐ ๐ ๐ - ๐ ๐   ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

ติ น ท ป   จักขุ สึ   สัน วุ ช ช ช ช ช ช ช ช ช

อตถัคคหณวิธึ

รับรูปารมณึที่จักขุวิญญาฯ ได้เห็นแล้วนั้น เป็นปรมัตถอารมณึ เป็นอตถอารมณึ ดังนี้.-

๐ ๐   ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

น ท ม โน   ช ช ช ช ช ช ช   ต ต

สมุห้คคณวิธี

รวมรูปอารมณ์ เป็นปรมัตถารมณ เป็นอคิตารมณ ดังนี้.-

๐ ๐   ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช ต ต

อตัถคคณวิธี

รู้เนือความหรือได้ความว่า กวัคมือ เป็นบัญญัติอารมณ ดังนี้.

๐ ๐   ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช

๓๓

- กายวิญญูตคคณหวิธิ รู้ว่าเขาเรียก เป็นบัญญัติอารมณ

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช

- อธิปายคคณหวิธิ รู้ว่า เรียกเราให้ไปหาเขา เป็นบัญญัติอารมณ ดังนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช

ในกรณีมีผู้ร้องเรียก และเรารู้ว่าเรียกเรา วิถิจิตเกิดขึ้นดังนี้

- โสคทวารวิธิ ได้ยินเสียง คือสัททารมณ เป็นปรมัตอารมณเป็นปัจจุบันอารมณ ดังนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

ตี น ท ป โสค ส ถัน วู ช ช ช ช ช ช ช ช ต ต

- อติตคคณหวิธิ รับสัททารมณโสคตวิญญาณได้ยินแล้วนั้น เป็นปรมัตอารมณ เป็นอดีตอารมณ ดังนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช ช ต ต

- สมุหคคณหวิธิ รวมสัททารมณ รวมเสียงที่ได้ยินเป็นปรมัตอารมณ เป็นอดีตอารมณ ดังนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช ช ต ต

แต่ถ้าเสียงที่เรียกนั้น พยางค์เดียว หรือคำเดียว สมุหคคณหวิถินี้ก็ไม่เกิด เพราะไม่มีอะไรที่จะต้องรวม

- นามคคณหวิธิ รู้นาม รู้ชื่อ ว่าเสียงนั้นเป็นชื่อ เป็นบัญญัติอารมณ ดังนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช

๓๔

- อัถลักคณหวิถี

รู้เนื้อความ หรือได้ความว่าเห็นชื่อเรา เป็นบัญญัติอารมณ์ ดังนี้

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

น ท ทโน ช ช ช ช ช ช ช

- วจิวิญญุตติคคณหวิถี

รู้ว่าเขาเรียกเรา เป็นบัญญัติอารมณ์ ดังนี้

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช

- อธปายัคคณหวิถี

รู้ว่า เรียกเราให้ไปหาเขา เป็นบัญญัติอารมณ์ ดังนี้

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช

สุบินวิถี

สุบินวิถี

คือความเป็นไปของจิตในเวลาฝัน ได้แก่กามชวนมโนทวารวิถีที่เกิดขึ้นใน
ขณะนอนหลับ

การฝัน ก็มีทั้งฝันเห็นชัดมากและชัดน้อย ฝันเห็นชัดมากก็มีวิถิจิตถึงตทาลัมพะได้
ฝันเห็นชัดน้อยก็มีเพียงชวณะเท่านั้น

ผู้ที่ฝัน ได้แก่บุคคล ๖ จำพวกคือ

๑. ทุกคติบุคคล (เว้นสัตว์นรก)

๒. สุกคติบุคคล

๓. ทวิเหตุบุคคล

๔. ตិเหตุบุคคล (เว็นรูปพรหม อรูปพรหม)

๕. โสคาบันบุคคล

๖. สกทาคามิบุคคล

ที่สัตว์นรกไม่ฝัน เพราะถูกทรมานตลอดเวลา จนไม่มีโอกาสที่จะฝันได้

ที่รูปพรหม อรูปพรหม อนาคามิบุคคล และอรหัตตบุคคล ไม่ฝันเพราะท่านเหล่านี้
ปราศจาก กามราคะ แล้ว บุคคลที่ยังฝันอยู่ ล้วนแต่เป็นผู้ที่ยังมีกามราคะ กามฉันทะอยู่ทั้งนั้น

เหตุที่ทำให้ฝันมี ๔ อย่าง คือ

๓๕

๑. บุปพณิมิต

กรรมใด ๆ ที่ได้กระทำมาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรม หรืออกุศลกรรม กระตุ้นเตือนจิตใจให้ฝันถึงกรรมนั้น ๆ

๒.

จิตอาวรณ์

หรือบุพพารมณฺ์ คือ จิตใจจดจ่อในเรื่องใด ๆ ที่เคยพบเห็นมาเป็นพิเศษยิ่ง ก็ทำให้ฝันถึงเรื่องนั้น ๆ

๓. เทพสังหรณ์

เทวดาคลใจให้ฝัน

๔. ธาตุกำเริบ

เวลาที่ธาตุไม่ปกติ ก็ทำให้ฝันได้เหมือนกัน

วิถีจิตของทารก

ทารกที่ยังอยู่ในครรภ์มารดานั้น วิถีจิตก็เกิดได้ สำหรับมโนทวารวิถีเกิดได้ตั้งแต่หลังจากปฏิสนธิและภวังคจิต ๑๕ ขณะเป็นต้นมา

ส่วนทางปัญจทวารวิถีเกิดเพียง ๓ วิถี คือ โสตทวารวิถี ชิวหาทวารวิถี และกายทวารวิถี

สำหรับจักขุทวารวิถี และฆานทวารวิถี นั้น เกิดได้หลังจากที่คลอดจากครรภ์มารดา และทารกนั้นมีความสนใจในอารมณ์แล้ว

ความแตกต่างระหว่างปัญจทวารวิถีกับมโนทวารวิถี

ปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถี นั้น แม้จะเป็นวิถีที่มีกามเป็นอารมณ์ และเป็นกามวิถีด้วยกัน แต่ก็มี ความแตกต่างกันอยู่หลายประการ คือ

๑. ปัญจทวารวิถี ต้องมี

ภวังค์

เสมอไป แต่มโนทวารวิถีไม่มีภวังค์

๒. ปัญจทวารวิถีมีวิสัยปวัตติเพียง ๔ คือ อติมหันตารมณฺ์ มหันตารมณฺ์ ปรีตตารมณฺ์ และอติปรีตตารมณฺ์ แต่มนทวารวิถีมีวิสัยปวัตติเพียง ๒ คือ วิภูตารมณฺ์ และอวิภูตารมณฺ์

๓. ปัญจทวารวิถี อาศัยเกิดได้ทั้ง ๕ ทวาร มีจักขุทวารเป็นต้น แต่มนทวารวิถีเกิดได้เฉพาะแต่มนทวารอย่างเดียว

๔. ปัญจทวารวิถี อาศัยวัตถุ ๕ เกิด มีจักขุวัตถุเป็นต้น แต่มนทวารอาศัยเฉพาะหทยวัตถุเกิดแต่อย่างเดียว หรือมิฉะนั้นก็เกิดโดยไม่อาศัยวัตถุใด ๆ เลย

๓๖

๕. ปัญจทวารวิธิมีอารมณฺ์ได้ ๕ อย่าง มีรูปารมณฺ์เป็นต้น จนถึงโผฏฐัพพารมณฺ์ แต่มนทวารวิธิมีอารมณฺ์ได้ทั้ง ๖ อย่าง มีรูปารมณฺ์เป็นต้น จนถึงธัมมารมณฺ์

๖. ปัญจทวารวิธิมีรูปธรรมเป็นอารมณฺ์ แต่มนทวารวิธิมีอารมณฺ์ได้ทั้งที่เป็นรูปธรรมนามธรรม และบัญญัติธรรม

๗. ปัญจทวารวิธิมิปรมัตถณเป็นอารมณฺ์ได้อย่างเดียว แต่มนทวารวิธิมิทังปรมัตถ์และบัญญัติเป็นอารมณฺ์ได้

๘. ปัญจทวารวิธิมีอารมณฺ์ที่เป็นปัจจุบันแต่อย่างเดียว แต่มนทวารวิธิมีอารมณฺ์ทั้งที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และที่เป็นกาลวิมุต

๙. ปัญจทวารวิธิดีเกิดได้แก่กามบุคคล (ในกามภุมิ ๑๑) รูปบุคคล (ในรูปภุมิ ๔ เว้นอสัญญสตัดบุคคล) แต่เฉพาะรูปบุคคลหรือรูปพรหมนั้น เกิดได้แต่จักขุทวารวิธิต และโสตทวารวิธิตเท่านั้น แต่มนทวารวิธิตเกิดได้ทั้งแก่กามบุคคล รูปบุคคล (เว้นอสัญญสตัดบุคคล) และอรูปบุคคล (ในอรูปภุมิ ๔)

๑๐. ปัญจทวารวิธิดีเกิดได้ในกามภุมิ รูปภุมิ (เว้นอสัญญสตัดภุมิ) แต่เฉพาะในรูปภุมินั้นเกิดได้เฉพาะจักขุทวารวิธิต และโสตทวารวิธิตเท่านั้น แต่มนทวารวิธิตเกิดได้ทั้งในกามรูปภุมิ (เว้นอสัญญสตัดภุมิ) และอรูปภุมิ

๑๑. ปัญจทวารวิธิตมีวิธิต้อย่างมากได้ถึง ๗ ขณะ คือ อวชชนะ ๑ ทวิปัญจวิญญาณ ๑ สัมปฏิจณะ ๑ สันตึรณะ ๑ โวภูฏัพพะณะ ๑ ชวณะ ๑ และคทาลัมพะณะ ๑ แต่มนทวารวิธิตมีวิธิต้อย่างมากเพียง ๓ ขณะเท่านั้น คือ อวชชนะ ๑ ชวณะ ๑ และคทาลัมพะณะ ๑

๑๒. ปัญจทวารวิธิตมีจิตอุปปาพะอย่าง มากถึง ๑๔ ขณะ ถ้านับภวังค์ข้างหน้าด้วยทั้ง ๓ ดวง ก็เป็น ๑๗ ขณะ แต่มนทวารวิธิตมีจิตอุปปาพะอย่าง มากเพียง ๑๐ ขณะ ถ้านับภวังค์ข้างหน้าด้วย ๒ ดวงก็เป็น ๑๒ ขณะ

๑๓. ปัญจทวารวิธิตมีจิตโดยพิสคารถึง ๕๔ ดวง อันได้แก่กามาวจรวิธิตทั้งหมด แต่มนทวารวิธิต มีจิตโดยพิสคารเพียง ๔๑ ดวง (โดยเว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ มโนธาตุ ๓ ซึ่ง เป็นจิตที่เกิดทางปัญจทวารวิธิตโดยเฉพาะ

๐๐๓๗

๑๔. ปัญจทวารวิถีเกิดจากภวังคจิตได้เพียง ๑๕ ดวง (คือ อุเปกขาสันตிரณะ ๒ มหาวิบาก ๘ และรูปาวจรวิบาก ๕) แต่มโนทวารวิถีเกิดภวังคจิตทั้ง ๑๕ ดวง (คืออุเปกขาสันตிரณะ ๒ มหาวิบาก ๘ รูปาวจรวิบาก ๕ และอรุปาวจรวิบาก ๔

๑๕. ปัญจทวารวิถีมีเวทนาได้ทั้ง ๕ คือสุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเปกขาเวทนา โสมนัสสเวทนา และโทมนัสสเวทนา แต่มโนทวารวิถีมีเวทนาเพียง ๓ คือ อุเปกขาเวทนา โสมนัสสเวทนา และโทมนัสสเวทนาเท่านั้น

บทที่ ๖

อัปปนาวิธิ

อัปปนา

หมายถึง อาการจิตที่แนบแน่นอยู่ในอารมณ์เดียวโดยเฉพาะ

ถ้าเคยได้อัปปนาจิตในอารมณ์ใด เมื่อจิตดวงนั้นเกิดขึ้นอีกเวลาใดหรือขณะใด ก็จะต้องมีอารมณ์อย่างนั้นเสมอไป ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอารมณ์อย่างอื่น นี่เป็นลักษณะเฉพาะของอัปปนา

อัปปนาจิต

คือจิตที่แนบแน่นอยู่ในอารมณ์เดียวโดยเฉพาะ ได้แก่จิต ๓๕ หรืออย่าง

พิสดาร ๖๗ ดวง คือ

มหัคคตจิต ๒๗

โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

ส่วน อัปปนาวิธิ คือวิธิตที่มีอัปปนาจิตอยู่ในวิธินั้น ได้แก่จิต ๒๖ หรืออย่างพิสดาร ๕๘ ดวง คือ

มหัคคตกุสลจิต ๕

มหัคคตกิริยาจิต ๕

โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

อัปปนาชวนะ

คือ ชวนจิตที่แนบแน่นอยู่ในอารมณ์เดียวโดยเฉพาะได้แก่จิต ๒๖

หรือ ๕๘ เท่ากัน และเหมือนกันกับอัปปนาวิธิตินั้นเอง เพราะชวนะเป็นจิตที่อยู่ในวิธิ

อัปปนาวิธิ

หรือ อัปปนาชวนะ เกิดได้ทาง มโนทวารวิธิ ทางเดียวเท่านั้นไม่เกิดทางปัญจทวารวิธิเลย

อัปปนาวิธิ

เป็นมโนทวารวิธิตี่จริง แต่มิได้เฉพาะวิภูตารมณวิธิตี่อย่างเดียว ไม่มี

อวิภูตารมณวิธิ เหมือนอย่างมโนทวารกามวิธิ ด้วยเหตุว่า ถ้าอารมณ์นั้นไม่ชัดเจนแจ่มแจ้งจริง ๆ แล้ว อัปปนาชวนะจะเกิดไม่ได้เลย

อัปปนาวิธินั้นมี ๒ ประเภท คือ

๑. โลกียอัปนาวิถิ

๒. โลกุตตรอัปนาวิถิ

๓๘

โลกียอัปนาวิถิ

โลกียอัปนาจิต ได้แก่แก้วหัตถจิตทั้ง ๒๗ ดวง

แต่โลกียอัปนาวิถิ หรือ โลกียอัปนาชวนะ ได้แก่ มหัตถจิตชวนะจิต ๑๘ ดวง คือ
มหัตถจิตกุศลจิต ๕ มหัตถจิตกิริยาจิต ๕

ส่วนมหัตถจิตวิบากจิตอีก ๕ ดวงนั้น หม่นับเป็นโลกียอัปนาวิถิ เพราะเห็นจิตที่พื้นวิถิ
และไม่หม่นับเป็นโลกียอัปนาชวนะ เพราะไม่ได้ทำชวนะกิจ

โลกียอัปนาวิถินี้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ วิถิจิตที่ได้ฌาน ที่ถึงฌานที่ฌานจิตเกิด
(ทั้งนี้หมายถึงเฉพาะฌานจิตที่เป็นกุศล และกิริยาเท่านั้น ยกเว้นฌานจิตที่เป็นวิบากเพราะเป็นจิต
ที่พื้นวิถิ)

ผู้ที่ได้ปฐมฌานเป็นครั้งแรกหรือได้ทุติยฌานเป็นครั้งแรก ตลอดจนถึงได้เนวสัญญานา-
สัญญายตนฌานเป็นครั้งแรกก็ดี ผู้ที่แรกได้ฌานชั้นนั้น ๆ วิถิจิตที่ฌานจิตนั้น ๆ เกิดเป็นครั้งแรก
เรียกชื่อวิถิจิตนั้นว่า อาทิกัมมิกฌานวิถิมิถินี้

อาทิกัมมิกฌานวิถิของมณฑบุคคลคือบุคคลผู้มีปัญญาน้อย

กามชวนะ โลกียอัปนาชวนะ

มหากุศลฌานสัมปยุต ๔ กุศลฌานจิต ภวังคจิต

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐
น ท มโน ปริ อุป อนุ โค ฌ ภ

ชวนะจิต

อาทิกัมมิกฌานวิถิ ของ ติกขบุคคล คือบุคคลผู้มีปัญญาแก่กล้า

กามชวนะ โลกียอัปนาชวนะ

มหากุศลญาณสัมปยุต ๔ กุศลฌานจิต ภวังคจิต

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐
น ท มโน อุป อนุ โค ฌ ภ

ชวนะจิต

อักษรย่อในที่นี้

ปริ=ปริกรรม, อุป=อุปจาระ, อนุ=อนุโลม, โค=โคตรภู, ฉ=ฉานจิต

โคตรภู ในโลกีย์อัปนาวิธินี้ หมายความว่า โอนโคตรหรือตัดจากโคตรกาม ไปเป็นโคตรพรหม

อาทิกัมมิกฉานวิธิต คือ วิธิตที่ฉานจิตนั้นๆ เกิดเป็ครั้งแรกนี้ ฉานจิตจะเกิดเพียงขณะเดียว หรือดวงเดียวเท่านั้นเอง ต่อเมื่อมีวิธิตคือมีความชำนาญแล้ว จึงจะเกิดได้หลายขณะ

โลกุตตรอัปนาวิธิต

โลกุตตรอัปนาวิธิต คือ วิธิตที่มีโลกุตตรจิตในวิธิตนั้น โลกุตตรจิตเป็นจิตที่แนบแน่น แน่วแน่ในพระนิพพานเป็นอารมณ์แต่อย่างเดียวเท่านั้น หาได้มีอารมณ์เป็นอย่างอื่นไม่

โลกุตตรอัปนาวิธิต ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ คือ มัคคจิต ๔ ผลจิต ๔ หรือ มัคคจิต ๒๐ ผลจิต ๒๐

ดิเหตุบุคคลเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนบรรลุมรรคผล วิธิตที่ถึงมรรคถึงผลนั้น เรียกว่า มัคควิธิต มีวิธิตดังนี้

มัคควิธิต ของ มันทบุคคล คือบุคคลผู้มีปัญญาน้อย

กามชวานะ   อัปนาชวานะ

                                มหากุศลญาณสัมปยุต ๔   โลกุตตรจิต ๘

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

น ท มโน ปริ อุป อนุ โค มัคค ผล ผล ภ

มีไตรลักษณ์แห่งรูปนาม มินิพพานเป็นอารมณ์

มัคควิธิต ของ ดิกขบุคคล คือบุคคลผู้มีปัญญาแก่กล้า

กามชวานะ   อัปนาชวานะ

                                มหากุศลญาณสัมปยุต ๔   โลกุตตรจิต ๘

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

น ท มโน อุป อนุ โค มัคค ผล ผล ภ

มีไตรลักษณ์แห่งรูปนาม มินิพพานเป็นอารมณ์

๔๑

ในมัลลวิถี ไม่ว่าจะเป็ น มนทบุคคล หรือ ตักขบุคคล มัลลจิตก็เกิดขณะเดียว เท่านั้น

มนทบุคคล อนุโลมญาณ เกิด ๓ ขณะ, โคตรภูญาณ เกิด ๑ ขณะ, มัลลญาณ เกิด ๑ ขณะ, ผลญาณ เกิด ๒ ขณะ รวมเป็นชวนะ ๗ ขณะ ดังนี้

อนุโลมญาณ   มัลลญาณ
○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
น ท มโน ปริ อุป อนุ โค มัลล ผล ผล
                                    โคตรภูญาณ   ผลญาณ

ตักขบุคคล อนุโลมญาณ เกิด ๒ ขณะ, โคตรภูญาณ เกิด ๑ ขณะ, มัลลญาณ เกิด ๑ ขณะ, ผลญาณ เกิด ๓ ขณะ, รวมชวนะ ๗ ขณะ เหมือนกันดังนี้

อนุโลมญาณ   มัลลญาณ
○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
น ท มโน อุป อนุ โค มัลล ผล ผล ผล ภ
                                    โคตรภูญาณ   ผลญาณ

วิถีจิตของพระโศดาบัน ที่บรรลุลูกทาคามีมัลลศกทาคามีผล ก็ดี

วิถีจิตของพระสกทาคามี ที่บรรลูลอนาคามีมัลลคณาคามีผล ก็ดี

วิถีจิตของพระอนาคามี ที่บรรลุลอรหนต์ตมัลลคอรหนต์ผล ก็ดี

มีวิถีจิต คือ มัลลวิถีอย่างเดียวกับที่ได้แสดงมาแล้วนี้ ส่วนโคตรภูนั้นไม่เรียกว่า โคตรภู แต่เรียกว่า โวทาน หรือ โวทานโคตร

โคตรภู ในมัลลวิถี หมายความว่า ญาณที่ตัดจากโคตรปฏฐชนเป็นโคตรอริยะ กล่าวคือ ตัดจากโคตรของคนที่มีกิเลสหนา เป็นโคตรของอริยบุคคคคือผู้ที่ห่างไกลจากกิเลส

๔๒

ส่วนโฆทาน แปลว่า ธรรมดา หมายถึง พระสกทาคามี มีธรรมที่ขาวกว่า สะอาดกว่า พระโศดาบัน, พระอนาคามี ก็มีธรรมที่ขาวยิ่งกว่า สะอาดยิ่งกว่าพระสกทาคามี, สำหรับพระอรหันต์นั้นเป็นผู้ที่ขาวสะอาด บริสุทธิ์หมดจดด้วยประการทั้งปวง

ข้อสังเกต

ได้กล่าวมาแล้วว่า อัปนาวิधिเป็นวิถิจิตที่มีอารมณ์ปรากฏทางใจอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งมาก เพราะถ้าอารมณ์นั้นไม่ชัดเจนแจ่มแจ้งแล้วอัปนาวิधिจะไม่เกิดเลย และมีข้อที่ควรสังเกตเกี่ยวกับอารมณ์ของจิตเป็นต้นดังนี้

ก. ว่าด้วยความชัดเจนของอารมณ์ แม้ว่าอัปนาวิธิอารมณ์ชัดเจนแจ่มแจ้งมาก แต่ วิถียังไม่ถึงตทาลัมพะนะไม่ เพราะอัปนาวิธิมิได้มีแต่กามอารมณ์ และกามชวณะแต่อย่างเดียว

ข. ว่าโดยอารมณ์ของแต่ละวิธิ ในวิธิเดียวกันนั้นเอง อัปนาวิธิมีอารมณ์ได้มากกว่า ๑ เช่นในมัคควิธิ วิถิจิตตอนต้นๆ คือ มโนทวาราวชชนะ บริกรรม อุปะจาระ อนุโลม มี ไตรลักษณ์แห่งรูปนามเป็นอารมณ์ วิถิจิตตอนหลังๆ คือ โคตรฎ มัคคจิต ผลจิต มีนิพพาน เป็นอารมณ์

ค. ว่าโดยชวณะ ก็มีได้หลายชาติ เช่นในมัคควิธิ บริกรรม อุปะจาระ อนุโลม โคตรฎ แลมัคคจิต เป็นชาติกุศล ส่วนผลจิต เป็นชาติวิบาก

ง. นอกจากชวณะมิได้หลายชาติดังที่กล่าวในข้อ ค. นั้นแล้ว ชวณะยังมีจิตได้หลายประเภท เช่นในอาทิกัมมิฉานวิธิ บริกรรม อุปะจาระ อนุโลม โคตรฎ เป็นจิตประเภท กามาวจรจิต หรือกามจิต ส่วนฉานจิต เป็นจิตประเภทมหัคคจิต หรือ ฉานจิต หาใช่กามจิตไม่ และในมัคควิธิ บริกรรม อุปะจาระ อนุโลม โคตรฎ เป็นจิตประเภทกามจิต ส่วนมัคคจิต ผลจิต เป็นจิตประเภทโลกุตตร หาใช่กามจิตไม่

ความสัมพันธ์ระหว่างอัปนาชวณะ กับเวทนา

ในอัปนาชวณะ ๕๘ ดวงนี้ เป็นโสมนัสเวทนามี เป็นอุเบกขาเวทนามี ทั้งนี้ สุดแต่ว่าญาณสัมปยุตตจิตที่เป็น บริกรรม อุปะจาระ อนุโลม โคตรฎ (หรือโฆทาน) นั้นจะ เกิดพร้อมกับเวทนาอะไร ถ้าเป็นโสมนัสเวทนา อัปนาชวณะที่เกิดตามมาก็เป็นโสมนัสด้วย ถ้าเป็นอุเบกขาเวทนา อัปนาชวณะที่เกิดตามมาก็เป็นอุเบกขาด้วย เพราะอัปนาชวณะกับเวทนา มีความสัมพันธ์กันอยู่เสมอ

๐๐๔๓

การกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอัปนาชวนะ กับเวทนานี้ เป็นการแสดงอย่างทีเรียกว่า ชัมมาธิฏฐาน คือไม่กล่าวอ้างถึงบุคคล แต่กล่าวอ้างเฉพาะจิตเท่านั้น กล่าวคือ

ก. เมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตที่เป็นโสมนัสเกิดแล้ว โสมนัสอัปนาชวนะ ๓๒
ย่อมเกิด

ข. เมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตที่เป็นอุเบกขาเกิดแล้ว อุเบกขาอัปนาชวนะ ๑๒
ย่อมเกิด

ค. เมื่อมหากิริยาญาณสัมปยุตที่เป็นโสมนัสเกิดแล้ว โสมนัสอัปนาชวนะ ๘
ย่อมเกิด

ง. เมื่อมหากิริยาญาณสัมปยุตที่เป็นอุเบกขาเกิดแล้ว อุเบกขาอัปนาชวนะ ๖ ย่อมเกิด
พึงทราบอธิบายดังนี้

ก. เมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตจำนวน ๒ ดวง ที่ทำหน้าที่บริกรรม อุปจาระ อนุโลม
โคตรภู (หรือโวทาน) นั้นเป็นโสมนัสเวทนาเกิดขึ้นแล้ว ต่อจากนั้นโสมนัสอัปนาชวนะ ๓๒
ย่อมเกิด โสมนัสอัปนาชวนะ ๓๒ นั้น ได้แก่

รูปร่าง	กุศล	ปฐมฌาน,	ทุติยฌาน,	ตติยฌาน,	จตุตถฌาน	๔	ดวง
มัคคจิต	ที่ประกอบด้วย	"	"	"	"	"	๑๖
ผลจิต	ที่ประกอบด้วย	"	"	"	"	"	๑๒

(เว้นอรหัตตผล ๔)

ข. เมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตจำนวน ๒ ดวง ที่ทำหน้าที่บริกรรม อุปจาระ อนุโลม
โคตรภู (หรือโวทาน) นั้นเป็นอุเบกขาเวทนาเกิดขึ้นแล้ว ต่อจากนั้นอุเบกขา- อัปนาชวนะ ๑๒
ย่อมเกิด อุเบกขาอัปนาชวนะนั้น ได้แก่

รูปร่าง	กุศล	ปัญจฌาน	๑
อรูปร่าง	กุศล	ฌาน	๔
มัคคจิต	ที่ประกอบด้วย	ปัญจฌาน	๔
ผลจิต	ที่ประกอบด้วย	ปัญจฌาน	๓ (เว้นอรหัตตผล ๑)

๔๔

ค. เมื่อมหาภิราชาญาณสัมปยุต จำนวน ๒ ดวง ที่ทำหน้าที่ บริกรรม อุปจาระ อนุโลม โคตรภู นั้น เป็นโสมนัสเวทนาเกิดขึ้นแล้ว ต่อจากนั้น โสมนัสอัปนาชวนะ ๘ ย่อม เกิด โสมนัสอัปนาชวนะ ๘ นั้น ได้แก่

รูปาวจรกิริยา   ปฐมฌาน, ทุติยฌาน, ตติยฌาน, จตุตถฌาน ๔
 อรหัตตผลที่ประกอบด้วย   ปฐมฌาน, ทุติยฌาน, ตติยฌาน, จตุตถฌาน ๔

ง. เมื่อมหาภิราชาญาณสัมปยุตจำนวน ๒ ดวง ที่ทำหน้าที่ บริกรรม อุปจาระ อนุโลม โคตรภู นั้น เป็นอุเบกขาเวทนา เกิดขึ้นแล้ว ต่อจากนั้น อุเบกขาอัปนาชวนะ ๖ ย่อมเกิด อุเบกขาอัปนาชวนะ ๖ นั้น ได้แก่

รูปาวจร กิริยา ปัญจฌาน	๑
อรูปาวจร กิริยา	๔
อรหัตตผล ที่ประกอบด้วย ปัญจฌาน	๑

ความสัมพันธ์ระหว่างอัปนาชวนะ กับบุคคล

การกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอัปนาชวนะ ๕๘ กับบุคคลประเภทต่าง ๆ นี้ เป็นการ แสดงอย่างที่เราเรียกว่า บุคคลาธิษฐาน คือกล่าวถึงบุคคลซึ่งมีความสัมพันธ์กับอัปนาชวนะ

บุคคลในที่นี้ท่านแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ปุถุชน กับ เสขบุคคลซึ่งเป็นบุคคลที่ยัง มีกิเลส อยู่ ๑ และอเสขบุคคล ซึ่งเป็นบุคคลที่สิ้นกิเลสแล้วโดยสิ้นเชิงอีก ๑ เท่านั้น กล่าว คือ

ก. เมื่อมหาภูตญาณสัมปยุตของดิเหตุกปุถุชน และผลเสขบุคคลเกิดขึ้นแล้ว อัปนาชวนะ ๔๔ ดวงย่อมเกิดตามมา

ข. เมื่อมหาภิราชาญาณสัมปยุตของพระอรหันต์เกิดขึ้นแล้ว อัปนาชวนะ ๑๔ ดวงย่อม เกิดตามมา

พึงทรงอธิบายดังนี้

ก. เมื่อมหาภูตญาณสัมปยุต ทั้งโสมนัส และอุเบกขา รวมจำนวน ๔ ดวง ของ ดิเหตุกปุถุชนและผลเสขบุคคล ๓ คือ พระโสดาบัน ๑ พระสกทาคามี ๑ พระอนาคามี ๑ ซึ่งเป็นบุคคลที่ยังมีเลสอยู่ เกิดขึ้นแล้ว อัปนาชวนะ ๔๔ ดวงต่อไปนี้ ย่อมเกิดตามมา คือ

๐๐๔๕

มหัศจรรย์กุศลจิต	๕ ดวง
มัคคจิต	๒๐ ดวง
ผลจิต	๑๕ ดวง (เว้นอรโตนผล ๕)

ข. เมื่อมหากิริยาญาณสัมปยุต ทั้งโสมนัสและอุเบกขา รวมจำนวน ๔ ดวงของ พระอรหันต์ ซึ่งเป็นบุคคลที่สิ้นกิเลสแล้วโดยสิ้นเชิง เกิดขึ้นแล้ว อัปปนาชวนะ ๑๔ ดวง ต่อไปนี้ ย่อมเกิดตามมา คือ

มหัศจรรย์กิริยา	๕ ดวง
อรหัตตผล	๕ ดวง

ความสัมพันธ์ระหว่างอัปปนาชวนะกับบุคคลาธิฏฐานนี้ ท่านไม่ได้กล่าวถึงการจำแนก เวหนาร่วมพร้อมกันไปด้วย แต่ถ้าจะจำแนกทั้งบุคคล และเวหนาร่วมไปพร้อมกัน ฐานที่มีความสัมพันธ์กัน ก็จะเป็นดังนี้

โสมนัส	รูปาวจรกุศล	๔	เกิดต่อจากโสมนัส
อัปปนาชวนะ	มัคคจิต	๑๖	มหากุศลญาณสัมปยุต ๒
๑๒	ผลจิต (เบื่องต่ำ)	๑๒	ในอัปปนาวิถิ

ยังมีกิเลส

คือปุณฺชนกับ

เสขบุคคล

อุเบกขา	รูปาวจรกุศล	๑	เกิดต่อจากอุเบกขา
อัปปนาชวนะ	อรูปาวจรกุศล	๔	มหากุศลญาณสัมปยุต ๒
๑๒	มัคคจิต	๔	ในอัปปนาวิถิ
	ผลจิต (เบื่องต่ำ)	๓	

โสมนัส	รูปาวจรกิริยา	๔	เกิดต่อจากโสมนัส
อัปปนาชวนะ	อรหัตตผล	๔	มหากิริยาญาณสัมปยุต ๒
๘			ในอัปปนาวิถิ

สิ้นกิเลสแล้ว

คือพระอรหันต์

อุเบกขา	รูปาวจรกิริยา	๑	เกิดต่อจากอุเบกขา
อัปปนาชวนะ	อรูปาวจรกิริยา	๔	มหากิริยาญาณสัมปยุต ๒
๖	อรหัตตผล	๑	ในอัปปนาวิถิ

๐๐๔๖

ความแตกต่างระหว่างกามวิถีกับอัปนาวิถี

กามวิถีกับอัปนาวิธินั้น มีความแตกต่างกันหลายประการ กล่าวคือ

๑. กามวิถีไม่ได้แนบแน่นอยู่ในอารมณ์เดียวโดยเฉพาะ แต่อัปนาวิธินั้นแนบแน่นอยู่ในอารมณ์เดียวโดยเฉพาะ

๒. กามวิถีเกิดได้ทั้งทางปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถี แต่อัปนาวิถีเกิดได้ทางมโนทวารวิถีอย่างเดียว

๓. กามวิถีมีอารมณ์ได้ทั้ง ๖ มีรูปารมณ์เป็นต้น แต่อัปนาวิถีมีได้เฉพาะธัมมารมณ์ คือ อากาสาัญญาตนกุศล ๑ กิริยา ๑ อากิญจัญญาตนกุศล ๑ กิริยา ๑ กับบัญญัติ ๑ นิพพาน ๑

๔. กามวิถีมีทั้งอดีตอารมณ์ อนาคตอารมณ์ ปัจจุบันอารมณ์ และอารมณ์ที่เป็นกาลวิมุต แต่อัปนาวิถีมีเฉพาะอดีตอารมณ์ และอารมณ์ที่เป็นกาลวิมุตเท่านั้น

๕. กามวิถีอาศัยวัตถุ ๖ มีจักขุวัตถุเป็นต้นเกิด (เฉพาะหทยวัตถุบางครั้งก็ไม่ต้องอาศัย) แต่อัปนาวิถีอาศัยหทยวัตถุเกิดแต่อย่างเดียว หรือมีจะนั้นก็เกิดโดยไม่ต้องอาศัยวัตถุใด ๆ เลย

๖. กามวิถีแยกประเภทมโนทวารวิถีเป็น ๒ คือ วิภูตารมณ์วิถี และอวิภูตารมณ์วิถี แต่อัปนาวิถีมีวิภูตารมณ์อย่างเดียวเท่านั้น เพราะว่าถ้าอารมณ์นั้นไม่ชัดเจนแจ่มแจ้งแล้ว อัปนาชวณะก็เกิดขึ้นไม่ได้

๗. กามวิถีอาจมีถึงतालัมพะณะได้ แต่อัปนาวิถีไม่มีतालัมพะณะเลย

๘. กามวิถีมีชวณะอย่างมากได้เพียง ๗ ชวณะ แต่อัปนาวิถีมีชวณะตั้งแต่ ๑ ชวณะขึ้นไปจนหาประมาณมิได้

๙. กามวิถีมีเวทนาได้ทั้ง ๕ มีสุขเวทนาเป็นต้น แต่อัปนาวิถีมีเวทนาได้เพียง ๒ คือ โสมนัสเวทนาและเบกขาเวทนาเท่านั้น

๑๐. กามวิถีมีอสังขาริกและสสังขาริก แต่อัปนาวิถีมีแต่สสังขาริกอย่างเดียว

๑๑. กามวิถีมีสัมปยุตได้ทั้ง ๕ คือ ทิฏฐิสัมปยุต ปฏิมสัมปยุต วิจิกิจฉาสัมปยุต อุททัจจสัมปยุต และญาณสัมปยุต แต่อัปนาวิถีมีแต่ญาณสัมปยุตอย่างเดียวเท่านั้น

๑๒. กามวิถีมีทั้งโสภณะ และ อโสภณะ แต่อัปนาวิถีมีแต่โสภณะอย่างเดียว

๔๗

๑๓. กามวิถีมีแต่โลกิยะอย่างเดียว แต่อัปนาวิถีทั้งโลกิยะและโลกุตระ

๑๔. กามวิถีไม่มีแม่แต่มหัคคตจิต อัปนาวิถีมีทั้งมหัคคตจิต และโลกุตรจิต

๑๕. กามวิถีมีทั้งจิตที่เป็นกุศล อกุศล วิบาก และกิริยา แต่อัปนาวิถีไม่มีอกุศลจิต

เลย

๑๖. กามวิถีมีทั้งการสังสมกิเลสและการทำลายกิเลส ทั้งการทำลายกิเลสนั้นก็เพียงชั่วขณะ ที่เรียกว่าตทกปหานเท่านั้น แต่อัปนาวิถีไม่มีการสังสมกิเลส มีแต่การทำลายกิเลส ตั้งแต่ขั้นวิกขัมภนปหานจนถึงขั้นสมุจเฉตปหาน

๑๗. กามวิถีเกิดได้แก่บุคคลทั่วไป ทั้งทุกตติบุคคล สุกตติบุคคล ทวิเหตุกบุคคล และติเหตุกบุคคล แต่อัปนาวิถีเกิดได้เฉพาะแก่ติเหตุกบุคคลเท่านั้น

๑๘. กามวิถีเกิดได้ในภุมิทั้ง ๓๐ โดยเว้นอสัญญัตตภุมิเพียงภุมิเดียว แต่อัปนาวิถีเกิดได้ในภุมิเพียง ๒๖ ภุมิ โดยเว้นอบายภุมิ ๔ อสัญญัตตภุมิ ๑

๑๙. กามวิถี มีวิถีจิตอย่างมากได้ถึง ๗ ขณะ คือ อาวัชชนะ ๑ ปัญจวิญญาณจิต ๑ สัมปฏิจฉนจิต ๑ สันตிரณจิต ๑ โวภูรัฐพพนจิต ๑ ชวนจิต ๑ ตทาลัมพนจิต ๑ แต่อัปนาวิถีมีวิถีจิตเพียง ๒ ขณะ คือ อาวัชชนจิต ๑ ชวนจิต ๑

๒๐. กามวิถีเกิดจากภวังคจิตได้ทั้ง ๑๕ คืออุเบกขาสันตிரณวิบาก ๒ ดวง มหาวิบาก ๘ ดวง และมหัคคตวิบาก ๕ ดวง แต่อัปนาวิถี เกิดจากภวังคจิตได้เพียง ๑๓ ดวง คือมหาวิบากญาณสัมปยุต ๔ ดวง มหัคคตวิบาก ๕ ดวง

๒๑. กามวิถีมีจิตเกิดได้ทั้งสิ้น ๕๔ ดวง คือกามาวจรจิตทั้งหาม อัปนาวิถี มีจิตเกิด ขึ้นได้ ๕๘ ดวง คือ อัปนาชวนจิตทั้ง ๕๘ ดวง ได้แก่ มหัคคตกุศล ๕ มหัคคตกิริยา ๕ และโลกุตรจิต ๔๐

๒๒. กามวิถี ในวิถีเดียวกัน มีอารมณ์แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่อัปนาวิถี ในวิถีเดียวกันมีอารมณ์ได้มากกว่าอย่างเดียว

๒๓. กามวิถี ชวนจิตในวิถีเดียวกัน มีชวนจิตเป็นชาติเดียวกัน แต่อัปนาวิถี มีชวนจิตในวิถีเดียวกันได้มากกว่าชาติเดียวกัน

๒๔. กามวิถี ชวนจิตในวิถีเดียวกัน เป็นกามชวณะแต่เพียงอย่างเดียว แต่อัปนาวิถี ชวนจิตในวิถีเดียวกัน มีกามชวณะ มหัคคตชวณะ หรือโลกุตรชวณะด้วยก็ได้

๐๐๔๘

บทที่ ๗

ปัจจนเวกขณวิถิ

ปัจจนเวกขณะ แปลว่า การพิจารณาทบทวน หมายถึงการพิจารณาทบทวนมรรค ผล นิพพาน ตลอดถึงกิเลสที่ได้ละแล้วและยังละไม่ได้ เป็นการพิจารณาของพระอรหันตบุคคล

ปัจจนเวกขณวิถิ ก็คือ วิถิจิต หรือ ลำดับความเป็นไปของจิตที่พิจารณาถึงสภาวะธรรม ดังกล่าวนั้น ดังนั้นจึงเป็นมหากุศล หรือมหาภิรชาชวณมโนทวารวิถิอันเป็นกามวิถิ

ตามธรรมเนียมนั้น เมื่อมัคควิถิสิ้นสุดลงแล้ว ก็ต้องมีปัจจนเวกขณวิถิอย่างแน่นอน จะไม่มีปัจจนเวกขณวิถิเกิดภายหลังมัคควิถินั้น หาได้ไม่

ปัจจนเวกขณวิถิ ที่เกิดภายหลังมัคควิถิ ก็เพื่อทำหน้าที่พิจารณาสภาวะ ๕ ประการคือ

๑. พิจารณามรรค
๒. พิจารณาผล
๓. พิจารณานิพพาน
๔. พิจารณากิเลสที่ได้ละแล้ว
๕. พิจารณากิเลสที่คงเหลืออยู่

ในปัจจนเวกขณะ ๕ ประการนี้ เฉพาะ ๓ ประการแรก คือการพิจารณามรรค การพิจารณาผล และการพิจารณานิพพานนั้น ต้องมีการพิจารณาอย่างแน่นอนขนาดเสียมิได้

ส่วนการพิจารณากิเลสที่ได้ละแล้ว และการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่นั้น บางทีก็พิจารณา บางทีก็ไม่พิจารณา กล่าวคือ ถ้าผู้นั้นได้ศึกษาทางปริยัติย่อมทราบเรื่องราวของกิเลส ได้ดีและเมื่อทราบก็พิจารณาได้ แต่ถ้าไม่ได้ศึกษามา ก็ไม่ทราบเรื่องของกิเลส จึงไม่สามารถพิจารณาได้

ปัจจนเวกขณวิถิ ที่เกิดหลังจากโสดาปัตติมัคควิถิ สกทาคามิมัคควิถิ และอนาคามิมัคควิถิ อาจพิจารณาทั้ง ๕ ประการ ส่วนปัจจนเวกขณวิถิที่เกิดหลังอรหัตตมัคควิถิ ก็พิจารณาเพียง ๔ ประการ โดยเว้นการพิจารณากิเลสที่คงเหลือ เพราะพระอรหันต์ท่านละกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว

๐๐๔๕

ไม่มีกิเลสที่เหลือให้พิจารณาอีก ปัจจเวทณวิถิที่เกิดภายหลังมัคควิถิ คิดจำนวนอย่างเต็มที่เป็น

๑๕ ประการ คือ

ปัจจเวทณวิถิ ที่เกิดภายหลัง โสคาปัตตมัคควิถิ ๕

ปัจจเวทณวิถิ ที่เกิดภายหลัง สกทาคามิมัคควิถิ ๕

ปัจจเวทณวิถิ ที่เกิดภายหลัง อนาคามิมัคควิถิ ๕

ปัจจเวทณวิถิ ที่เกิดภายหลัง อรหัตตมัคควิถิ ๔

ข้อสังเกต

ปัจจเวทณวิถิ เกิดหลังจาก อาทิกัมมิกฆานวิถิ และฆานสมาบัติวิถิ ทำหน้าที่พิจารณาองค์ฆานนั้น ก็มีได้ แต่ไม่แน่นอนว่าจะต้องมีเสมอไป

แต่หลังจาก อภิญญาวิถิ ผลสมาบัติวิถิ หรือ นิครธสมาบัติวิถินั้น ปัจจเวทณวิถิไม่เกิด

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้ว แม้บุคคลสามัญที่มีใจเป็นฆานลาภีบุคคลหรือเป็นพระอริยบุคคล ก็มีปัจจเวทณวิถิได้ เป็นมหากุศลชวนมโนทวารวิถิ อันเป็นกามวิถิเช่นเดียวกัน เช่น อภินปัจจเวทณวิถิ ๕ คือพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า

๑. เรามีความ แก่ เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความ แก่ ไปได้
๒. เรามีความ เจ็บ เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความ เจ็บ ไปได้
๓. เรามีความ ตาย เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความ ตาย ไปได้
๔. เราจักต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น
๕. เรามีกรรมเป็นของตัวเอง ทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว

สมาบัติวิถิ

สมาบัติ

แปลว่า การเข้าถึงพร้อม หรือการเข้าอยู่พร้อม สมาบัตินี้มี ๓ อย่างคือ

๑. ฆานสมาบัติ

การเข้าถึงฆานจิต หรือการเข้าอยู่ในฆานจิตเป็นโลกียะ

๒. ผลสมาบัติ

การเข้าถึงซึ่งอริยผลจิต หรือการเข้าอยู่ในอริยผลจิต เป็นโลกุตตระ

๓. นิโรธสมบัติ

การเข้าถึงซึ่งความดับของจิตและเจตสิก ไม่จัดเป็นโลกียะ หรือ
โลกุตตระ เพราะไม่มีจิตจะดับ

๐๐๕๐

ฌานสมาบัติวิธี

การเข้าฌานสมาบัติ เพื่อพักผ่อนทางจิต โดยปรารถนาจะเสวยฌานสุข ด้วยมีความอึดใจ หรือความวางเฉย แน่วแน้อยู่ในฌานนั้น ตลอดเวลาที่ตนอธิษฐานไว้

ผู้เข้าฌานสมาบัติได้ ต้องเป็นผู้ที่ได้ฌาน และต้องมี วลี คือความชำนาญหรือความ แคล่วคล่องว่องไว ๕ ประการคือ

- ๑. **อาวัชชนวลี** ความชำนาญในการนึกที่จะเข้าฌานตามที่ตนตั้งใจ
- ๒. **สมาปัชชนวลี** ความชำนาญในการเข้าฌาน
- ๓. **อธิฐานวลี** ความชำนาญในการตั้งความปรารถนาที่จะให้ฌานจิตตั้งมั่นอยู่ได้ ตามเวลาต้องการ
- ๔. **วุฏฐานวลี** ความชำนาญในการออกจากฌาน
- ๕. **ปัจจบวณวลี** ความชำนาญในการพิจารณาทบทวนองค์ฌาน

เมื่อฌานลาภิบุคคล คือบุคคลผู้ได้ฌาน มีความแคล่วคล่องว่องไวในวลีทั้ง ๕ แล้ว เวลาจะเข้าฌานสมาบัตินั้น ก็เบื่องตันต้องตั้งความปรารถนาหรืออธิษฐานว่า จะเข้าฌานสมาบัติ เป็นเวลาเท่าใด แล้วขอให้ฌานจิตที่เคยได้แล้วนั้นบังเกิดขึ้นตามความปรารถนา

ขณะที่ตั้งความปรารถนา หรืออธิษฐานนี้ กามจิต อันเป็นมหากุศลญาณสัมปยุต สำหรับ ปุถุชนและพระเสขบุคคล หรือกามจิตอันเป็นมหากิริยาญาณสัมปยุตสำหรับพระอรหันต์ ก็เกิด มีวิถิจิตดังนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

น ท ม โน ช ช ช ช ช ช ช

ต่อจากนี้ก็เจริญสมถภาวนา เข้าฌานสมาบัติ โดยเพ่งปฏิภาคนิมิตที่ตนเคยได้เคยผ่านมา แล้วนั้น วิถิจิตก็จะเกิดดังนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

น ท ม โน ปริ อุ ป อนุ โค ฌ ฌ ฌ ๗๓๗ ๗๓๗ ๗๓๗

เรื่องนี้พึงเข้าใจว่า ต่อจากโคตรภู ฌานจิตก็เกิดเรื่อยไปตราบเท่าเวลาที่ตนตั้งความปรารถนาไว้ ต่อเมื่อครบกำหนดเวลาที่ตนอธิษฐานไว้แล้ว ฌานจิตจึงจะหยุดเกิด แล้วก็ป็นภวังคจิตต่อไปตามปกติ

๐๐๕๑

ฉานลาภบุคคล ผู้ได้เพียงปฐมฉาน ก็ต้องเข้าฉานสมบัติในปฐมฉานเท่าที่ตนได้ แต่ ถ้าได้ฉานที่สูงขึ้นไปก็เข้าได้ทั้งฉานสูงเท่าที่ตนได้ และเข้าสมบัติในฉานที่ต่ำกว่าก็ได้ด้วย เช่น ผู้ที่ได้ ตติยฉาน เข้าตติยฉานสมบัติได้ เข้าทุติยฉานสมบัติได้หรือจะเข้าปฐมฉานสมบัติก็ได้

ผลสมบัติวิธี

การเข้าผลสมบัติ เป็นการเข้าอยู่ในอารมณ์พระนิพพาน ที่ได้มาจากอริยผลฉานที่ตนได้ บรรลุแล้ว เพื่อเสวยโลกุตตรสุข ซึ่งเป็นความสงบสุขอันยอดเยี่ยมที่พึงเห็นประจักษ์ได้ใน ปัจจุบัน เป็นการพักผ่อนทางจิตของพระอริยบุคคล

นิพพานที่เป็นอารมณ์ของผลสมบัตินั้น มี ๓ อาการคือ

๑. อนิมิตตนิพพาน

หมายถึงว่า ผู้ที่ก้าวขึ้นสู่มรรคผลนั้น เพราะเห็นความไม่เที่ยง อันปราศจากนิमितเครื่องหมาย คือ อนิจจัง โดยบุญญาธิการแต่ปางก่อนยิ่งด้วยศีล เมื่อเข้าผล-สมบัติก็ยังมีอนิมิตตนิพพาน เป็นอารมณ์

๒. อัปปะหิตนิพพาน

หมายถึงว่า ผู้ที่ก้าวขึ้นสู่มรรคผลนั้น เพราะเห็นความทนอยู่ ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไป อันกาปณิธิตั้งไม่ได้ อันได้แก่ทุกขัง โดยบุญญาธิการแต่ปางก่อนยิ่ง ด้วยสมาธิ เมื่อเข้าผลสมบัติก็ยังมีอัปปะหิตนิพพาน เป็นอารมณ์

๓. สุญญตนิพพาน

หมายถึงว่า ผู้ที่ก้าวขึ้นสู่มรรคผลนั้น เพราะเห็นความไม่ใช่ ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ อันเป็นความว่างเปล่า คือ อนัตตาโดยบุญญาธิการแต่ปางก่อนยิ่ง ด้วยปัญญา เมื่อเข้าผลสมบัติ ก็ยังมีสุญญตนิพพาน เป็นอารมณ์

บุคคลที่เข้าผลสมบัติได้ต้องเป็นพระอริยบุคคล คือเป็น คสคาบัน พระสกทาคามี พระ-อนาคามี หรือ พรอรหันต์

พระอริยเจ้าที่จะเข้าผลสมบัติก็เข้าได้เฉพาะอริยผลที่ตนได้ ที่ตนถึงครั้งสุดท้ายเท่านั้น มอริยผลที่ตนได้ และผ่านพ้นมาแล้วก็ไม่สามารถจะเข้าได้ กล่าวคือ

พระโศคาบัน ก็เข้าผลสมบัติได้แต่ โศคาปัตติผล

พระสกทาคามี ก็เข้าผลสมาบัติได้แต่สกทาคามีผลเท่านั้น จะเข้าโศคาปัตติผล ซึ่งถือ
แม้ว่าตนจะเคยได้เคยผ่านพ้นมาแล้ว ก็หาได้ไม่

พระนาคามี ก็เข้าผลสมาบัติได้แต่เฉพาะอนาคามีผล

พระอรหันต์ ก็เข้าผลสมาบัติได้แต่อรหัตตผลโดยเฉพาะเช่นกัน

พระอริยบุคคล ผู้จะเข้าผลสมาบัติ กิจเบื้องต้นก็ต้องตั้งความปรารถนาว่า จะเข้าผล-
สมาบัติเป็นเวลานานเท่าใด แล้วขอให้ผลจิตที่เคยปรากฏมาแล้วนั้น ได้บังเกิดขึ้นตามความ
ปรารถนา

ขณะที่ตั้งความปรารถนาหรืออธิษฐานนี้ กามจิตอันเป็นมหากุศลญาณสัมปยุต สำหรับ
พระอริยะเบื้องต้น ๓ หรือ กามจิตอันเป็นมหากิริยาญาณสัมปยุตสำหรับพระอรหันต์ก็เกิด มีวิถิจิต
ซึ่งเรียกว่า อธิษฐานวิถิจิต ดังนี้

0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0
น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช ช

ต่อจากอธิษฐานวิถิจิต ก็เจริญวิปัสสนากาวนา มีรูปนามเป็นอารมณ์ โดยพิจารณาให้เห็น
เป็นไตรลักษณ์ เริ่มแต่อุท্থัพพญาณเป็นต้นไป ผลจิตก็จะเกิด วิถิจิตนี้ชื่อว่า ผลสมาบัติวิถิจิต
ดังนี้

0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0
น ท มโน อนุโลม อนุโลม อนุโลม อนุโลม อนุโลม ผล ผล ผล ฯลฯ ฯลฯ

พึงทราบว่าอนุโลม ๔ ขณะ สำหรับมันตบุคคล หรือ อนุโลม ๓ ขณะ สำหรับติกขบุคคล
ต่อจากอนุโลมผลจิตก็เกิดเรื่อยไปเป็นจำนวนมากมายไม่สามารถที่จะประมาณได้ จบครบกำหนด
เวลาที่ตนปรารถนาไว้ ผลจิตจึงจะหยุดเกิดแล้วก็บังเกิดต่อไปตามปกติ

ข้อสังเกต

จิตในผลสมาบัติวิถิจิตนี้ ไม่เรียกว่า บริกรรม อุปจาระ อนุโลม โคตรภู เหมือนอย่าง
ในมัคควิถิจิต แต่เรียก อนุโลมอย่างเดียวกั้ ๔ ขณะ เพราะผลสมาบัติวิถิจิตนี้ ไม่ได้ทำการประหาณ
กิเลส เหมือนอย่างในมัคควิถิจิต ๔ ดวงนี้เป็นแต่เกิดขึ้นเพื่ออนุโลมให้จิตถึงพระนิพพานหรือ
ให้แนบแน่นในอารมณ์พระนิพพานเท่านั้น

นิโรธสมาบัติวิธี

การเข้านิโรธสมาบัติ เหมือนฝึกนิพพานในปัจจุบันด้วยเข้าสู่ความดับสนิทแห่งนามขันธ์ โดยปราศจากอันตรายใด ๆ เป็นสันติสุขอันยอดเยี่ยม ดังนั้นพระอรีย์เจ้าจึงนิยมเข้านิโรธสมาบัติ ด้วยศรัทธา และฉันทะในนิโรธสมาบัติขึ้น

ผู้ที่เข้านิโรธสมาบัติได้ ต้องเป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติดังต่อไปนี้ คือ

๑. ต้องเป็นพระอนาคามี หรือพระอรหันต์

๒. ต้องได้ฌานสมาบัติทั้ง ๘ กล่าวคือ ต้องได้รูปฌาน และอรุณฌานด้วยทุกฌาน

๓. ต้องได้ฌานสมาบัติทั้ง ๘ กล่าวคือ ต้องได้รูปฌาน และอรุณฌานด้วยทุกฌาน

ก. มีสมถผล และวิปัสสนาผล คือ มีสมาธิ และปัญญาเป็นกำลังชำนาญ

ข. ชำนาญในการระงับกายสังขาร คือลมหายใจเข้าออก ชำนาญในการระงับ วจีสังขาร คือ วิตก วิจารณ์ ที่ปรุงแต่งวจา ชำนาญในการระงับจิตตสังขาร

คือสัญญาและเวทนา ที่ทำให้เจตนาปรุงแต่งจิต

ค. ชำนาญในโสฬสญาณ (คือ ฌานทั้ง ๑๖)

ง. ชำนาญในฌานสมาบัติ ๘ มาก่อน

ตามที่กล่าวนี้จะเห็นได้ว่า การเข้านิโรธสมาบัติ จำเป็นต้องใช้กำลังทั้ง ๒ ประการคือ กำลังสมถภาวนา ต้องถึงแนวสัญญาสัญญาตนฌาน และกำลังวิปัสสนาก็ต้องได้บรรลุศตย-มรรคญาณเป็นอย่างต่ำ กล่าวคือ ต้องใช้กำลังสมาธิ และกำลังปัญญาควบคู่กันด้วย

๔. ต้องเป็นบุคคลในภูมิที่มีขันธ์ ๕ (คือ ปญจโวการภูมิ) เพราะในอรุณภูมิ เข้านิโรธ-สมาบัติไม่ได้ ด้วยไม่มีรูปฌาน

พระอนาคามี หรือพระอรหันต์ที่ได้สมาบัติ ๘ ซึ่งเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว เมื่อจะเข้านิโรธสมาบัตินั้นต้องปฏิบัติตามขั้นตอนดังนี้

๑. เข้าปฐมฌาน มีกรรมฐานใดกรรมฐานหนึ่ง ที่ตนได้มาแล้วเป็นอารมณ์แล้ว ปฐม-ฌานกุศลจิตสำหรับพระอนาคามี หรือปฐมฌานกิริยาจิตสำหรับพระอรหันต์ก็เกิดขึ้น ๑ ขณะ ดังแผนผังต่อไปนี้

๐๐๕๔

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

ภ น ท มโน ปริ อุป อนุ โค ฌาน ภ

๒. เมื่อออกจากปฐมฌานแล้ว ต้องพิจารณาองค์ฌาน โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งการพิจารณาเช่นนี้ เรียกว่าปัจจเวกขณวิถิ ดังแผนผังต่อไปนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

ภ น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช ภ

๓. เข้าทุติยฌาน ฌานจิตก็เกิด ๑ ขณะ

๔. เข้าปัจจเวกขณวิถิ

๕. เข้าตติยฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

๖. เข้าปัจจเวกขณวิถิ

๗. เข้าจตุตถฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

๘. เข้าปัจจเวกขณวิถิ

๙. เข้าปัญจฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

๑๐. เข้าปัจจเวกขณวิถิ

๑๑. เข้าอรุปรฌาน คือ อากาสนัญญาตนฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

๑๒. เข้าปัจจเวกขณวิถิ

๑๓. เข้าวิญญาณัญญาตนฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

๑๔. เข้าปัจจเวกขณวิถิ

๑๕. เข้าอาภิญญัญญาตนฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

๑๖. เมื่อออกจากอาภิญญัญญาตนฌานแล้ว ไม่ต้องเข้าปัจจเวกขณวิถิ แต่เข้าอริยฐาน-วิถิ คือทำบุพเพกัมม ๔ อย่าง ได้แก่

ก. อริยฐานว่า บริหารต่าง ๆ ตลอดจนร่างกายของข้าพเจ้า ขออย่าให้เป็นอันตราย

ข. อริยฐานว่า เมื่อสงฆ์ประชุมกันต้องการตัวข้าพเจ้า ขอให้ออกได้โดยมิต้องให้มา

ตาม

ค. อริยฐานว่า ถ้าพระพุทธรูปองค์มีพระประสงค์ตัวข้าพเจ้า ก็ขอให้ออกได้โดยมิต้องให้

มีผู้มาตาม

๐๐๕๕

ง. อธิษฐานกำหนดเวลาเข้าว่าจะเข้าอยู่นานสักเท่าใด รวมทั้งการพิจารณาอายุสังขารของตนด้วยว่าจะอยู่ถึง ๗ วันหรือไม่ ถ้าจะตายภายใน ๗ วัน ก็ไม่เข้า หรือเข้าให้น้อยกว่า ๗ วัน

๑๗. อธิษฐานแล้วก็เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานวิธีนี้ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานเกิดขึ้น ๒ ขณะ

๑๘. ลำดับนั้น จิต เจตสิก และจิตตชรูปก็ดับไป ไม่มีเกิดขึ้นอีกเลย ส่วนกัมมชรูป อุตฺตชรูป และอาหารชรูป ยังคงดำรงอยู่ และดำเนินไปตามปกติ

จิต เจตสิก และจิตตชรูป คงดับอยู่นกว่าจะครบกำหนดเวลาที่ได้อธิษฐานไว้

๑๙. เมื่อครบกำหนดเวลาที่ได้อธิษฐานไว้ ซึ่งเรียกว่า ออกจากนิโรธสมาบัตินั้น อนาคตคามิผล สำหรับอนาคตบุคคผล หรือ อนาคตคผล สำหรับอนาคตบุคคผล ก็เกิดขึ้น ๑ ขณะก่อน ต่อจากนั้น จิต เจตสิก และจิตตชรูปจึงจะเกิดตามปกติต่อไปตามเดิม

อภิญาวิธี

อภิญา แปลว่า ความรู้ยิ่ง ความรู้พิเศษ มีความหมายว่า เป็นความรู้อันยิ่งใหญ่ เป็นพิเศษจนมีอำนาจสามารถที่จะบันดาลให้เกิดสิ่งที่ตนปรารถนาได้ ต้องใช้ ฐปาจารปัญจมนานกุศล หรือ ฐปาจารปัญจมนานกิริยา ที่ได้มาจากกสิณ เป็นบาทให้เกิดอภิญาจิต ดังนั้นอภิญานี้จึงมีได้แต่ในภูมิที่มีขั้น ๕ เพราะต้องทำอภิญาด้วยรูปฌาน

อภิญาที่นั่น มี ๕ ประการ คือ

๑.

บุพเพนิวาสานุสสติ

ระลึกชาติก่อนที่เคยเกิดมาแล้วได้

๒.

ทิพจักขุ

หรือ

จตุปปาตญาณ

คือตาทิพย์เหมือนเทวดาและพรหม สามารถเห็น

เหตุการณ์ไกล ๆ ที่ไปไม่ถึงได้ และรู้จิต ปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย

๓.

ปรจิตตวิชชานน

หรือ เจโตปริยญาณ รู้จักจิตใจของผู้อื่นได้

๔.

ทิพโสต

คือ หูทิพย์เหมือนเทวดาและพรหม สามารถฟังเสียงที่ไกล ๆ ได้

๕.

อิทธิวิธ

แสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

ผู้ทำอภิญญาได้ จะต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติดังต่อไปนี้ คือ

๑. ได้สมบัติทั้ง ๘ คือ ได้ทั้งรูปฌานสมบัติ และอรูปฌานสมบัติ โดยครบถ้วน

๐๐๕๖

๒. ต้องได้ทำการฝึกอบรม (เป็นพิเศษอีก ๑๔ นัย) เพื่อให้ได้อภิญญา และต้อง
แคล้วคล่องว่องไวในกระบวนการอบรม (ทั้ง ๑๔ นัย) นั้นด้วย (กระบวนการอบรมเป็นพิเศษ
๑๔ นัยนั้น แสดงไว้ในปริจเจทที่ ๘)

เมื่อฆานลาภิบุคคลผู้มีลักษณะดังกล่าว ประรณจะทำอภิญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้อง
ปฏิบัติตามขั้นตอนดังนี้ คือ

๑. เข้ารู่ปาวจรปัญจมณก่อน เพื่อเป็นบาทให้จิตมีกำลังกล้าแข็ง ซึ่งเรียกชื่อว่า

ปาทกฆานวิถี

วิถีจิตเป็นดังนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

ภ น ท มโน ปริ อุป อนุ โค ฌ ฌ ฌ ฌ ฌ ฌ ฌ

๒. แล้วถืออริขฐาน คือ ตั้งความปรารธนา ความมุ่งมั่นอันแน่วแน่มั่นคงอย่างแรงกล้า
ว่าประสงค์อภิญญาอย่างใด ซึ่งเรียกชื่อว่า

อริขฐานวิถี

เป็นกามวิถีดังนี้ -

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

ภ น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช ช ฌ

๓. ต่อจากนั้นก็เข้ารู่ปาวจรปัญจมณอีก เรียก ปาทกฆานวิถีเหมือนกันกับวิถีจิต
เป็นดังนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

ภ น มโน ปริ อุป อนุ โค ฌ ฌ ฌ ฌ ฌ ฌ ฌ

๔. ลำดับสุดท้าย อภิญญาจิตก็จะเกิดขึ้นตามความปรารธนาที่ได้ถืออริขฐานนั้น วิถีนี้
จะเกิดอภิญญาจิตขณะเดียวกันนี้ ดังนี้

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

ภ น ม มโน ปริ อุป อนุ โค อภิญญา ฌ

ขณะที่อภิญญากำลังเกิดอยู่นั้น มโนทวารวิถีที่เกิดต่อจากอภิญญาวิชิตนั้น เป็นมหากุศล
หรือมหากริยาตามควรแก่บุคคลที่แสดงอภิญญาและเป็นกามชวนมโนทวารวิถี

ถ้าหากว่า ได้กระทำดังกล่าวแล้ว แต่อภิญญายังไม่เกิด ก็ต้องตั้งต้นเริ่มทำมาตั้งแต่
ต้นใหม่อีก จนกว่าอภิญญาจิตจะเกิด

๐๐๕๓

ข้อสังเกต

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ จะเห็นได้ว่าบุคคลที่แสดงอภิญญาหรือแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ก็ด้วยอำนาจแห่งการเจริญสมถภาวนาจนได้สมาบัติทั้ง ๘ อันได้แก่รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ซึ่ง ฌานนี้ท่านเรียกว่า ปฏิปทาสิทธิฌานอันหมายความว่า ฌานสำเร็จด้วยการปฏิบัติกรรมฐาน

มีบุคคลอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งในชาตินั้นหาได้เคยเจริญสมถภาวนาไม่ เป็นแต่เจริญ วิปัสสนาภาวนาล้วน ๆ โดยไม่ได้บรรลุฌานสมาบัติมาก่อนเลย แต่บุคคลประเภทนี้บางคนเมื่อ บรรลุมรรคผล ก็ถึงพร้อมด้วยฌาน จนถึงแสดงอภิญญาได้ก็มี เช่นพระจุฬินทก เมื่อสำเร็จ เป็นพระอรหันต์แล้วก็ได้แสดงปาฏิหาริย์เป็นภิกษุหลายรูปจนเต็มพระเชตะวัน ฌานที่ได้บรรลุ เช่นนี้ท่านเรียกว่า มัคคสิทธิฌาน ซึ่งมีความหมายว่า ฌานที่สำเร็จมาด้วยอำนาจแห่งมัคคญาณ

๐๐๕๘

บทที่ ๘

มรณาสันนวิถิ

มรณาสันนวิถิ คือวิถิจิตทีไกล้ตาย วิถินี้ชววจิตเกิดเพียง ๕ ขณะเท่านั้น เพราะจิต มีกำลังอ่อนแอมากแล้ว เมื่อสุควิถิของมรณาสันนวิถิ จุติจิตต้องเกิดขึ้น ๑ ขณะอย่าง แน่นอน สัตว์นั้นก็ถึงแก่ความตายในขณะนั้น

ผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่ เมื่อจุติจิตดับลงแล้ว ปฏิสนธิก็เกิดติดต่อกันในทันทีทันใด ไม่มีจิตอื่น มาเกิดคั่นระหว่างจุติกับปฏิสนธิจิตเลย (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์ ไม่มีปฏิสนธิจิตมาเกิดต่อ)

สัตว์ทีไกล้ตาย ก่อนทีจุติจิตเกิด ถ้ามี รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มรณาสันนวิถินั้นเรียกว่า มรณาสันนวิถิทางปัญจทวาร

ถ้ามีความคิดนึกในทางใจเป็นอารมณ์ มรณาสันนวิถินั้นก็เรียกว่า มรณาสันนวิถิทาง มโนทวาร

มรณาสันนวิถิทางปัญจทวารแต่ละทวารมี ๔ วิถิ พึงดูตามแผนภูมิ ดังนี้

๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐				
ภ	ตี	น	ท	ป	วิ	ถิ	สัน	วุ	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ต	ต	จุติ	ปฏิ	ภ	
ภ	ตี	น	ท	ป	วิ	ถิ	สัน	วุ	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ต	ต	ภ	จุติ	ปฏิ	ภ
ภ	ตี	ตี	ตี	ตี	น	ท	ป	วิ	ถิ	สัน	วุ	ช	ช	ช	ช	ช	ช	จุติ	ปฏิ	ภ
ภ	ตี	ตี	ตี	ตี	น	ท	ป	วิ	ถิ	สัน	วุ	ช	ช	ช	ช	ช	ภ	จุติ	ปฏิ	ภ

มรณาสันนวิถิทางมโนทวาร มี ๔ วิถิ เช่นเดียวกัน พึงดูตามแผนภูมิ ดังนี้

๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐	๐
ภ	น	ท	มโน	ช	ช	ช	ช	ช	ต	ต	จุติ	ปฏิ	ภ	
ภ	น	ท	มโน	ช	ช	ช	ช	ช	ต	ต	ภ	จุติ	ปฏิ	ภ
ภ	น	ท	มโน	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ช	จุติ	ปฏิ	ภ	
ภ	น	ท	มโน	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ภ	จุติ	ปฏิ	ภ	

๐๐๕๕

ในมรณาสันนินิธี มีกรรม, กรรณินิธิต, คคินิธิต เป็นอรณณันแนอน กรณณอรณณัน
กรณณินิธิตอรณณัน คคินิธิตอรณณัน ที่เกิดขึ้นในมรณาสันนินิธีนี้แหละ เป็นเครื่องหมายบง
บอกภพขาคิตที่สัคคัผู้จูนันจะไปปฏิสนธิ

กรณณอรณณัน กับ คคินิธิตอรณณัน ทั้ง ๒ นี้ เกิดเฉพะทวงมโนทวาร ส่วนกรณณินิธิต
อรณณันเกิดได้ทั้ง ๖ ทวาร

โดยเฉพะ มรณาสันนินิธิตของพระอรหันคั หามีกรณณอรณณัน กรณณินิธิตอรณณัน
หรือ คคินิธิตอรณณันอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ เพราะท่านไม่ต้องปฏิสนธิอีกคัด้วยหคคิเลส เข้าสู่
อนุปาทิสเสสนิพพานแล้ว

อรณณันในมรณาสันนินิธีทั้ง ๓ คคือ กรณณอรณณัน กรณณินิธิตอรณณัน คคินิธิตอรณณัน
นี้ เกิดขึ้นคัด้วยอรณณนจของกรณณทั้ง ๔ ซึ่งแบ่งตามอรณณนจการให้ผลคังนี้

๑. ครุกรณณ

คคือ กรณณที่หนัก เป็นได้ทั้งฝ่ายอกุศล และกุศล ทวงอกุศล ได้แก
อนันตริขกรณณทั้ง ๕ ได้แก มาตุขมต ปิตุขมต อรหันตขมต โลหิตุขปาท และสังขมเกท
ในทวงกุศลได้แก มหคคตกุศล ๕ ถ้าได้ทวงกรณณหนักเช่นนี้ ครุกรณณต้องให้ผลก่อน

๒. อาสันนกรณณ

คคือ กรณณที่กระทำเมื่อโกล้ตาย มีทั้งทวงกุศล และทวงอกุศล
ถ้าไม่มีครุกรณณที่ให้ผลก่อนแล้ว อาสันนกรณณนี้ต้องให้ผลเป็นอันดับแรก

๓. อาจันณกรณณ

คคือ กรณณที่มาเป็นอาจันณจนเคยชินเป็นได้ทั้งฝ่ายอกุศลกรณณและ
อกุศลกรณณ ถ้าไม่มีครุกรณณ หรืออาสันนกรณณที่จะให้ผลก่อนแล้ว อาจันณกรณณนี้ก็ให้ผลก่อน

๔. กุฎคตกรณณ

คคือ กรณณทักคัว่าท่า หรือท่าคัด้วยความไม่รู้ ไม่ครบองคัของกรณณบด
เป็นไปได้ทั้งฝ่ายอกุศลกรณณ และอกุศลกรณณ จคคเป็นกรณณเล็กน้อย ถ้าไม่มีกรณณอื่น คคือไม่มีกรณณ
๓ อย่างข้างคันนัน จึงเป็นหน้าท่ของกุฎคตกรณณนี้ให้ผล
จติ และ ปฏิสนธิ

จุดี แปลว่าการเคลื่อน การสิ้นชีวิตจากภพหนึ่ง ปฏิสนธิ แปลว่าการสืบภสืบชาติ
ต่อไปใหม่ ทั้ง ๒ อย่างนี้ย่อมเป็นไปตามกฎแห่งกรรม คือ

๐๐๖๐

เมื่อสัตว์ที่จะจุด (เว้นอสังขยสุต) จะต้องมิมรณาสันนวิธีย่างใดอย่างหนึ่งดังกล่าวมาแล้วนั้น จะต่างกันก็ตรงมีจุดสำคัญคือ ชวนะซึ่งมี ๕ ชวนะ ว่าจะเป็ชวนจิตที่เป็นบาปหรือเป็นบุญอันจะทำให้เป็นไปตามกรรมที่ทำไว้ในชวนะนั้น และจะให้เป็นไปตามภูมิต่างๆ ดังนี้

๑. ในกามภูมิ

เมื่อกามบุคคจุด และปฏิสนธิในกามภูมิ วิถีและชวนะจะเป็นดังนี้

ก. วิถี

จะจุดทางปัญจทวารมรณาสันนวิธึ หรือทางมโนทวารมรณาสันนวิธึ
อย่างใด วิถีใดก็ได้ทุกวิถี แล้วแต่ว่าจุดจิตจะประสบกับอารมณ์ใด ถ้าประสบกับปัญจารมณั
อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จุดทางปัญจทวารมรณาสันนวิธึ ถ้าประสบกับรัชมารมณั ก็จุดทางมโนทวาร
มรณาสันนวิธึ

ข. ชวนะ

ในวิธึนั้นๆ ซึ่งมีชวนะ ๕ ชวนะ ก็เป็นกามชวนะ แต่จะเป็น
โลกชวนะ โทสชวนะ โมหชวนะ มหากุศลญาณวิปยุตตชวนะ หรือมหากุศลญาณสัมปยุตต-
ชวนะ ก็แล้วแต่อำนาจของกรรมทั้ง ๔ ที่สัตว์นั้นกระทำไว้ดังกล่าวแล้ว

เมื่อกามบุคคจุด และ ปฏิสนธิในพรหมภูมิ (รูปภูมิ-อรุภูมิ) เพราะเป็นฉานลาภี-
บุคคณั วิถีและชวนะจะเป็นดังนี้

ก. วิถี

จะไม่จุดทางปัญจทวารมรณาสันนวิธึ แต่จุดทางมโนทวารมรณาสันนวิธึ
เพราะจะต้องมีปัญญัธึ หรือมีรัชมารมณัเป็นอารมณ์เสมอ

ข. ชวนะ

ในชวนะทั้ง ๕ ชวนะนั้น เป็นมหัคคชวนะ คือเป็นบริกรรม
อุปะจาระ อนุโลม โคตรภู และฉานจิต แล้วจุดจิตจึงจะเกิด จะเป็นฉานจิตชั้นใด ก็แล้ว
แต่ฉานที่ตนได้บรรลุณันั้นๆ

๒. ในรูปภูมิ และอรุภูมิ

เมื่อพรหมบุคคลจตุ และปฏิสนธิในพรหมภูมิชั้นเดิม หรือชั้นที่สูงขึ้นไปนั้น มรณ-
สัณณวิถีก็จะเกิดเช่นเดียวกับกามบุคคลจตุ และปฏิสนธิในพรหมภูมิ คือจุดทางมโนทวารมรณ-
สัณณวิถี และชวณะเป็นมหัคคชวณะ

๐๐๖๑

เมื่อพรหมบุคคลจตุติ และกลับมาปฏิสนธิในกามสุคติภูมิเพราะสิ้นบุญบารมีนั้น มรณาสันนินิธีก็จะเกิดเช่นเดียวกับกามบุคคลจตุติ และปฏิสนธิในกามภูมิอีก คือชวณะเป็นกามชวณะดังกล่าวแล้ว

ปรินิพพานของพระอรหันต์

พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้หมดกิเลส เป็นผู้บริสุทธิ์อย่างยิ่งแล้ว ตัณหวจรแห่งชีวิตสังสารวัฏได้แล้วจึงไม่มีการปฏิสนธิต่อไปอีก แต่จะเข้าสู่ปรินิพพาน ในการปรินิพพานนั้นท่านก็ไม่ปรินิพพานทางปัญจทวารมรณาสันนินิธี แต่ปรินิพพานทางมโนทวารมรณาสันนินิธีทางเดียว และไม่มีกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์เลย เพราะสิ้นกรรม สิ้นภพ สิ้นชาติแล้ว.

มรณาสันนินิธีของพระอรหันต์มี ๕ วิถี คือ

๑. กามชวณมรณาสันนินิธี

คือ จุตติจิตเกิดขึ้นต่อจากชวณะที่เป็นมหากิริยาแล้วปรินิพพานไป อย่างนี้นับว่าเป็นการปรินิพพานอย่างธรรมดาสามัญ

๒. ฌานสมนันตรวิธี

คือจุตติจิตเกิดขึ้นต่อจากฌานสมาบัติวิธี

๓. ปัจจเวกขณสมนันตรวิธี

คือจุตติจิตเกิดขึ้นต่อจากวิธีที่พิจารณาองค์ฌาน

๔. อภิญญาสมนันตรวิธี

คือจุตติจิตเกิดขึ้นต่อจากอภิญญาวิธีที่แสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ

๕. ชีวิตสมลีสี

คือจุตติจิตเกิดขึ้นต่อจากการพิจารณา มรรค ผล นิพพาน และกิเลสที่ประหาณสิ้นแล้ว

การปรินิพพานของพระอรหันต์ใน ๔ ประการหลังนี้นับเป็นการปรินิพพานเป็นกรณีพิเศษ

ตทาลัมพนนิยม

ตทาลัมพนนิยม

แปลว่าข้อจำกัดอันแน่นอนของตทาลัมพะณะ หมายความว่า การที่ตทาลัมพะณะจะเกิดได้หรือเกิดไม่ได้นั้น มีข้อจำกัดประการใดบ้าง กล่าวคือ ตทาลัมพะณะควรจะเกิดแต่เกิดไม่ได้มีข้อจำกัดอย่างไรบ้างที่ทำให้เกิดไม่ได้ และเมื่อตทาลัมพะณะที่ควรจะเกิด แต่เกิดไม่ได้แล้ว มีข้อจำกัดว่ามีอะไรเกิดมาแทนหรือไม่ อย่างนี้เรียกว่า ตทาลัมพนนิยม

๐๐๖๒

ตทาลัมพนนิยมนคือ ข้อจำกัดในการเกิดขึ้นของตทาลัมพะนี้ มีหลักเกณฑ์กำหนดไว้ว่า ต้องเป็นไปตามองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ชวนะ สัตว์ อารมณ์และวิถี ทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้ตทาลัมพะ หรือ ตทารัมมะ เกิดขึ้นได้ พึงทราบอธิบาย ดังนี้:-

ตทาลัมพะจะเกิดได้ต่อเมื่อครบองค์ประกอบ ๔ อย่างคือ

๑. ชวนะ	ต้องเป็น	กามชวนะ
๒. สัตว์	"	กามบุคคล
๓. อารมณ์	"	กามอารมณ์
๔. วิถี	"	วิภูตารมณ์ หรือ อติมหันตารมณ์วิถี

-- ที่ว่า

ชวนะต้องเป็นกามชวนะ

นั่น หมายความว่า วิถีจิตจะต้องเป็นกามวิถี ซึ่งจะ

เป็นปัญญาทวารวิถี หรือมนทวารวิถีก็ได้ ตทาลัมพะจึงจะเกิดได้ เพราะในกามวิธินั้น ชวนะ เป็นกามชวนะ แต่ถ้าวิถีจิตเป็นอัปนาวิถีซึ่งชวนะเป็นอัปนาชวนะ คือ มหัคคตชวนะ หรือ โลกุตระชวนะแล้วตทาลัมพะย่อมไม่เกิด

-- ที่ว่า

สัตว์ต้องเป็นกามบุคคล

นั่น หมายความว่า วิถีจิตนั้นต้องเป็นวิถีจิตของ

บุคคลในกามภูมิ ตทาลัมพะจึงเกิดได้ แต่ถ้าบุคคลนั้นเป็นพรหมในรูปภูมิก็ดี ในอรุภูมิก็ดี ตทาลัมพะก็ไม่เกิด

-- ที่ว่า

อารมณ์ต้องเป็นกามอารมณ์

นั่น หมายความว่า อารมณ์นั้นจะต้องเป็น

กามอารมณ์และเฉพาะที่เป็นปรมัตถ์เท่านั้น แต่ถ้ากามอารมณ์นั้นเป็นบัญญัติอารมณ์ ก็ดี หรือว่าเป็น มหัคคตอารมณ์ หรือเป็นโลกุตระอารมณ์ก็ดี ตทาลัมพะก็ไม่เกิด

-- ที่ว่า

วิถีต้องเป็นวิภูตารมณ์วิถี หรืออติมหันตารมณ์วิถี

นั่น ข้อนี้หมายความว่า

ตทาลัมพะจะเกิดได้เฉพาะวิภูตารมณ์วิถี (มนทวารวิถี) และอติมหันตารมณ์วิถี (ปัญญาทวารวิถี)

เท่านั้น วิธีที่นอกจากนี้ คืออวิภูตารมณวิถิ มหันตารมณวิถิ ปริตตารมณวิถิ อติปริตตารมณวิถินั้น ตทาลัมพะณะเกิดไม่ได้

เมื่อครอบงำประกอบสำคัญกล่าว ตทาลัมพะณะจึงจะเกิดได้และตทาลัมพะณะที่เกิดขึ้น จะเป็นกุศลวิบาก หรืออกุศลวิบาก และจะเป็นโสมนัสเวทนา หรืออุเบกขาเวทนา ก็แล้วแต่ อารมณืที่มาประสบนั้นเป็น ข้อกำหนดสำคัญ กล่าวคือ

๐๐๖๑

ก. ถ้าอารมณ์นั้นเป็น อติอิฏฐารมณ์ คืออารมณ์ที่ดีมาก ที่น่าชอบใจมาก ตทาลัมพะนะ ที่เกิดย่อมเป็นกุศลวิบาก และเป็นโสมนัสเวทนาด้วย

ข. ถ้าอารมณ์นั้นเป็น อนิฏฐารมณ์ คือเป็นอารมณ์ที่ดีที่น่าชอบใจอย่างปานกลางหรืออย่างธรรมดาสามัญทั่ว ๆ ไป ตทาลัมพะนะที่เกิดก็เป็นกุศลวิบากเหมือนกัน แต่เป็นอุเบกขาเวทนา ค. แต่ถ้าอารมณ์นั้นเป็น อนิฏฐารมณ์ คืออารมณ์ที่ไม่ดีที่ไม่ชอบใจแล้ว ตทาลัมพะนะ ที่เกิดเป็นอกุศลวิบาก และเป็นอุเบกขาเวทนาแต่อย่างเดียว

ข้อควรสังเกต

ตทาลัมพะนะตามที่กล่าวนี้ เป็นเรื่องของบุคคลทั่วไป แต่สำหรับบุคคลที่เป็นพระอรหันต-
จินาสพ มีข้อควรสังเกตดังนี้

กามาวจรกิริยาชวณะ ในสันดานแห่งพระจินาสพนั้น ถ้าประกอบด้วยโสมนัสเวทนา
ตทาลัมพะนะที่เกิดในที่สุดชวณะนั้น ก็เป็นโสมนัสเวทนา

ถ้ากามาวจรกิริยาชวณะ ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนา ตทาลัมพะนะในที่สุดชวณะก็คงเป็น
อุเบกขาไม่แปรผันเลย ด้วยสันดานแห่งพระจินาสพปราศจากสัญญาวิปลาส

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการแสดงการเกิดขึ้นของตทาลัมพะนะ

แต่ในบางกรณีตทาลัมพะนะควรจะต้งเกิด แต่ก็เกิดไม่ได้ และในกรณีเช่นนี้ก็มิสิ่งอื่นมา
เกิดแทน สิ่งที่มาเกิดแทนนั้นมีชื่อเรียกว่า **อาคันตุกภวังค์** และในกรณีใดบ้างที่จะต้องมิ หรือ
ไม่มีอาศัยตูกภวังค์นั้น มีหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

อาคันตุกภวังค์

อาคันตุกภวังค์ แปลว่า ภวังค์ที่จรมา หมายความว่า ไม่ใช่ภวังค์เดิม ที่เป็นองค์แห่ง
ภพของสัตว์นั้น ๆ แต่ว่าเป็นภวังค์ใหม่ที่จรมา

ที่ต้องมีอาคันตุกภวังค์ ก็เพราะจิตที่เกิดก่อนที่เป็นโสมนัสเวทนั้น จิตที่เกิดทีหลัง
จะต้องเป็นโสมนัสเวทนาด้วย แต่ว่าโสมนัสเวทนาจะเกิดติดต่อกับโสมนัสเวทนาหาได้ไม่ เพราะ
ความรู้สึกนั้นตรงกันข้ามทีเดียว เช่น คนร้องไห้เพราะเสียใจ จะหัวเราะในทันทีทันใดนั้น
ย่อมเป็นไปได้ ต้องหยุดร้องไห้เสียก่อนชั่วขณะแม้เพียงขณะน้อยนิดเดียว ต่อภายหลังนั้น
จึงจะหัวเราะได้

๐๐๖๔

ในวิถีจิต จิตที่เกิดก่อนเป็นโทมนัสเวทนานั้นมีอยู่แห่งเดียว คือที่ชวณจิต ได้แก่ โทสชวณะ ต่อจากโทสชวณจิตก็เป็นตทาลัมพะณะ หรือภวังค์ ซึ่งถ้าหากว่าตามสภาวะจะต้องเป็น โสมนัสเวทนาแล้ว โสมนัสตทาลัมพะณะ หรือโสมนัสภวังค์นั้น ก็จะเกิดต่อจากโทสชวณะที่เป็น โทมนัสเวทนานั้นไม่ได้จำต้องเกิดจากอากันตทกภวังค์ ซึ่งอากันตทกภวังค์นี้เป็นอุเบกขาเวทนา แต่อย่างเดียว กล่าวคือ

๑. ในอติมหันตารมณวิถึ ตทาลัมพะณะเกิดไม่ได้ จำต้องมีอากันตทกภวังค์เกิดมาแทน

โดยต้องพร้อมด้วยองค์ ๓ ประการ คือ

- ก. ชวณะนั้นต้องเป็นโทสชวณะ
- ข. อารมณนั้นต้องเป็นอติอุฏฐารมณ
- ค. บุคคลนั้นต้องปฏิสนธิมาด้วยโสมนัสสมหาวิบาก ดังแผนผังต่อไปนี้:-

โสมนัสปฏิสนธิ อติอุฏฐารมณ โทสชวณะ ต้องมีอากันตทกภวังค์

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○	○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○	○ ○
ตี น ท ป วิ ลั สัน วุ	ช ช ช ช ช ช ช ช	อา ภ

โสมนัสเวทนา

ภวังค์เดิมเป็นโสมนัส

๒. แม้ว่าชวณะนั้นจะเป็นโทสชวณะก็ดี แต่ถ้าอามณนั้นเป็นอุฏฐารมณหรืออนิฏฐารมณ ถึงบุคคลนั้นจะปฏิสนธิมาด้วยโสมนัสสมหาวิบากก็ตาม ตทาลัมพะณะก็เกิดได้ ไม่ต้องมี อากันตทกภวังค์เกิดแทน

เมื่ออามณนั้นเป็นอุฏฐารมณ หรืออนิฏฐารมณแล้ว ตทาลัมพะณะก็เป็นอุเบกขาเวทนา จึงเกิดติดต่อกับโทมนัสเวทนาได้ ดังแผนผังต่อไปนี้:-

โสมนัสปฏิสนธิ	อุฏฐารมณหรือ อนิฏฐารมณ	โทสชวณะ		ตทาลัมพะณะ เกิดได้
---------------	---------------------------	---------	--	-----------------------

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○	○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○	○ ○
ตี น ท ป วิ ลั สัน วุ	ช ช ช ช ช ช ช ช	ต ต

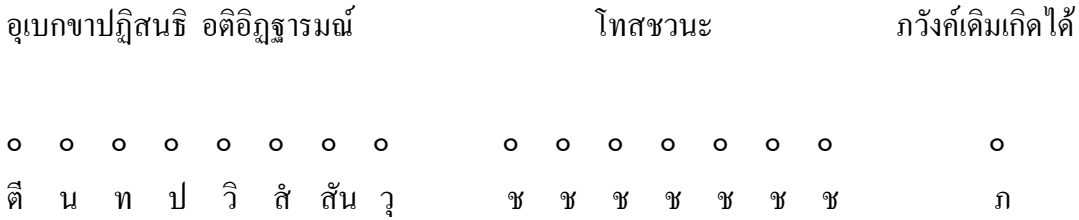
โทมนัสเวทนา

อุเบกขา

๐๐๖๕

๓. แม้ว่าขวนะนั้นเป็นโทสขวนะก็ดี และทั้งอารมณ์ก็เป็น อติอิฏฐารมณ์ก็ดี แต่ถ้าบุคคลนั้นปฏิบัติสมาธิด้วยอุเบกขาเวทนาแล้ว ถึงตทาลัมพะจะเกิดไม่ได้ก็จริง แต่ภวังค์เดิมซึ่งต้องเป็นอุเบกขาเวทนา ก็เกิดติดต่อกับโทสขวนะ อันมีเวทนาเป็นโถมน์สได้ ไม่ต้องมีอาคันตุกภวังค์ ดังแผนผังต่อไปนี้:-

โถมน์สเวทนา   อุเบกขาเวทนา

๔. ในมหันตารมณ์วิถี ภวังค์เดิมเกิดไม่ได้ จำต้องมีอาคันตุกภวังค์เกิดมาแทนนั้น ต้องพร้อมด้วยองค์เพียง ๒ ประการเท่านั้น คือ

ก. ขวนะนั้น ต้องเป็นโทสขวนะ

ข. บุคคลนั้นปฏิบัติสมาธิด้วยโสมนัสมหาวิบาก ดังแผนผังต่อไปนี้:-

โถมน์สเวทนา   ภวังค์เดิมเป็นโสมน

๕. แม้ว่าขวนะนั้นเป็นโทสขวนะก็ตาม แต่ถ้าบุคคลนั้นปฏิบัติสมาธิด้วยอุเบกขาเวทนาแล้ว ภวังค์เดิมซึ่งเป็นอุเบกขาที่เกิดติดต่อกับโทสขวนะนั้นได้ ไม่ต้องมีอาคันตุกภวังค์ดังแผนผังต่อไปนี้:-

๐๐๖๖

อุปกขาปฏิสนธิ

โทสชวนะ

ภวังค์เดิมเกิดได้

๐
ตี ตี ตี น ท ป วิ ตั สัน วุ ช ช ช ช ช ช ช ช ช ฌ

โหมนัสเวทนา

อุเบกขาเวทนา

๖. ในมโนทวารวิถี วิธีใดจะต้องมีอาคันตุภวังค์ หรือไม่นั่น มีสิ่งที่จะต้องพิจารณา เช่นเดียวกันกับทางปัญญาทวารวิถี กล่าวคือ

ในวิภูตารมณวิธียุติ เป็นทำนองเดียวกับอติมหันตารมณวิธียุติ

ในอวิภูตารมณวิธียุติ ก็เป็นทำนองเดียวกับมหันตารมณวิธียุติ ตามวิถีกล่าวมาแล้วข้างต้น นั้นทุกประการ

ชวนนิยม

ชวนนิยม แปลว่าข้อจำกัดอันแน่นอนของชวนะ หมายความว่าชวนจิตอย่างใดมี จำกัดว่าเกิดได้ที่ขณะ ซึ่งข้อจำกัดอยู่ว่ากามชวนะเกิดเพียง ๙ ขณะ มัคคชวนะ อภิญญาชวนะ เกิดเพียงขณะเดียว, ชวนะที่เหลือนอกจากนี้ แม่หลาย ๆ ขณะก็เกิดได้

พึงทราบอธิบายโดยสังเขปดังต่อไปนี้:-

ชวนจิตที่เกิด ๑ ขณะ ได้แก่

แก่อจิต ๒๖ ดวง คือ

ก. มหัคคตกุสธ ชวนะ ๕	ที่เกิดขึ้นในอาทิกัมมิกฆานวิถี
ข. มหัคคตกิริยา ชวนะ ๕	ที่เกิดขึ้นในอาทิกัมมิกฆานวิถี
ค. อภิญญาชวนะ ๒	ที่เกิดขึ้นในอภิญญาวิถี
ง. มัคคชวนะ ๔	ที่เกิดขึ้นในมัคควิถี
จ. อนากามิผลชวนะ ๑	ที่เกิดขึ้นเมื่อเวลาออกจากนิโรธสมابتติ
ฉ. อรหัตตผลชวนะ ๑	ที่เกิดขึ้นเมื่อเวลาออกจากนิโรธสมابتติ

๐๐๖๗

ขวนจิตที่เกิด ๒ ขณะ ได้แก่จิต ๖ ดวง คือ

- ก. เนวตัณญานาตัณญาตนะ ๒ ที่เกิดขึ้นในเวลาเข้านิโรธสมาบัติ
ข. ผลชวณะ ๔ ที่เกิดขึ้นในมัคควิถีของมณฑบุคคล

ขวนจิตที่เกิด ๓ ขณะ ได้แก่จิต ๑๒ ดวง คือ

- ก. มหากุศลญาณสัมปยุต ๔ ที่เกิดขึ้นในอัปปนาวิถีของตักขบุคคล
ข. มหาภิกขิยาญาณสัมปยุต ๔ ที่เกิดขึ้นในอัปปนาวิถีของตักขบุคคล
ค. ผลชวณะ ๔ ที่เกิดขึ้นในมัคควิถีของตักขบุคคล

ขวนจิตที่เกิด ๔ ขณะ ได้แก่จิต ๘ ดวง คือ

- ก. มหากุศลญาณสัมปยุต ๔ ที่เกิดขึ้นในอัปปนาวิถีของมณฑบุคคล
ข. มหาภิกขิยาญาณสัมปยุต ๔ ที่เกิดขึ้นในอัปปนาวิถีของมณฑบุคคล

ข้อสังเกต

มหาภิกขิยาญาณสัมปยุต ๔ ที่เกิดขึ้นใน (ปัจจุเวกขณวิถี) นั้นเมื่อพระพุทธรองค์ทรงกระทำมกปาฏิหาริย์นั้น ก็เกิดเพียง ๔ ขณะ เพราะต้องกระทำกิจนั้นโดยเร็วที่สุด

ขวนจิตที่เกิด ๕ ขณะ ได้แก่จิต ๒๘ ดวง คือ

กามชวณะ ๒๘ (เว้นหสิตุปปาทะ) ที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล (ใกล้ตาย), มุจจกาล (ขณะหลง), วิสัญญีภูตกาล (ขณะสลบ), อตตรุณกาล (ขณะที่กัมมชรูปมีกำลังอ่อนมาก), เหล่านี้ ชวณะก็เกิด ๕ ขณะ

ข้อสังเกต

มหากุศลญาณสัมปยุต ๔ มหาภิกขิยาญาณสัมปยุต ๔ ที่เกิดขึ้นใน (ปัจจุเวกขณวิถี) เมื่อพระสาวกแสดงอิทธิฤทธิ์ ซึ่งเกี่ยวกับภคณีพิเศษ ชวณะก็เกิด ๕ ขณะเหมือนกัน

๐๐๖๘

ชวนจิตที่เกิด ๖ ขณะ

ได้แก่จิตที่เกิดขึ้นในเวลาสลบ

ชวนจิตที่เกิด ๗ ขณะ

ได้แก่จิต ๒๕ ดวง คือ

กามชวนะ ๒๕ ที่เกิดขึ้นในเวลาที่ยังร่างกายเป็นปกติ

ชวนจิตที่เกิดมากกว่า ๗ ขณะขึ้นไป

ได้แก่จิต ๒๒ ดวง คือ

- ก. มหัคคตกุศล ชวนะ ๕ ที่เกิดขึ้นในเวลาเข้าฌานสมาบัติ
- ข. มหัคคตกิริยา ชวนะ ๕ ที่เกิดขึ้นในเวลาเข้าฌานสมาบัติ
- ค. ผลจิต ๔ ที่เกิดขึ้นในเวลาเข้าผลสมาบัติ

๐๐๖๕

บทที่ ๕

บุคคล ๑๒ ประเภท

บุคคลในทางพระพุทธศาสนา ท่านจัดไว้เป็น ๑๒ ประเภท คือ ปุถุชน ๔ อริย-
บุคคล ๘

ปุถุชน ๔ ได้แก่

- (๑) ทุคตិเหตุกบุคคล
- (๒) สุคตือเหตุกบุคคล
- (๓) ทวิเหตุกบุคคล
- (๔) ตีเหตุกบุคคล

อริยบุคคล ๘ ได้แก่

- (๑) โสดาปัตติมัคคบุคคล
- (๒) สกทาคามิมัคคบุคคล
- (๓) อนาคามิมัคคบุคคล   มัคคบุคคล ๔
- (๔) อรหัตตมัคคบุคคล
- (๕) โสดาปัตติผลบุคคล
- (๖) สกทาคามีผลบุคคล
- (๗) อนาคามีผลบุคคล   ผลบุคคล ๔
- (๘) อรหัตตผลบุคคล

พึงทราบอธิบายโดยสังเขปดังต่อไปนี้

--

ตุคตือเหตุกบุคคล ๑

ได้แก่บุคคลในอบายภูมิ รวม ๔ ภูมิ คือ นรกภูมิ ๑

เปรตภูมิ ๑ อสุรกายภูมิ ๑ และสัตว์ดิรัจฉานภูมิ ๑ สัตว์ทั้ง ๔ ภูมินี้ ปฏิสนธิด้วยอุเบกขา
สันติระณอกุสลวิบาก ๑ ดวง

--

สุคตือเหตุกบุคคล ๑

ได้แก่นุชย์ผู้ หนวก บอด บ้ำ ไข้ พิกลพิการต่างๆ

ในมนุษยภูมิ ๑ และเทวดาบางจำพวกในชั้นจาตุมหาราชิกภูมิ ๑ สัตว์ใน ๒ ภูมินี้ ปฏิสนธิ

ด้วยอุเบกขาสันติธรรมกุศลวิบาก ๑ ดวง

๐๐๗๐

ทวิเหตุกบุคคล ๑

ได้แก่มนุษย์ในมนุสสภูมิ ๑ เทวดาในกามสุคติภูมิ ๖ (รวมเรียกว่า กามสุคติภูมิ ๗) ซึ่งเป็นสัตว์ผู้ไม่มีปัญญานั้น สัตว์ใน ๗ ภูมินี้ปฏิบัติด้วยมหาวิบากญาณ วิปยุต ๔ ดวง

--ติเหตุกบุคคล ๕

ได้แก่ ปุณฺชน ๑ อริยบุคคล ๘

ปุณฺชน ๑ ได้ มนุษย์ ในมนุสสภูมิ ๑ เทวดาในกามสุคติภูมิ ๖ รูปพรหมภูมิ ๑๐ ภูมิ (เว้นสุทธาวาส ๕ ภูมิ อสัณฺณุตต ๑ ภูมิ) และอรุปรหมภูมิ ๔ ภูมิ รวมเป็น ๒๑ ภูมิด้วยกัน ซึ่งเป็นสัตว์ผู้มีปัญญานั้น ปฏิบัติด้วย มหาวิบากญาณสัมปยุต ๔ ดวงมหัคคตวิบาก ๕ ดวง

อริยบุคคล ๘ ได้แก่ มัคคบุคคล ๔ ผลบุคคล ๔ ในมนุสสภูมิ ๑ เทวดาในกามสุคติภูมิ ๖ ภูมิ รูปพรหมภูมิ ๑๕ ภูมิ (เว้นอสัณฺณุตต ๑ ภูมิ) และอรุปรหมภูมิ ๔ ภูมิ สัตว์ใน ๒๖ ภูมินี้ ปฏิบัติด้วยมหาวิบากญาณสัมปยุต ๔ ดวง มหัคคตวิบาก ๕ ดวง

สำหรับอริยบุคคล ๘ นั้น บุคคลใดมีได้และปฏิบัติได้ในภูมิใดบ้างและมีไม่ได้ทั้ง ปฏิบัติไม่ได้ในภูมิใดบ้าง พึงทราบรายละเอียดดังนี้

โสดาปัตติมัคคบุคคล ๑

บุคคลนี้มีได้และปฏิบัติได้ใน ๑๗ ภูมิ คือ

มนุษย์ ๑ ภูมิ

เทวดา ๖ ภูมิ

รูปพรหม ๑๐ ภูมิ

บุคคลนี้มีไม่ได้และปฏิบัติไม่ได้ใน ๑๔ ภูมิ คือ

อบาย ๔ ภูมิ

สุทธาวาส ๕ ภูมิ

อสัณฺณุตต ๑ ภูมิ

อรุปรหม ๔ ภูมิ

๐๐๗๑

โศดาปัตติผลบุคคล ๑

สกทาคามีมคคบุคคล ๑ สกทาคามีผลบุคคล ๑

อนาคามีมคคบุคคล ๑

บุคคลทั้ง ๔ นี้มีได้และปฏิสนธิได้ใน ๒๑ ภูมิ คือ

มนุษย์ ๑ ภูมิ

เทวดา ๖ ภูมิ

รูปพรหม ๑๐ ภูมิ

อรุปรหม ๔ ภูมิ

บุคคลทั้ง ๔ นี้มีไม่ได้ปฏิสนธิไม่ได้ใน ๑๐ ภูมิ คือ

อบาย ๔ ภูมิ

สุทธาวาส ๕ ภูมิ

อสังญุตต ๑ ภูมิ

อนาคามีผลบุคคล ๑

อรหัตตมคคบุคคล ๑ อรหัตตผลบุคคล ๑

บุคคลทั้ง ๓ นี้มีได้และปฏิสนธิได้ใน ๒๖ ภูมิ คือ

มนุษย์ ๑ ภูมิ

เทวดา ๖ ภูมิ

รูปพรหม ๑๕ ภูมิ

อรุปรหม ๔ ภูมิ

บุคคลทั้ง ๓ นี้มีไม่ได้และปฏิสนธิไม่ได้ใน ๕ ภูมิ คือ

อบาย ๔ ภูมิ

อสังญุตต ๑ ภูมิ

จิตที่ไม่มีในบุคคลบางประเภท

ในบุคคลทั้ง ๑๒ ประเภทนั้น บุคคลบางประเภท ไม่มีจิตบางประเภทเลย ซึ่งเรื่องนี้ ท่านโบราณจารย์ได้กล่าวไว้ว่า

๐๐๗๒

สัตว์ที่เป็นอเหตุกะ ทุเหตุกะนั้น เป็นสัตว์บุญน้อย ไม่ได้สำเร็จกิริยาชวณะและอัปนาชวณะ ถึงเกิดในสุคติ จิตที่เป็นกามาวจรวิบากญาณสัมปยุต ก็ไม่มีในสันดาน

ถ้าเป็นอเหตุกสัตว์ในทุกคติแล้ว ก็ยังชั่วร้ายเท่าพันทวี แม้แต่จิตที่เป็นมหาวิบากญาณวิปยุต ก็ไม่มีในสันดาน

ท่านที่เป็นไตรเหตุ มีไตรเหตุเกิดพร้อมด้วยปฏิสนธิจิตนั้น ถ้าบำเพ็ญพระกัมมัฏฐาน ก็จะได้สำเร็จเป็นพระจिณาสพ ขาดจากกุศลชวณะ และอกุศลชวณะ มีแต่กิริยาชวณะ และอรหัตตชวณะ

ปุถุชนที่เป็นไตรเหตุ ยังเป็นปุถุชนอยู่ ก็ไม่มีกิริยาชวณะในสันดาน

โลกชวณะที่เป็นทิฏฐิสัมปยุต ๔ ดวง และโมหสัมปยุตตวิจิกิจจา และกิริยาชวณะก็ดี ย่อมไม่มีในสันดานแห่งเสขบุคคล คือ พระโศดาบัน สกทาคามี อนาคามี

พระอนาคามีบุคคลนั้น ในสันดานไม่ปฏิฆชวณะ และกิริยาชวณะและโลกชวณทิฏฐิสัมปยุต และโมหชวณวิจิกิจจาสัมปยุต

โสกุตตรชวณะนั้น มีกำหนดเกิดเป็นส่วน ๆ กัน โศดาปัตติชวณะนั้นจำเพาะมีในสันดานพระโศดาบัน ครั้นถึงสกทาคามีแล้ว โศดาปัตติชวณะก็ขาดไป มีแต่สกทาคามีชวณะในสันดาน, ครั้นได้ออนาคามีแล้ว สกทาคามีชวณะก็ขาดไป มีแต่ออนาคามีชวณะ, ครั้นได้อรหัตตแล้ว อนาคามีชวณะก็ขาดไป มีแต่อรหัตตชวณะอยู่ในสันดาน

วิถีจิตของบุคคล ๑๒ ประเภท

บุคคลทั้ง ๑๒ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น บุคคลใดมีวิถีจิต ได้เท่าใดมีข้อที่ถือเป็นหลักกำหนดได้ดังนี้

--อเสขบุคคล มีวิถีจิต ๔๔

--เสขบุคคล มีวิถีจิต ๕๖

--บุคคลนอกนั้น มีวิถีจิต ๕๔

พึงทราบอธิบายโดยสังเขปดังต่อไปนี้:--

--

อเสขบุคคล

คือบุคคลที่ไม่ต้องศึกษาอีกแล้ว คือมีศีล สมาธิ ปัญญาสมบูรณ์ บริบูรณ์แล้ว อันได้แก่พระอรหันต์ซึ่งพระอรหันต์นั้นมีวิถีจิต ๔๔ ดวง คือ

๐๐๓๓

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง
มหากิริยา ๘ ดวง
มหาวิบาก ๘ ดวง
มหัคคตกิริยา ๕ ดวง
อรหัตตผล ๑ ดวง

ข้อสังเกต

ท่านที่มีวิถิจิต ๔๔ นี้ หมายถึงพระอรหันต์อยู่ในกามภูมิ และได้ฉานทั้งรูปฉานและ
อรุณฉาน

--

เลขบุคคล

คือบุคคลที่ยังต้องศึกษาต่อไปอีก หมายถึงพระโสดาบัน พระสกทาคามี
และพระอนาคามี มีวิถิจิต ๕๖ คือ

อกุสลจิต ๓ (เว้นทิฏฐิจิตสัมปยุต ๔ วิจิกิจฉา ๑)
อเหตุกจิต ๑๓ (เว้นหสิตูปปาพะ)
มหากุสล ๘
มหาวิบาก ๘
มหัคคตกุสล ๕
โสกุตตรจิต ๓ (เว้นอรหัตตผล)

ที่มีวิถิจิต ๕๖ นี้ กล่าวเป็นส่วนรวมทั้ง ๓ บุคคล เว้นแต่อรหัตตผลบุคคล บุคคลเดียว
เท่านั้น

--

บุคคลนอกนั้นคือ

บุคคลที่นอกจากพระอริยะทั้ง ๘ อันได้แก่บุคคลที่ยังเป็นปุถุชน
อยู่ และอยู่ในกามภูมิ บุคคลเหล่านี้มีวิถิจิต ๕๔ คือ

อกุสลจิต ๑๒
อเหตุกจิต ๑๓ (เว้นหสิตูปปาพะ)
มหากุสล ๘

มหากุศล ๘

มหัศจรรย์กุศล ๕

ตามที่กล่าวมาโดยสังเขปนี้ ก็พอจะกำหนดเป็นหลักได้ว่าบุคคลประเภทใด มีวิถีจิต

เท่าใด

๐๐๗๔

แต่ถ้ากล่าวละเอียดตามรายบุคคล ที่มีวิถีจิตแตกต่างกันก็จะเป็นดังนี้ :-

ทุกติบุคคล

ก. ได้วิถีจิต

๓๗ ดวง คือ

อกุศล	๑๒
อเหตุกะ	๑๗
มหากุศล	๘
มหาวิบากญาณวิปยุต	๔

ข. ประเภทจิตที่ไม่มี

๕๒ ดวง คือ

หสิตุปปาพะ	๑
มหาวิบาก	๘
มหาภิกขิยา	๘
มหัคคตจิต	๒๗
โลกุตรจิต	๘

สุคติบุคคล และ ทวิเหตุบุคคล

ก. ได้วิถีจิต

๔๑ ดวง คือ

อกุศล	๑๒
อเหตุกจิต	๑๗
มหากุศล	๘
มหาวิบากญาณวิปยุต	๔

ข. ประเภทจิตที่ไม่มี

๔๘ ดวง คือ

หัตถุปาฐะ

๑

มหาวิบาภยานสัมปยุต ๔

มหากิริยา ๘

มหัคคตจิต ๒๗

โลกุตตรจิต ๘

๐๐๗๕

ติเหตุกปุณฺณ

(กามบุคคล)

ก. ได้วิธิจิต

๕๔ ดวง คือ

อกุสล	๑๒
อเหตุกะ	๑๗
มหากุสล	๘
มหาวิบาก	๘
มหัคคตกุสล	๕

ข. ประเภทจิตที่ไม่มี

๓๕ ดวง คือ

หสิตุปปาตะ	๑
มหากิริยา	๘
มหัคคตวิบาก	๕
มหัคคตกิริยา	๕
โลกุตตรจิต	๘

โสดาบันและสกทาคามีบุคคล

(กามบุคคล)

ก. ได้วิธิจิต

๕๐ ดวง คือ

โลกทวิภูจฺจิกตวิปฺปยุต	๔
โทสมูลจิต	๒
อุทฺธจฺจสหคตจิต	๑
อเหตุกจิต	๑๗
มหากุสล	๘
มหาวิบาก	๘
มหัคคตกุสล	๕

โสดาปัตติผลหรือสกทาคามีผล ๑

ข. ประเภทจิตที่ไม่มี

๓๕ ดวง คือ

โลกทิฏฐิคิดสัมปยุต ๔

๐๐๗๖

วิกิภิจนาคหสตจิต	๑
หสตีปปาทะ	๑
มหากิริยา	๘
มหักคตวิบาก	๙
มหักคตกิริยา	๙
โลกุตตรจิตอีก	๗

อนาคามีบุคคล

(กามบุคคล)

ก. ๕ วิธีจิต

๔๘ ดวง คือ

โลกทิฏฐิจิตวิปปยุค	๔
อุทัจจสหคตจิต	๑
อเหตุกจิต	๑๗
มหากุศล	๘
มหาวิบาก	๘
มหักคตกุศล	๙
อนาคามีผล	๑

ข. ประเภทจิตที่ไม่มี

๔๑ ดวง คือ

โลกทิฏฐิจิตวิปปยุค	๔
โทสมูลจิต	๒
วิกิภิจนาคหสตจิต	๑
หสตีปปาทะ	๑
มหากิริยา	๘
มหักคตวิบาก	๙
มหักคตกิริยา	๙
โลกุตตรจิตอีก	๗

๐๐๗๗

อรหัตตบุคคล

(กามบุคคล)

ก. ได้วิถิจิต

๔๔ ดวง คือ

อเหตุจิต	๑๗
มหาวิบาก	๗
มหากิริยา	๗
มหัคคตกิริยา	๙
อรหัตตผล	๑

ข. ประเภทจิตที่ไม่มี

๔๕ ดวง คือ

อกุศล	๑๒
มหากุศล	๗
มหัคคตกุศล	๙
มหัคคตวิบาก	๙
โลกุตตรจิตอีก	๗

พรหมปุณฺชน ในปฐมฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ และ

จตุตถฌาน เฉพาะ เวหิปผลาภูมิ ๑

ก. ใน ๗ ภูมินี้

มีวิถิจิตได้

๓๕ ดวง คือ

โลกมุตจิต	๗
โมหมุตจิต	๒
อเหตุกจิต	๑๑
มหากุศล	๗
มหัคคตกุศล	๙
ปฐมฌานวิบาก หรือ	
จตุตถฌานวิบาก หรือ	๑

ปัญจมนวิบาท

๐๐๗๘

ข. ประเภทจิตที่ไม่มี ๕๐ ดวง คือ

โทสมูลจิต	๒
ฉาน ชิวหา กาย	๖
หสิตุปปทา	๑
มหาวิบาก	๗
มหากิริยา	๗
มหัคคตวิบากอีก	๗
มหัคคตกิริยา	๙
โลกุตตรจิต	๗

พรหมปุณฺชน ในทุติยฉานภุมิ ๓

ก. ใน ๓ ภุมินี มีวิธิจิตได้ ๔๐ ดวง คือ

โลภมูลจิต	๗
โมหมูลจิต	๒
อเหตุกจิต	๑๑
มหากุศล	๗
มหัคคตกุศล	๙
ทุติยฉานวิบาก	๑
ตติยฉานวิบาก	๑

ข. ประเภทจิตที่ไม่มี ๔๕ ดวง คือ

โทสมูลจิต	๒
ฉาน ชิวหา กาย	๖
หสิตุปปทา	๑
มหาวิบาก	๗
มหากิริยา	๗
มหัคคตวิบากอีก	๗

๐๐๗๕

มหัคคตกิริยา ๕

โลกุตตรจิต ๗

พรหมอนาคามี ใน สุทธาวาส ๕ ภูมิ

ก. ใน ๓ ภูมินี้

มีวิธิจิตได้

๓๕ ดวง คือ

โลกทัญญุคตวิปยุต ๔

อุทัจจสหคตจิต ๑

อเหตุกจิต ๑๑

มหากุสล ๗

มหัคคตกุสล ๕

ปัญจมฆานวิบาก ๑

อนาคามีผล ๑

ข.

ประเภทจิตที่ไม่มี

๕๔ ดวง คือ

โลกทัญญุคตสัมปยุต ๔

โทสมูลจิต ๒

วิจิกิจฉาสหคตจิต ๑

ฆาน ชิวหา กาย ๖

หสิตุปปาตะ ๑

มหาวิบาก ๗

มหากิริยา ๗

มหัคคตวิบากอีก ๗

มหัคคตกิริยา ๕

โลกุตตรจิต ๗

ข้อสังเกต

พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี ในรูปพรหมชั้นอื่นๆคือ ใน
ปฐมฌานภูมิ ๓ ในทุติยฌานภูมิ ๓ ในตติยฌานภูมิ ๓ และในจตุตถฌานภูมิ เฉพาะเวฬุผลาภูมิ ๑

๐๐๘๐

รวม ๑๐ ภูมินั้น ก็มีจิตได้ ๓๕ ดวง เท่ากับพรหมอนาคามีในสุทธาวาสภูมินี้ แต่มีการเปลี่ยนแปลงบางอย่างตามภูมินั้น ๆ บ้าง คือ

ก. เปลี่ยนปัญจมณวิบาก เป็น ปฐมมณวิบาก ทุติยมณวิบาก ตติยมณวิบาก หรือจตุตถมณวิบากให้ตรงตามที่ได้ที่ถึง

ข. เปลี่ยน อนาคามีผล เป็น โสดาปัตติผล สกทาคามีผล หรือคงเป็นอนาคามีผล ให้ตรงตามที่บรรลुरुยผลชั้นนั้น ๆ

พรหมอรหัตต์ ใน สุทธาวาสภูมิ ๕

ก. ใน ๕ ภูมินี้

มีวิธจิตได้

๓๑	ดวง	คือ	
		อเหตุกจิต	๑๒
		มหากิริยา	๘
		มหัคคตกิริยา	๕
		ปัญจมณวิบาก	๑
		อรหัตตผล	๑

ข.

ประเภทจิตที่ไม่มี

๕๘ ดวง คือ

		อกุศล	๑๒
		ฆาน ชิวหา กาย	๖
		มหากุศล	๘
		มหาวิบาก	๘
		มหัคคตกุศล	๕
		มหัคคตวิบากอีก	๘
		โลกุตตรจิตอีก	๓

ข้อสังเกต

พระอรหัตต์ในรูปพรหมชั้นอื่น ๆ ก็มีจำนวนจิตเท่ากันนี้ เพียงแต่เปลี่ยนปัญจมณวิบาก เป็น ปฐมมณวิบาก ทุติยมณวิบาก ตติยมณวิบาก หรือจตุตถมณวิบาก ให้ตรงตามภูมินั้น ๆ

ได้บรรณนั้น ๆ

๐๐๘๑

อรุปรพรมปฺลฺุชน ใน อากาสนันฺญายตนภุมิ

ก. ในภุมินี้

มีวิถิจิตได้

๒๔ ดวง คือ

โลกมุลจิต	๘
โมหมุลจิต	๒
มโนทวาราวชชนจิต	๑
มหากุสล	๘
อรุปรกุสล	๔
อากาสนันฺญายตนวิบาก	๑

ข.

ประเภทจิตที่ไม่มี ๖๕

ดวง คือ

โทสมุลจิต	๒
อเหตุกจิต	๑๗
มหาวิบาก	๘
มหากิริยา	๘
รูปาวจรจิต	๑๕
อรุปรวิบากอีก	๓
อรุปรกิริยา	๔
โลกุตตรจิต	๘

ข้อสังเกต

พระโสดาบัน พระสกทาคามี และ พระอนาคามี ที่เป็นอากาสนันฺญายตนพรม มี จิตได้เพียง ๒๐ ดวง และประเภทจิตที่ไม่มี ๖๕ ดวง โดยต้องเพิ่มหรือลดบ้าง ดังนี้

ก.

ฝ่ายจิตที่มีได้

เพิ่มโสดาปัตติผล หรือ สกทาคามีผล หรือ อนาคามีผล ขึ้น ๑

ดวง แล้งแต่ว่าบรรลุลุผลจิตชั้นใด และต้องหักโลกทิฏฐิตสัมปยุต ๔ วิจิกิจฉาสหคตจิต ๑

รวม ๕ ดวง ออกเสียด้วย คงเป็น $๒๔+๑-๕$ เท่ากับ ๒๐ ดวง

ข. ฝ่ายประเภทจิตที่ไม่มี

เพิ่ม โลกทิฏฐิคติสัมปยุต ๔ วิจิกิจฉาสหคตจิต ๑

รวมเพิ่ม ๕ ดวง และต้องลดโลกุตตรจิตออกเสีย ๑ ดวง คงเป็น $๖๕+๕-๑$ เท่ากับ ๖๙ ดวง

($๖๕+๕-๑ = ๖๙$)

๐๐๘๒

อรุปรพรมปฺลฺุชฺน ใน วิญญูณฺญายตฺนญฺมิ

ก. ในญฺมิ
มีวิธิจิตได้

๒๓ คฺว กิอ

โลภมฺลจิต	๘
โมหมฺลจิต	๒
มโนทวารวิชฺชนจิต	๑
มหากุสล	๘
อรุปรกฺุสล	๓
วิญญูณฺญายตฺนวิบาค	๑

ข. ประเภทจิตที่ไม่มี

๖๖ คฺว กิอ

โทสมฺลจิต	๒
อเหตุกจิต	๑๗
มหาวิบาค	๘
มหากิริยา	๘
รฺูปรวจรจิต	๑๕
อากาสนันฺญายตฺนกุสลจิต	๑
อรุปรวิบาคอีก	๓
อรุปรกิริยา	๔
โลกุตฺตรจิต	๘

ข้อสังเกต

พระโศดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ที่เป็นวิญญูณฺญายตฺนพรม มีจิตได้
เพียง ๑๕ คฺว และประเภทจิตที่ไม่มี ๗๐ คฺว กล่าวคือ ต้องเพิ่ม ลต ทำนองเดียวกับชั้น
อากาสนันฺญายตฺนญฺมิ

อรูปพรหมปุถุชน ใน อากิญจัญญายตนภูมิ

ก. ในภูมินี้

มีวิถิจิตได้

๒๒ ดวง คือ

โถกมุลจิต

๘

๐๐๘๓

โมหมูลจิต	๒
มโนทวาราวชชนจิต	๑
มหากุศล	๘
อากัณฺฐัญญาตนกุศล	๑
เนวสัณฺญาณาสัณฺญาตนกุศล	๑
อากัณฺฐัญญาตนวิบาก	๑

ข. ประเภทจิตที่ไม่มี

๖๗ ดวง คือ

โทสมูลจิต	๒
อเหตุกจิต	๑๗
มหาวิบาก	๘
มหากิริยา	๘
รูปาวจรจิต	๑๕
อากาสนัญญาตนกุศล	๑
วิญญาณัญญาตนกุศล	๑
อรูปวิบาก อีกร	๓
อรูปกิริยา	๔
โลกุตตรจิต	๘

ข้อสังเกต

พระเสขบุคคล ๓ ที่เป็นอากัณฺฐัญญาตนพรหม มีจิตได้เพียง ๑๘ ดวง และประเภทจิตที่ไม่มี ๗๑ ดวง ทั้งนี้ต้องเพิ่ม ต้องลด ทำนองเดียวกับชั้นอากาสนัญญาตนภูมิ

อรูปพรหมปุถุชน ใน เนวสัณฺญาณาสัณฺญาตนภูมิ

ก. ในภูมินี้

มีวิถีจิตได้

๒๑ ดวง คือ

โลภมูลจิต	๘
-----------	---

โมหมูลจิต	๒
มโนทวารวัชชนจิต	๑
มหากุศล	๘

๐๐๘๔

เนวส์ัญญานาสัญญาตนกกถส	๑
เนวส์ัญญานาสัญญาตนวิบาก	๑

ข. ประเภทจิตที่ไม่มี

๖๘ ดวง คือ

โทสมูลจิต	๒
อเหตุกจิต	๑๖
มหาวิบาก	๘
มหากิริยา	๘
รูปาวจรจิต	๑๕
อรูปกุศลอีก	๓
อรูปวิบากอีก	๓
อรูปกิริยา	๔
โลกุตตรจิต	๘

ข้อสังเกต

พระเสขบุคคล ที่เป็น เนวส์ัญญานาสัญญาตนพรหม มีจิตได้เพียง ๑๖ ดวงเท่านั้น และประเภทจิตที่ไม่มี ๖๒ ดวง ทั้งนี้ต้องเพิ่ม ต้องลด ทำนองเดียวกับชั้นอากาสนัญญาตนภูมิ

พระอรหันต์ ใน อากาสนัญญาตนภูมิ

ก. มีวิถิจิตเกิดได้

๑๕ ดวง คือ

มโนทวารวัชชนจิต	๑
มหากิริยา	๘
อรูปกิริยา	๔
อากาสนัญญาตนวิบาก	๑
อรหัตตผล	๑

ข. ประเภทจิตที่ไม่มี

๗๔ ควง กือ

อกุสลจิต

๑๒

อเหตุกจิต

๑๓

๐๐๘๕

มหาวิบาก	๘
มหากิริยา	๘
รูปาวจรจิต	๑๕
อรูปกุศล	๔
อรูปวิบากอีก	๓
โลกุตตรจิตอีก	๓

ข้อสังเกต

พระอรหันต์ ในวิญญาณ์ญายตนภูมินั้น ประเภทจิตที่เกิดได้ต้องหักรูปกิริยา คือ อากาสนัญญายตนกิริยาออกเสีย ๑ และเปลี่ยนอากาสนัญญายตนวิบาก เป็นวิญญาณ์ญายตนวิบาก คงเหลือจิตที่เกิดได้ ๑๔ ดวง ส่วนประเภทจิตที่ไม่มี ก็ต้องเพิ่มรูปกิริยา คือ อากาสนัญญายตนกิริยา ๑ รวมเป็น ๑๕ ด้วยกัน

พระอรหันต์ในอากิญจัญญายตนภูมินั้น ประเภทจิตที่เกิดได้ ต้องหักรูปกิริยา คือ อากาสนัญญายตนกิริยา ๑ วิญญาณ์ญายตนกิริยา ๑ รวม ๒ ดวงออกเสีย และเปลี่ยนอากาสนัญญายตนวิบาก เป็นอากิญจัญญายตนวิบาก คงเหลือจิตที่เกิดได้ ๑๓ ดวง ส่วนประเภทจิตที่ไม่มี ก็ต้องเพิ่มรูปกิริยา คือ อากาสนัญญายตนกิริยา ๑ วิญญาณ์ญายตนกิริยา ๑ รวมเป็น ๒ จึงเป็น ๑๖

พระอรหันต์ ในเนวสัณญานาสัณญายตนภูมินั้น ประเภทจิตที่เกิดได้ต้องหักรูปกิริยา คือ อากาสนัญญายตนกิริยา ๑ วิญญาณ์ญายตนกิริยา ๑ และอากิญจัญญายตนกิริยา ๑ รวม ๓ ดวงออกเสีย และเปลี่ยนอากาสนัญญายตนวิบาก เป็นเนวสัณญานาสัณญายตนวิบาก คงเหลือจิตที่เกิดได้ ๑๒ ดวง ส่วนประเภทจิตที่ไม่มี ก็ต้องเพิ่มรูปกิริยา คือ อากาสนัญญายตนกิริยา ๑ วิญญาณ์ญายตนกิริยา ๑ และอากิญจัญญายตนกิริยา ๑ รวมเพิ่ม ๓ จึงเป็น ๑๕

ที่ต้องลดจิตของอรุปชั้นต่ำออกเสียนั้น เพราะเหตุว่าในอรุปพรหมชั้นสูงได้ก้าวล่วงอารมณ์ของอรุปชั้นต่ำเสียแล้ว ดังนั้น อารมณ์ในอรุปชั้นต่ำจึงไม่มีที่จะได้เป็นปัจจัยให้แก่อรุปพรหมชั้นสูง

๐๐๘๖

วิถิจิต ใน ไตรภูมิ

ภูมิ อันเป็นชั้นที่อยู่แห่งสัตว์นั้น กล่าวโดยย่อมี ๓ ภูมิ เรียกว่าไตรภูมิ คือ กามภูมิ ๑
รูปภูมิ ๑ และอรุณภูมิ ๑

ในภูมิทั้ง ๓ นี้ ในภูมิใดมีวิถิจิตเกิดได้เท่าใดนั้น มีหลักเกณฑ์กำหนดไว้ ดังนี้

๑. กามภูมิ	มีวิถิจิต	๘๐
๒. รูปภูมิ	"	๖๔
๓. อรูปภูมิ	"	๔๒

พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้

วิถิจิตที่มีได้ และจิตที่มีไม่ได้ในไตรภูมินั้น แยกให้ละเอียดออกไปอีกตามภูมินั้น ๆ
ได้ ดังนี้:-

กามภูมิ ๑๑

ก

มีวิถิจิต

๘๐ คือ

อกุศลจิต

๑๒

อเหตุกจิต	๑๘
กามาวจรโสภณจิต	๒๔
มหัคคตกุศล	๕
มหัคคตกิริยา	๕
โลกุตตรจิต	๘

ข. ไม่มีจิต

๕ ดวง คือ

มหัคคตวิบาก

๕

๐๐๘๓

มหากุศล	๘
มหากิริยา	๘
มหัคคตกุศล	๙
มหัคคตกิริยา	๙
โลกุตตรจิต	๘

ข. ไม่มีจิต

๒๕ ดวง คือ

โทสมูลจิต	๒
ฉานวิญญานจิต	๒
ชีวหาวิญญานจิต	๒
กายวิญญานจิต	๒
มหาวิบาก	๘
มหัคคตวิบาก	๙

อรุปรภูมิ ๔

ก. มีวิธิจิต

๔๒ คือ

โลกมุลจิต	๘
โมหมุลจิต	๒
มโนทวารวัชชนจิต	๑
มหากุศล	๘
มหากิริยา	๘
อรุปรกุศล	๔
อรุปรกิริยา	๔
โลกุตตรจิต	๓

ข. ไม่มีจิต

๔๓ ดวง คือ

โทสมูลจิต

๒

อเหตุกจิต

๑๗

๐๐๘๘

มหาวิบาก	๘
รูปาวจรจิต	๑๕
อรุปรวิบาก	๔
โศดาปัตติมกคจิต	๓

สรุปรวิธิจิต

วิธิจิต คือ ลำดับความเป็นไปของจิตตามทวารทั้ง ๖ ย่อมเกิดขึ้นรับอารมณ์ใหม่ และเป็นไปตลอดเวลา ไม่ขาดสายจนตลอดชีวิตแห่งสัตว์นั้น

เมื่อสิ้นสุดวิธิจิตแต่ละวิธิ ต้องมีภวังคจิตเกิดมาก่อนไว้ชั่วระยะหนึ่งก่อนแล้วจึงจะเริ่มเป็นวิธิจิตต่อไปใหม่ ภวังคจิตที่เกิดมาก่อนแต่ละวิธินี้มีจำนวนไม่เท่ากัน ซึ่งกล่าวโดยสรุปได้ว่า ภวังคจิตของพระพุทธองค์และของพระสาวรีบุตรมหาเถระมีกำหนดจำนวนแน่นอน ส่วนของบุคคลอื่น ๆ ไม่แน่นอน กล่าวคือ

หลังวิธิจิตของพระพุทธองค์ ย่อมเกิดภวังคเพียง ๒ ขณะ สำหรับพระสาวรีบุตร ย่อมเกิดภวังคเพียง ๑๖ ขณะ แต่ว่าสัตว์อื่นทั้งหลายนั้นเกิดภวังคมากจนไม่อาจนับได้

และพึงทราบว่า สัตว์ที่เกิดในโลกทั้งปวง ถ้าปราศจากประสาทแห่งทวารใดแล้ว ก็ปราศจากจิตที่เกิดทางทวารนั้น ๆ

ส่วนสัตว์ที่เกิดเป็นอสังขญสัตว์ตพรหมนั้น

ไม่มีจิต

จิตตปวัตติ คือ ความเป็นไปของจิต

หรือวิธิจิตจึงไม่มี จิตระงับสงบอยู่เป็นเวลานานตลอดอายุในภุมินั้น ต่อเมื่อจุติจากอสังขญภพแล้ว จึงจะเกิดจิตตปวัตติ